

PRAŠKO PROLJEĆE I NJEGOV UTJECAJ NA GIBANJA U HRVATSKOJ 1967. - 1971.

Čović, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:027443>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

Diplomski rad:

**PRAŠKO PROLJEĆE I NJEGOV UTJECAJ NA GIBANJA U
HRVATSKOJ 1967. - 1971.**

Mislav Čović

Split, 2024. godina

ODSJEK ZA POVIJEST

STUDIJ POVIJESTI

Hrvatska povijest nakon 1945. godine

**PRAŠKO PROLJEĆE I NJEGOV UTJECAJ NA GIBANJA U
HRVATSKOJ 1967. – 1971.**

Student: Mislav Čović

Mentor: prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Split, rujan 2024.

SADRŽAJ

1.	Uvod.....	1
2.	Pregled povijesti Čehoslovačke.....	2
2.1.	Od nastanka Čehoslovačke do Münchenskog sporazuma.....	19
2.2.	Münchenski sporazum i Drugi svjetski Rat.....	30
2.3.	Od Treće Republike do pada Novotnýa	38
3.	Praško proljeće.....	44
3.1.	Uvertira u Praško proljeće.....	44
3.2.	Socijalizam sa ljudskim licem.....	49
3.3.	Sovjetska intervencija i slom Praškog proljeća	80
3.4.	Eurokomunizam i reakcije na sovjetsku intervenciju.....	89
4.	Hrvatsko proljeće.....	93
4.1.	Uvod.....	93
4.2.	Pitanje gospodarstva.....	95
4.3.	Pitanje nacionalnosti i ravnopravnosti.....	97
4.4.	Pitanje jezika i identiteta.....	98
5.	Tijek i razvoj Hrvatskog proljeća.....	103
5.1.	Definicija Hrvatskog proljeća.....	103
5.2.	X. Sjednica CK SKH.....	107
5.3.	Matica hrvatska i njeno djelovanje unutar Hrvatskog proljeća.....	111
5.4.	Studentski pokret.....	113
6.	Slamanje Hrvatskog proljeća.....	116
6.1.	Čistka u Karađorđevu – Sječa hrvatskog partijskog rukovodstva.....	118
6.2.	Nasljeđe Hrvatskoga proljeća	120
7.	Zaključak.....	122
	Sažetak.....	124
	Summary.....	125
8.	Popis literature.....	126

9.	Popis mrežnih stranica	129
----	------------------------------	-----

Hvala mojoj obitelji koja je uvijek bila uz mene. Hvala prof. dr. sc. Snježani Dobroti na podršci i pažnji. Hvala mentoru prof. dr. sc. Aleksandru Jakiru na trudu, stručnosti, strpljenju i podršci bez čega ovaj rad ne bi bio moguć.

1. UVOD

Praško proljeće, a potom i Hrvatsko proljeće su dva politička pokreta koja su započela s mnogim dodirnim točkama, te su oba ugušena zbog različitih okolnosti koje su i doveli do razvoja, ali i sloma njih samih. U ovome radu će se prikazati i objasniti nekolicina sljedećih bitnih stavki; nastanak Čehoslovačke, dolazak komunista na vlast, početak i tijek Praškog proljeća, njegov slom i uspostavljanje normalizacije, eurokomunizam kao reakcija na slom Praškog proljeća. Također će se navesti glavni uzroci nastanka Hrvatskoga proljeća poput pitanja jezika i identiteta, pitanja gospodarstva i pitanja nacionalnost i ravnopravnost, tijek i razvoj Hrvatskog proljeća poput njegovog početka i definicije, X. sjednica CK SKH, uloga Matice hrvatske i njeno djelovanje u Hrvatskome proljeću i studentski pokret, te u konačnici čistka odnosno sječa u Karadorđevu i nasljeđe Hrvatskog proljeća.

2. Pregled povijesti Čehoslovačke

Kako bi se uopće moglo predstaviti Praško proljeće, a potom i Hrvatsko, potrebno je objasniti pregled povijesti Čehoslovačke te potom analizirati i usporediti nastanak oba pokreta i razloge nastanka te slamanje navedenih pokreta.

Čehoslovačka je osnovana 1918. kao nacionalna država Čeha i Slovaka. Iako su ova dva naroda bila blisko povezana, prošla su različita povijesna iskustva. U devetom stoljeću naše ere, preci Čeha i Slovaka ujedinili su se u Velikomoravsko carstvo, ali do desetog stoljeća Mađari su osvojili Slovačku, a tisućljeće su Česi i Slovaci išli svojim putevima. Povijest Čehoslovačke, dakle, priča je o dva odvojena naroda čije su se sudbine čas dodirivale, čas ispreplitale. Unatoč svojim odvojenim pravcima razvoja, i Česi i Slovaci su se borili protiv moćnog susjeda koji je prijetio samoj njihovoj egzistenciji. Oba su naroda pokazala otpornost i ustrajnost u potrazi za nacionalnim samoizražavanjem.¹

Najraniji zapisi o slavenskim stanovnicima u današnjoj Čehoslovačkoj datiraju iz petog stoljeća nove ere. Preci Čeha naselili su se u današnjoj Češkoj i Moravskoj, a preci Slovaka u današnjoj Slovačkoj. Mirni život slavenskih plemena razbijen je u šestom stoljeću provalom Avara, naroda neodređenog porijekla i jezika koji su uspostavili labavo povezano carstvo između rijeka Labe (Elbe) i Dnjepra.² Avari, multietnički spoj dva izvorno turska plemena, pojavio se u Europi iz stepa Mongolije i unutarne Azije u potrazi za novom domovinom. Godine 567. Avari su u savezu s Langobardima slomili Gepide, koji su potom zauzeli sjevernu Italiju, a Avari zauzvrat zapovjedništvo Karpatskog bazena.³ Nakon opsade Carigrada 626. godine bizantski carevi više nisu bili voljni plaćati doprinose Avarima. Ovo je oslabilo kaganov utjecaj nad njegovim sljedbenicima i neprijateljima jer više nije mogao dijeliti darežljivost. Sve se više slavenskih plemena osamostaljivalo, dok su Avari usvojili sjedilački način života zemljoradnjom i miješali se s lokalnim stanovništvom.⁴

¹ Gawdiak Ihor, ur. *Czechoslovakia: a country study*, Federal Research Division: Library of Congress, Third Edition; First Printing, 1989.: 3

² Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 6

³ Brunner, Jean-Claude. "A reign at an End: Charlemagne versus the Avars." *Medieval Warfare* 5, no. 2 (2015):29.

⁴ Brunner, Jean-Claude. "A Reign at an End: Charlemagne versus the Avars." : 32

Poznato je da je Samo svoju karijeru započeo ustankom protiv Avara, a potom svoju vlast učvrstio odbijanjem Franaka. Njegov stav je dobra ilustracija općeg položaja Slavena u ovom razdoblju, stisnutih između turskih nomada i Nijemaca.⁵ Avari nisu pokorili sva slavenska plemena na tom području, ali su neka od njih pokorili, a na druga vršili pohode. Kao odgovor na Avare, Samo — stranac za kojeg se smatralo da je franački trgovac — ujedinio je neka od slavenskih plemena i 625. godine uspostavio Samovo carstvo.⁶ Prema Fredegaru, počeo je ustanak Slavena protiv Avara još prije Sameva dolaska. Samo - franački trgovac, kako bi nas Fredegar natjerao da vjerujemo - pridružio se ekspediciji i pokazao izuzetnu hrabrost... Iz Fredegarova izvješća očito je da je Samo uspio ne samo osloboditi Čehe od avarske dominacije, već i poraziti kasnije avarske napade... Jedan od tih *hringova* (jako utvrđeni logor) mogao se nalaziti u Češkoj ili blizu nje. To je utvrđeni logor koji je Samo sigurno uspio razbiti. Tim podvigom Česi su postali slobodni, dok su ostali Slaveni na području današnje Mađarske morali ostati pod avarskim jarmom, a dominirali su Avari iz svojih drugih utvrđenih logora.⁷ Iako teritorijalni opseg carstva nije poznat, ono je bilo sa središtem u Češkoj i smatra se prvom koherentnom slavenskom političkom jedinicom. Carstvo se raspalo kada je Samo umro 658. godine.⁸ Nakon propasti Sameve države, može se sa velikom sigurnošću reći kako je dio teritorija potpao pod Avarsku prevlast. Unatoč podčinjenosti Avarima, lokalne zajednice Slavena pod nekadašnjom Samovom državom su zadržali autonomiju, te su priznavali nominalnu avarsku vlast. U sukobu Avara i Franačke pod Karlom Velikim, dio Slavena pomaže Francima poraziti Avare i kao nagradu dobivaju dio teritorija kao feud⁹. Unatoč plaćanju danka, iz navedenog teritorija će uskoro nastati Velikomoravsko carstvo.

U 9. stoljeću, dolazi do ujedinjavanja dviju kneževina, Moravske i Nitranske u Veliku Moravsku pod Mojmirom. To je bilo prvo jako kraljevstvo Zapadnih Slavena.¹⁰ Pod njegovim nasljednicima Rastislavom i Svatoplukom, dolazi do ekspanzije države i sačinjavalo je teritorije Češke, Slovačke, južne Poljske i zapadne Mađarske. Velikomoravsko carstvo nalazilo se na raskrižju putova dviju civilizacija: njemačke

⁵ Vernadsky, George. "THE BEGINNINGS OF THE CZECH STATE." *Byzantion* 17 (1944): 317.

⁶ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 6

⁷ Vernadsky, George. "THE BEGINNINGS OF THE CZECH STATE." : 320-321

⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 6

⁹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 6

¹⁰ Miño, Martin. "The End of Moravia: Between East and West." *Medieval Warfare* 4, no. 3 (2014): 43.

zemlje na zapadu i Bizant na istoku. Sa zapada su Franci (germanski narod) vršili razorne pohode na moravsko područje, a njemački svećenici i redovnici su dolazili širiti kršćanstvo među Slavenima. Unatoč podložnosti Francima, ipak dolazi do otpora i borbe za nezavisnost. Rastislav (850.-70.), Mojmirov nasljednik, ipak se bojao njemačkog utjecaja kao prijetnje njegovoj osobnoj vlasti, te se okrenuo Bizantu. Na Rastislavov zahtjev, bizantski car Mihajlo poslao je redovnike Ćirila i Metoda u Velikomoravsko carstvo da uvedu istočnokršćanske obrede i liturgiju na slavenskom jeziku. Osmišljeno je novo slavensko pismo, ćirilica. Papa je imenovao Metoda nadbiskupom Moravske.¹¹ U ratu s Ludvigom I. (II.) Njemačkim, Rastislav je izdajom kneza Svatopluka bio zarobljen, oslijepljen i zatočen.¹² Ali Svatopluk (871-94), Rastislavov nasljednik, odlučio se udružiti s njemačkim klerom. Nakon Metodove smrti 885. godine, Velikomoravsko Carstvo je uvučeno u sferu utjecaja Rimokatoličke crkve. Kao rezultat toga, Česi i Slovaci prihvatili su latinicu i dodatno se razlikovali od istočnih Slavena, koji su nastavili koristiti ćirilicu i pridržavali se istočnog pravoslavlja.¹³ Nakon smrti Svatopluka, naslijedio ga je sin Mojmir II. On je vodio borbu s mlađom braćom oko nasljedstva. Godine 895. njegovoj su se vlasti otrgnuli Česi i priznali vazalstvo Arnulfu, karantanskome vojvodi. Iako su njemački napadi na njegovu državu nakon Arnulfove smrti (899) prestali, pojačali su se od 902. upadi Mađara, koji su 906. srušili Velikomoravsku Državu.¹⁴ Važnost i značaj Velike Moravske za Čehoslovačku povijest jest u tome što je ujedinilo pretke Čeha i Slovaka u jednu državu. Dolaskom Mađara raspalo se Velikomoravsko Carstvo. Političko težište Čeha pomaknulo se u Češku, gdje će se razviti nova politička jedinica, Češko kraljevstvo. Mađari su osnovali Kraljevinu Mađarsku, koja je uključivala dobar dio Velikomoravskog carstva, prvenstveno cijelu današnju Slovačku. Kako se pokazalo, mađarska invazija imala je duboke dugoročne posljedice, jer je značila da će slavenski narod Kraljevine Ugarske — precima Slovaka — biti politički odvojen od zapadnih područja, naseljenih precima Čeha gotovo tisućljeće. Ovo razdvajanje bilo je glavni čimbenik u razvoju različitih čeških i slovačkih nacionalnosti.¹⁵

¹¹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 6

¹² Rastislav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 10.6.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rastislav>. (10.6.2024.)

¹³ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 6

¹⁴ Mojmir II.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 10.6.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mojmir-ii>. (10.6.2024.)

¹⁵ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 7

Češko kraljevstvo bilo je veliki srednjovjekovni i ranonovovjekovni politički, ekonomski i kulturni entitet. Bila je to srednjovjekovna država u kojoj su etnička ili nacionalna pitanja daleko zasjenjena dinastičkom politikom. Češko kraljevstvo nastalo je u desetom stoljeću kada su poglavice Přemyslovića ujedinile susjedna češka plemena i uspostavile oblik centralizirane vladavine. Odsječeno od Bizanta mađarskom prisutnošću, Češko kraljevstvo postojalo je u sjeni Svetog Rimskog Carstva. Godine 950. moćni car Oton I. poveo je ekspediciju u Češku tražeći danak; češko kraljevstvo tako je postalo feud Svetog rimskog carstva, a njegov kralj jedan od sedam carevih izbornika. Njemački su carevi nastavili s praksom korištenja rimokatoličkog klera za širenje njemačkog utjecaja na češki teritorij. Značajno je da je praška biskupija, utemeljena 973. godine za vrijeme vladavine Boleslava II. (967.-99.), bila podređena njemačkoj nadbiskupiji u Mainzu. Dakle, u isto vrijeme kada su Přemyslovići iskoristili njemački savez kako bi učvrstili svoju vlast protiv stalno buntovnog regionalnog plemstva, borili su se da zadrže svoju autonomiju u odnosu na carstvo.¹⁶ Nakon borbe s Poljskom i Mađarskom, Češko kraljevstvo steklo je Moravsku 1029. Moravska je, međutim, i dalje bila zasebna markgrofovija, kojom je obično upravljao mlađi sin češkog kralja. Iako je sudbina Moravske bila isprepletena sa sudbinom Češke, općenito nije sudjelovala u građanskim i vjerskim borbama Češke. Glavni tijek češke povijesti razvio se u užoj Češkoj.¹⁷

Trinaesto stoljeće bilo je najdinamičnije razdoblje Přemyslovića za vladati Češkim kraljevstvom. Zaokupljenost cara Fridrika II. mediteranskim poslovima i dinastičke borbe poznate kao Veliki Interregnum (1254.-73.) oslabile su carsku vlast u srednjoj Europi, pružajući tako prilike za odlučnost Přemyslovića. Godine 1212. kralj Přemysl Otakar I. (1198.-1230.) izvukao je Zlatnu bulu (službeni edikt) od cara kojom se potvrđuje kraljevska titula za Otakara i njegove potomke. Opozvan je carski prerogativ ratificiranja svakog češkog kralja i imenovanja praškog biskupa. Trinaesto stoljeće također je bilo razdoblje velikog njemačkog useljavanja, koje su često poticali Přemyslovićki kraljevi u nadi da će oslabiti utjecaj vlastitog češkog plemstva. Nijemci su naselili gradove i rudarska područja na periferiji Češke, a u nekim slučajevima formirali su njemačke kolonije u unutrašnjosti Češke. Stříbro, Kutná Hora, Německý Brod (današnji Havlíčkův Brod) i Jihlava bila su važna njemačka naselja. Nijemci su

¹⁶ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 7-8

¹⁷ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 8-9

donijeli vlastiti zakonik — *jus teutonicum* — koji je činio osnovu kasnijeg trgovačkog prava Češke i Moravske. Brakovi između Nijemaca i čeških plemića ubrzo su postali uobičajeni.¹⁸

Četrnaesto stoljeće, osobito vladavina Karla IV. (1342-78), smatra se zlatnim dobom češke povijesti. Do tog vremena loza Přemyslovića je izumrla, a nakon niza dinastičkih ratova nova luksemburška dinastija preuzela je češku krunu. Karlo, drugi luksemburški kralj, odgojen je na francuskom dvoru i imao je kozmopolitski stav. Ojačao je moć i prestiž Češkog kraljevstva. Godine 1344. Karlo je uzdigao prašku biskupiju, učinivši je nadbiskupijom i oslobodivši je od jurisdikcije Mainza i Svetog Rimskog Carstva. Nadbiskup je dobio pravo da kruni češke kraljeve. Karlo je obuzdao češko plemstvo, racionalizirao pokrajinsku upravu Češke i Moravske, a Brandenburg, Lužicu i Šlesku pretvorio u feude češke krune. Godine 1355. Karlo je okrunjen za cara Svetog Rimskog Carstva. Godine 1356. izdao je Zlatnu bulu kojom je definirao i sistematizirao proces izbora na carsko prijestolje i postavio češkog kralja na prvo mjesto među sedam izbornika. Češka kraljevina prestala je biti carev feud. Karlo je od Praga napravio carski grad. Opsežni građevinski projekti koje je poduzeo kralj uključivali su osnivanje Novog Grada jugoistočno od starog grada. Kraljevski dvorac Hradčany je obnovljen. Od posebnog značaja bilo je osnivanje Karlovog sveučilišta u Pragu 1348. Karlova namjera bila je Prag pretvoriti u međunarodno središte učenja, a sveučilište je bilo podijeljeno na češku, poljsku, sasku i bavarsku 'naciju', svaka s jednim kontrolnim glasom. Karlovo će sveučilište, međutim, postati jezgrom intenzivnog češkog partikularizma. Karlo je umro 1378., a češka kruna pripala je njegovom sinu Vaclavu IV..¹⁹

Vaclav je naslijedio oca kao kralj Češke u ranoj dobi, no pokazat će se kako on nije bio ni približno sposoban poput njegovog oca u upravljanju kraljevstvom. Za vrijeme njegove duge vladavine (1378.-1419.), razdoblje papinskog raskola i popratne anarhije u Svetom Rimskom Carstvu obilježilo je njega kao vladara i njegovom smrću dolazi do jednih od određujućih događaja u češkoj povijesti; husitski pokret i ratovi vezani uz to razdoblje. Husitski pokret bio je nacionalna, ali i vjerska manifestacija. Kao pokret vjerske reforme, predstavljao je izazov papinskom autoritetu i tvrdnju nacionalne autonomije u crkvenim poslovima. Kao češki nacionalni pokret dobio je protu-

¹⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 9

¹⁹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 9-10

imperijalne i protu-njemačke implikacije i stoga se može smatrati manifestacijom dugotrajnog češko-njemačkog sukoba. Mnogi Česi na husitski pokret također gledaju kao na preteču protestantske reformacije. Sam pokret bio je ubrzan kontroverzom na Karlovom sveučilištu. Godine 1403. Jan Hus postaje rektor sveučilišta. Kao reformistički propovjednik, Hus je podržavao protu-papinska i protu-hijerarhijska učenja Johna Wyclifa iz Engleske, često nazivanog 'Jutarnjom zvijezdom reformacije'. Husitizam — kako je Husovo učenje postalo poznato — odlikovao se odbacivanjem bogatstva, korupcije i hijerarhijskih tendencija Rimokatoličke crkve. Zastupao je Wycliffitov nauk o svećeničkoj čistoći i siromaštvu i inzistirao na pričesti pod objema vrstama, kruhom i vinom, za laike. (Rimokatolička crkva je pehar — vino — rezervirala za svećenstvo.) Umjereniji Husovi sljedbenici, utrakvisti, uzeli su svoje ime od latinske riječi *sub utraque specie*, što znači 'ispod svake vrste'. Uskoro se formirala radikalnija sekta — sekta Taborita. Taboriti, koji su svoje ime dobili po gradu Táboru, njihovom uporištu u južnoj Češkoj, odbacili su crkvenu doktrinu i zastupali Bibliju kao jedini autoritet u svim pitanjima vjere. Ubrzo nakon što je Hus preuzeo dužnost, njemački profesori teologije zahtijevali su osudu Wyclifovih spisa. Hus je protestirao i dobio potporu češkog elementa na sveučilištu. Imajući samo jedan glas u političkim odlukama protiv tri za Nijemce, Česi su nadglasani, a ortodoksna pozicija je zadržana. Sljedećih godina Česi su zahtijevali reviziju sveučilišne povelje, dajući adekvatniju zastupljenost domaćem, tj. češkom, fakultetu²⁰. Jan Hus nije bio samo papiga Wyclifa kao što je Johann Loserth tvrdio u devetnaestom stoljeću, već je prije bio proizvod domaćeg češkog reformatorskog pokreta. Hus je Wyclifa smatrao kolegom reformatorom i oslanjao se na njega u velikom dijelu njegove realističke filozofije i ekleziologije, ali je bio uglavnom neovisan o Wyclifu u pitanjima dogmatske teologije. Što se tiče euharistije, na primjer, Hus je jasno prihvatio rimsku doktrinu transsubstancijacije, a ne Wyclifovu remanenciju.²¹ Sveučilišni spor je pojačan kolebljivim stavom češkog kralja. Njegovo inzistiranje na početku favoriziranja Nijemaca pri imenovanju na vijećničke i druge administrativne položaje probudilo je nacionalne osjećaje češkog plemstva i okupilo ih u Husovu obranu. Njemački fakulteti imali su podršku nadbiskupa Zbyněka i njemačkog svećenstva. Vaclav je iz političkih razloga svoju potporu Nijemaca prebacio na Husa i udružio se s reformatorima. Dana 18. siječnja 1409. Vaclav je izdao

²⁰ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 10-11

²¹ Cook, William R. "John Wyclif and Hussite Theology 1415-1436." *Church History* 42, no. 3 (1973): 335.

Dekret o Kutnoj Hori: Česi će imati tri glasa; stranci, jedan glas. Nijemci su izbačeni s upravnih položaja na sveučilištu, a postavljeni su Česi. Kao posljedica toga, Nijemci su masovno napuštali Karlovo sveučilište.²² Husova pobjeda je međutim kratko trajala. Propovijedao je protiv prodaje indulgencija, čime je izgubio potporu kralja, koji je dobivao postotak od prodaje. Godine 1412. Hus i njegovi sljedbenici suspendirani su sa sveučilišta i protjerani iz Praga. Dvije su godine reformatori služili kao putujući propovjednici diljem Češke. Godine 1414. Hus je pozvan na Koncil u Konstanzu da brani svoje stavove. Koncil ga je osudio kao heretika i spalio na lomači 1415. godine. Husova smrt izazvala je desetljeća vjerskog rata. Žigmund, pro-papinski kralj Mađarske i nasljednik češkog prijestolja nakon Vaclavove smrti 1419., opetovano je propao u pokušajima da uspostavi kontrolu nad kraljevstvom unatoč pomoći mađarske i njemačke vojske. U Pragu su izbili neredi. Predvođeni češkim maloposjednikom, Janom Žižkom, Taboriti su pohrlili u glavni grad. Vjerski sukobi prožimali su cijelo kraljevstvo, a posebno su bili intenzivni u gradovima pod njemačkom dominacijom. Češki građani okrenuli su se protiv rimokatoličkih Nijemaca; mnogi su masakrirani, a većina preživjelih pobjegla je u Sveto Rimsko Carstvo. Na selu su Žižkine vojske jurišale na samostane, crkve i sela, protjerujući katoličko svećenstvo i otimajući crkvenu zemlju. Tijekom borbe protiv Žigmunda taboritske su vojske prodrle i u Slovačku. Tamo su se smjestili češki izbjeglice iz vjerskih ratova u Češkoj i Moravsko-Šleskoj te su tako među Slovacima rašireni husitski nauk i češka Biblija, što je bila osnova za buduću vezu između Čeha i njihovih susjeda Slovaka.²³ Nakon što su milijuni ubijeni, a zemlja opustošena između 1420. i 1436., Četiri praška članka prihvatila je, u modificiranom obliku, Katolička crkva na saboru u Baselu. Utrakvistima je dana vjerska sloboda za koju su se borili jer su se smatrali 'iskupljenima' napuštanjem Taborita u Lipanyju.²⁴ Koncilski pakt iz Basela prihvatio je temeljna načela husitizma izražena u Četiri praška članka: Euharistiju pod obje vrste; slobodno propovijedanje Evanđelja; eksproprijacija crkvenog zemljišta; te razotkrivanje i kažnjavanje javnih grešnika. Papa je, međutim, odbacio pakt i time spriječio pomirenje čeških katolika s utrakvistima. Kad je Žigmund umro 1437. godine, češki staleži izabrali su Alberta austrijskog za njegova nasljednika. Albert je, međutim, umro, a njegov sin, Ladislav Posmrtni — nazvan tako jer je rođen nakon očeve smrti — bio je priznat kao kralj. Tijekom Ladislavove maloljetnosti,

²² Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 11

²³ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 12-13

²⁴ https://www.worldhistory.org/Hussite_Wars/ (12.6.2024.)

Češkom je vladalo regentstvo sastavljeno od umjerenih plemića reformatora koji su bili utrakvisti. Unutarnje nesuglasice među Česima predstavljale su primarni izazov regentstvu. Dio češkog plemstva ostao je katolički i lojalan papi. Juraj Podjebradski koji je kasnije postao 'nacionalni' kralj Češke, pojavio se kao vođa utrakvističkog regentstva. Juraj je postavio utrakvistu, Ivana Rokicanskog, za nadbiskupa Praga i uspio ujediniti radikalnije Taborite s Češkom reformiranom crkvom. Katolička stranka je istjerana iz Praga. Ladislav je umro od kuge 1457., a 1458. češki su staleži izabrali Jurja Podjebradskog za kralja Češke. Papa je međutim odbio priznati izbor. Češki katolički plemići, pridruženi Savezu Zelene Hore, nastavili su osporavati autoritet Jurja Podjebradskog sve do njegove smrti 1471. Nakon smrti husitskog kralja, češki su staleži za kralja izabrali poljskog princa Vladislava II. Godine 1490. Vladislav je postao i ugarski kralj, a poljska loza Jagelovića vladala je i Češkom i Ugarskom. Jagelovići su upravljali Češkom kao odsutni monarsi; njihov je utjecaj u kraljevstvu bio minimalan, a djelotvorna vlada pripala je regionalnom plemstvu. Češki katolici prihvatili su Baselski pakt 1485. i pomirili se s utrakvistima. Godine 1526. Vladislavljev sin, kralj Ludovik, bio je odlučno poražen od Osmanlija kod Mohača i nakon toga umro. Kao rezultat toga, Turci su osvojili dio Kraljevine Ugarske; ostatak (uključujući Slovačku) došao je pod habsburšku vlast. Češki su staleži izabrali nadvojvodu Ferdinanda, mlađeg brata cara Karla V., da naslijedi Luja kao kralja Češke. Tako su započela gotovo tri stoljeća habsburške vladavine i za Češku i za Slovačku. Iako se Češko kraljevstvo nije razvilo ni u nacionalnu monarhiju ni u češku nacionalnu državu, sjećanje na njega služilo je kao izvor inspiracije i ponosa modernim češkim nacionalistima.²⁵

Nakon izbora Ferdinanda I. za češkog i mađarskog kralja, skoro 400 godina su Česi i Slovaci bili pod Habsburškom vlašću te su se nalazili unutar jedne države nakon propasti Velikomoravskog carstva.

Iako su Češka kraljevina, markgrofovija Moravska i Slovačka bile pod vlašću Habsburgovaca, slijedile su različite putove razvoja. Sve do ponovnog osvajanja Mađarske od strane Habsburgovaca u drugoj polovici sedamnaestog stoljeća, Slovačka je postala središte mađarskog političkog, kulturnog i gospodarskog života. Habsburški kraljevi Mađarske okrunjeni su u Bratislavi, današnjem glavnom gradu Slovačke, i tamo su se sastajali mađarski staleži. Međutim, pokazalo se da slovačka važnost u mađarskom

²⁵ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 13-14

životu nije koristila Slovacima. U biti, mađarsku političku naciju činila je udruga staleža (prvenstveno plemstva). Budući da su Slovaci prvenstveno bili kmetovi, nisu se smatrali pripadnicima političke nacije i nisu imali utjecaja na politiku u vlastitoj zemlji. Slovački je seljak morao samo obavljati dužnosti: raditi za posjednika, plaćati poreze i regrutirati za vojnu službu. Čak i pod takvim neprijateljskim uvjetima, bilo je nekoliko pozitivnih pomaka. Protestantska reformacija donijela je u Slovačku književnost napisanu na češkom, a češki je zamijenio latinski kao književni jezik malobrojne, obrazovane slovačke elite. Ali u cjelini, Slovaci su stoljećima čamili u stanju političke, ekonomske i kulturne deprivacije. Moravska je prihvatila nasljedno pravo austrijskih Habsburgovaca da njome vladaju i tako izbjegla intenzivnu borbu između domaćih posjeda i Habsburške monarhije koja je trebala obilježiti češku povijest. Moravci su imali slabo razvijenu povijesnu ili nacionalnu svijest, postavljali su malo zahtjeva Habsburgovcima i bilo im je dopušteno živjeti u miru. Krajem osamnaestog stoljeća markgrofovija Moravska je ukinuta i spojena s austrijskom Šleskom. Za razliku od Moravske, Češko kraljevstvo je imalo ukorijenjene staleže koji su bili spremni braniti ono što su smatrali svojim pravima i slobodama. Budući da su Habsburgovci vodili politiku centralizacije, sukob je bio neizbježan. Sukob su dodatno zakomplicirala etnička i vjerska pitanja, a neki su ga kasnije vidjeli kao borbu za očuvanje čeških institucija i češke nacije.²⁶

Habsburška vladavina donijela je dva stoljeća sukoba između čeških staleža i monarhije. Kao rezultat ove borbe, Česi su izgubili veliki dio svoje domaće aristokracije, svoj poseban oblik religije, pa čak i široku upotrebu češkog jezika. Habsburška politika centralizacije započela je s prvim vladarom, kraljem Ferdinandom (1526-64). Njegovi naponi da eliminira utjecaj čeških staleža naišli su na tvrdoglav otpor. Ali češki su staleži i sami bili podijeljeni, prvenstveno po vjerskim crtama. Uz pomoć nekoliko vještih političkih manevra, Ferdinand je uspio uspostaviti nasljeđivanje češke krune za Habsburgovce. Nemogućnost staleža da uspostavi načelo izbora ili čak potvrđivanja monarha znatno je oslabila njihov položaj. Sukob u Češkoj se dodatno zakomplicirao reformacijom i vjerskim ratovima koji su uslijedili u srednjoj Europi. Pristaše češke reformirane crkve (husiti) suprotstavili su se rimokatoličkim Habsburgovcima, koje su zauzvrat podržavali češki i njemački katolici. Luterska reformacija 1517. uvela je dodatnu dimenziju u borbu: veliki dio njemačkog

²⁶ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 14-15

srednjostaleškog stanovništva u Češkoj prihvatio je reformirano vjerovanje (i luteransko i kalvinističko); husiti su se podijelili, a jedna se frakcija udružila s njemačkim protestantima. Godine 1546. njemački protestanti ujedinili su se u Schmalkaldski savez kako bi ratovali protiv cara Svetog rimskog carstva, Karla V. Dok je Ferdinand želio pomoći svom bratu, husitsko i pro-protestantsko češko plemstvo simpatiziralo je njemačke protestantske knezove. Izbio je oružani sukob između Ferdinanda i čeških staleža izbio je 1547. Ali Česi nisu bili ujedinjeni; pobjedu je odnio Ferdinand, a uslijedile su odmazde nad češkim pobunjenicima. Imovina češkog utrakvističkog plemstva bila je konfiscirana, a njihove privilegije ukinute. Ferdinand, sada car Svetog rimskog carstva (1556.-64.), pokušao je proširiti utjecaj katolicizma u Češkoj osnivanjem isusovačke akademije u Pragu i dovođenjem isusovačkih misionara u Češku.²⁷

Nesloga između Habsburgovaca i Čeha te između katolika i sljedbenika reformirane vjere ponovno je izbila u otvoreni sukob početkom sedamnaestog stoljeća. U to su vrijeme Česi mogli iskoristiti borbu između dva pretendenta na carsko prijestolje, te su 1609. izvukli Veličanstveno pismo od cara Rudolfa II. (1576.-1612.) koje je obećavalo toleranciju prema Češkoj reformiranoj crkvi, dalo češkim staležima kontrolu nad Karlovim sveučilištem te su dali drugi ustupci.²⁸ Godine 1617. rimokatolički službenici zatvorili su protestantske kapele koje su gradili građani gradova Broumov i Hrob, kršeći tako jamstva vjerske slobode postavljena u Pismu veličanstva cara Rudolfa II (1609.)²⁹ Godine 1618. dva katolička carska vijećnika bačena su kroz prozor praškog dvorca, nagovještavajući otvorenu pobunu čeških staleža protiv Habsburgovaca. Češki su staleži odlučili okupiti vojsku, odredili protjerivanje isusovaca i proglasili češko prijestolje izbornim. Izabrali su kalvinista, Fridriha Falačkog, na češko prijestolje. Češke trupe su se suprotstavile carskim snagama. Dana 8. studenoga 1620. češki su staleži odlučno poraženi u poznatoj bitci kod Bijele gore.³⁰ Nakon češkog poraza u bitci kod Bijele gore uslijedile su mjere koje su učinkovito osigurale habsburšku vlast i dominaciju Rimokatoličke crkve. Mnogi su češki plemići bili pogubljeni; većina ostalih bila je prisiljena pobjeći iz kraljevstva. Procjenjuje se da je pet šestina češkog plemstva otišlo u egzil ubrzo nakon bitke na Bijeloj gori, a njihova

²⁷ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 15-16

²⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 16

²⁹ <https://www.britannica.com/event/Defenestration-of-Prague-1618> (13.6.2024.)

³⁰ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 17

imovina je konfiscirana. Velik broj čeških i njemačkih protestantskih građana emigrirao je. Godine 1622. Karlovo sveučilište spojeno je s Isusovačkom akademijom, a cijeli obrazovni sustav Češkog kraljevstva stavljen je pod jezuitsku kontrolu. Godine 1624. svi nekatolički svećenici bili su protjerani kraljevskim dekretom. Revidirana zemaljska uredba (1627.) uspostavila je pravni temelj za habsburški apsolutizam. Sve češke zemlje proglašene su nasljednim vlasništvom obitelji Habsburg. Opozvana je zakonodavna funkcija sabora i Češke i Moravske; svi kasniji zakoni trebali su biti doneseni kraljevskim dekretom, dobivajući samo formalno odobrenje od sabora. Najviši dužnosnici kraljevstva, birani između lokalnog plemstva, bili bi strogo podređeni kralju. Tako je malo ostalo od autonomnog i zasebnog Češkog kraljevstva. Vladavina Habsburgovaca dodatno je ojačana velikim useljavanjem Nijemaca katolika s južnonjemačkih teritorija u Češku. Nijemci su dobili većinu zemlje oduzete češkim vlasnicima i formirali novo češko plemstvo. Preostali češki katolički plemići postupno su napuštali češki partikularizam i postajali lojalni sluge carskog sustava. Njemački katolički imigranti također su preuzeli trgovinu i industriju. Borba između čeških staleža i habsburškog apsolutizma rezultirala je potpunom podređenošću čeških staleža habsburškim interesima. Nakon poraza kod Bijele planine, Česi su izgubili svoju domaću plemićku klasu, svoju reformiranu religiju i živu češku protestantsku kulturu. S priljevom stranaca, prvenstveno Nijemaca, njemački jezik postaje sve istaknutiji u vlasti i uljudnom društvu. Činilo se da je Češkoj suđeno da postane puka provincija habsburškog kraljevstva.³¹

Nakon podređivanja Čeških zemalja Habsburškoj vlasti, činilo se kako će upravo Češka biti germanizirana provincija unutar Habsburške Monarhije. Upravo za vrijeme vladavine Marije Terezije (1740.-80.) i njezina sina Josipa II. (1780.-90.) obilježeno je vrijeme prosvijećenog apsolutizma. Pod utjecajem ideja prosvjetiteljskih filozofa iz osamnaestog stoljeća, Marija-Terezija i Josip radili su na racionalnoj i učinkovitoj upravi Češkog kraljevstva. U tom smislu, protivili su se regionalnim privilegijama i pravima staleža i radije su vladali putem centralno kontrolirane carske birokracije. Istodobno su pokrenuli reforme kako bi uklonili represivna obilježja protureformacije i omogućili sekularni društveni napredak. U nastojanju da upravu učini racionalnijom, Marija Terezija je krenula s politikom centralizacije i birokratizacije. Ono što je ostalo od Češkog kraljevstva sada je spojeno s austrijskim pokrajinama Habsburškog

³¹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 17-19

kraljevstva. Dva odvojena ureda ukinuta su i zamijenjena zajedničkim Austro-češkim uredom. Češki su staleži lišeni posljednjih ostataka svoje političke moći, a njihove su funkcije preuzeli carski državni službenici koje je imenovala kraljica. Pokrajine češkog i austrijskog teritorija bile su podijeljene na upravne okruge. Njemački je postao službeni jezik. Daljnje reforme koje su uveli Marija Terezija i Josip II odražavale su prosvjetiteljska načela kao što su raspad feudalnih društvenih struktura i smanjenje moći Katoličke crkve. Marija-Terezija je nacionalizirala i germanizirala obrazovni sustav, eliminirala jezuitsku kontrolu i prebacila obrazovni naglasak s teologije na znanosti. Izmijenjeno je kmetstvo: smanjena je *robot*a (prisilni rad na gospodarevoj zemlji), a kmetovi su se mogli ženiti i mijenjati prebivalište bez gospodarevog pristanka. Josip II je potpuno ukinuo kmetstvo. Prosvijećena vladavina Marije Terezije i Josipa II odigrala je vodeću ulogu u razvoju moderne češke nacije, ali one koja je bila puna proturječja. S jedne strane, politika centralizacije dodatno je smanjila sve ostatke zasebnog Češkog kraljevstva i rezultirala germanizacijom carske uprave i plemstva. S druge strane, uklanjanjem najgorih obilježja protureformacije te uvođenjem društvenih i obrazovnih reformi, ovi su vladari dali temelj gospodarskom napretku i mogućnost društvene mobilnosti. Posljedice za Češku bile su od općeg značaja. Plemstvo je svoju pozornost usmjerilo na industrijsko poduzetništvo. Mnogi plemići iznajmljivali su svoje zemlje i ulagali svoj profit u razvoj tekstila, proizvodnje ugljena i stakla. Češki seljaci, koji su slobodno napustili zemlju, preselili su se u gradove i proizvodna središta. Urbana područja, prije naseljena Nijemcima, sve su više postajala češka. Sinovi čeških seljaka slani su u školu; neki su pohađali sveučilište, a pojavila se nova češka intelektualna elita. Tijekom tog istog razdoblja stanovništvo Češke gotovo se učeterostručilo, a sličan porast dogodio se i u Moravskoj. Međutim, poslije smrti navedenih vladara te kao odgovor na pritiske plemstva, nekoliko reformi je ukinuto. Nehotice, prosvijećeni monarsi pomogli su postaviti pozornicu za češki nacionalni preporod.³²

Prva polovica devetnaestog stoljeća bilo je razdoblje nacionalnog buđenja u srednjoj Europi. Njemački nacionalizam — potaknut sukobom s vojskama francuskih revolucionara — i napoleonski ekspanzionizam nadahnuli su odgovarajuće napore prema nacionalnom preporodu među podređenim slavenskim narodima. Koncept 'nacije', definiran kao narod ujedinjen jezičnim i kulturnim afinitetima, proizveo je intelektualni preporod koji je postavio temelje kasnijoj borbi za političku autonomiju.

³² Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 19-21

U Češkoj, gdje je plemstvo bilo uglavnom njemačko ili germanizirano, vođe češkog preporoda bili su pripadnici nove intelektualne elite, koja je svoje podrijetlo imala u seljaštvu. Tek manji dio plemstva pružio je potporu preporodu. Najranija faza nacionalnog pokreta bila je filološka. Znanstvenici su pokušali zabilježiti i kodificirati izvorne jezike. Katedra za češki jezik i književnost osnovana je na Sveučilištu Karla Ferdinanda 1791. Češki je jezik, međutim, preživio samo kao seljački *patois* (neobrazovan ili provincijski govor)³³. Zadaće oblikovanja češkog jezika u književni medij i uvođenja učenja češkog u državne škole izvršili su Josef Dobrovský i Josef Jungmann. Njihovi su napori nagrađeni procvatom češke književnosti i rastom češke čitateljske publike. Češki preporod dobio je institucionalni temelj osnivanjem Muzeja češkog kraljevstva (1818.) kao središta češke znanosti. Godine 1827. muzej je počeo izdavati časopis koji je postao prvi kontinuirani glas češkog nacionalizma. Godine 1830. muzej je pripojio *Matica česká*, društvo čeških intelektualaca posvećenih izdavanju znanstvenih i popularnih knjiga. Članstvo muzeja, sastavljeno od domoljubnih znanstvenika i plemića, radilo je na uspostavljanju kontakata s drugim slavenskim narodima i na tome da Prag postane intelektualna i znanstvena prijestolnica Slavena. Glavna figura češkog preporoda bio je František Palacký. Moravskog protestantskog podrijetla i privučen nacionalističkim duhom husitske tradicije, Palacký je postao veliki povjesničar češke nacije. Njegova monumentalna *Povijest češkog naroda* u pet svezaka usredotočila se na borbu češke nacije za političku slobodu i postala je jedan od stupova modernog češkog života i misli. Palacký — koji je sebe smatrao nasljednikom i slijednikom velikog pedagoga i vođe Jedinstva češke braće, Jana Ámosa Komenskog — postao je politički vođa češke nacije tijekom revolucionarnih borbi 1848. U tradiciji Komenskog, Palacký je razvio politička platforma utemeljena na kulturnoj renesansi.³⁴

Sličan nacionalni preporod doživjeli su i Slovaci. Kraljevinom Ugarskom, koja je 1711. vraćena u svoje izvorne teritorijalne dimenzije, vladala je mađarska aristokracija koja je proživljavala vlastito nacionalno buđenje. Godine 1792. mađarski je zamijenio latinski kao službeni državni jezik. Za razliku od sekularnije češke nacije, među podložnim narodima Mađarske i katolička i protestantska religija zadržale su čvrstu vlast. Slovačko svećenstvo činilo je intelektualnu elitu pretežno seljačkih Slovaka, a slovački preporod dogodio se pod njegovim vodstvom. Prvi pokušaj razvoja slovačkog

³³ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/patois> (13.6.2024.)

³⁴ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 21-22

književnog jezika učinio je isusovački svećenik Anton Bernolák. Jezik koji je razvio 1780-ih kasnije je nazvan *bernalákovčina* i temeljio se prvenstveno na zapadnoslovačkim dijalektima. Jezik je prihvatio katolički kler i proširio ga u vjerskoj literaturi. Bernolák i njegovi sljedbenici, međutim, ostali su lojalni Kraljevini Mađarskoj, a njihov pokret nikada nije razvio nacionalističke političke implikacije. Protestantски prepород bio je ograničenijeg opsega, uglavnom ograničen na slovačku manjinu naseljenu u urbanim središtima. Slovački protestantizam karakterizirala je privrženost češkoj kulturi. Umjetni i arhaični jezik češke Biblije, poznat kao bibličtina, služio je kao književno sredstvo protestantskog svećenstva od šesnaestog stoljeća. Početkom devetnaestog stoljeća dva protestantska teologa školovana u Njemačkoj, pjesnik Ján Kollár i Pavel Šafařík, nastojali su stvoriti književni jezik koji bi kombinirao češki s elementima središnjeg slovačkog dijalekta. Izdaju školsku lekturu *Čítanka* 1825., a početkom 1830-ih stječu sljedbenike među mlađom generacijom učenika protestantskih srednjih škola. U to se vrijeme slovačko nacionalno buđenje podijelilo na dvije frakcije. Kollár i Šafařík bili su pristaše panslavenskih koncepcija koji su naglašavali jedinstvo svih slavenskih naroda. Nastavili su gledati na Čehe i Slovake kao na pripadnike jedne nacije i pokušavali su približiti jezike. Ostali Slovaci prekinuli su s Česima i proglasili zasebni identitet slovačke nacije.³⁵

Revolucionarni nemiri zahvatili su područja Austrijskog Carstva, a car Ferdinand I. (1835.-48.) obećao je preustroj Carstva na ustavnoj, parlamentarnoj osnovi. U Češkom kraljevstvu formiran je nacionalni odbor u koji su uključeni Nijemci i Česi. Ali češki Nijemci bili su skloni stvaranju Velike Njemačke od raznih teritorija njemačkog govornog područja. Češki Nijemci ubrzo su se povukli iz odbora, signalizirajući češko-njemački sukob koji će obilježiti kasniju povijest. Palacký je predložio austroslavizam kao načelo češkog nacionalnog pokreta. Zalagao se za očuvanje Austrijskog Carstva kao tampona protiv njemačkog i ruskog ekspanzionizma. Također je predložio federalizaciju carstva na etnografskoj osnovi kako bi se češki Nijemci ujedinili s Austrijom u jednoj pokrajini i Česima i Slovacima u drugoj. Palacký je nadalje predložio da bi različiti slavenski narodi carstva, koji zajedno čine većinu, trebali formirati političku jedinicu koja će braniti svoje zajedničke interese. U lipnju 1848. Česi su sazvali prvi slavenski kongres kako bi raspravljali o mogućnosti političke konsolidacije austrijskih Slavena, uključujući Čehe, Slovake, Poljake, Rusine (Ukrajince), Slovence,

³⁵ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 22-23

Hrvate i Srbe. U Kraljevini Ugarskoj revolucija 1848. privremeno je srušila habsburški apsolutizam. Ubrzo je došlo do sukoba između Mađara i nekoliko drugih naroda oko toga kako će se Mađarska preustrojiti. Mađarski liberali poput Lajosa Kossutha, koji se zalagao za svrgavanje Habsburgovaca i samostalnu Mađarsku, istodobno su se protivili težnjama nemađarskih naroda. Liberali su nastojali stvoriti nacionalnu državu samo za Mađare. U sklopu te borbe Slovačko nacionalno vijeće, pod vodstvom Ľudovíta Štúra, izradilo je nacrt 'Zahtjeva slovačkog naroda'. To je uključivalo uspostavu zasebnih nacionalnih zakonodavnih skupština i pravo svake nacionalne skupine da koristi vlastiti jezik u mađarskoj skupštini, u upravi i u obrazovnom sustavu. Peticija je u svibnju 1848. predana mađarskom saboru. Kad je odbijena, izbio je oružani sukob, a Slovake su slomile mađarske trupe. Ali nakon što je mađarska pobuna ugušena uz pomoć ruskih trupa, Beč je izgubio interes za zahtjeve slovačkih i drugih nemađarskih narodnosti. Nacionalni preporod i za Čehe i Slovake započele su male skupine intelektualaca. U početku su nacionalni pokreti bili ograničeni na rasprave o jeziku, književnosti i kulturi. Ali tijekom revolucija 1848. godine Česi i Slovaci postavili su hrabre političke zahtjeve. Revolucija 1848. također su otkrile da su njemački i mađarski liberali, koji su bili protivnici habsburškog apsolutizma, bili jednako neprijateljski raspoloženi prema češkim i slovačkim težnjama. Postalo je jasno da se češki i slovački nacionalni pokreti moraju boriti ne samo s habsburškim apsolutizmom, već i sa sve opasnijim njemačkim i mađarskim nacionalizmom.³⁶

Nakon revolucija 1848., Franjo Josip pokušao je vladati kao apsolutni monarh, držeći sve nacionalnosti pod kontrolom. Dolazi do neoapsolutizma, političkog režima u Habsburškoj Monarhiji uvedenog nakon sloma revolucije 1848/49., kojemu je glavno obilježje bilo ukidanje autonomije svih habsburških povijesnih pokrajina i zemalja, kao i stečevina revolucije. Otvoreni apsolutizam bio je uveden 31. XII. 1851. ukinućem Oktroiranog ustava iz 1849. Nakon smrti njegova začetnika, austrijskoga ministra-predsjednika i ministra vanjskih poslova F. Schwarzenberga (1852), glavni je pečat neoapsolutizmu dao ministar unutarnjih poslova A. Bach pa je to razdoblje u povijesti Habsburške Monarhije (do 1859) poznato i kao Bachov apsolutizam.³⁷ Ali Habsburgovci su doživjeli niz poraza. Godine 1859. istjerani su iz Italije, a 1866. poraženi od Pruske i izbačeni iz Njemačkog saveza. Kako bi ojačao svoj položaj, Franjo

³⁶ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 23-25

³⁷ neoapsolutizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.6.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/neoapsolutizam> (14.6.2024.)

Josip je bio spreman poboljšati svoje odnose s Mađarima. Kompromisom iz 1867. uspostavljena je dvojna monarhija Austro-Ugarska (također poznata kao Austro-Ugarsko Carstvo). Dva dijela carstva ujedinio je zajednički vladar, zajednička vanjska politika i, u određenoj mjeri, zajedničke financije. Inače, Austrija i Mađarska bile su gotovo neovisne države, svaka je imala svoj parlament, vladu, upravu i pravosudni sustav. Mađari u Ugarskoj i Nijemci u austrijskim dijelovima Monarhije su stekli trajnu dominantnost. Iako su Česi, Poljaci i druge nacionalnosti imali određeni utjecaj u vladi, nikada im nije bilo dopušteno dijeliti političku vlast. Ova nesposobnost da se pomiri sa svojim nacionalnostima pridonijela je konačnom kolapsu Austro-Ugarske. Kao rezultat dvojnog sustava, Česi i Slovaci nastavili su ići svojim putem. Slovaci su bili sputavani pod Mađarima, a nad Česima je vladao Beč. Austrijski i mađarski dio Carstva imali su različite političke sustave. Austrija je imala parlamentarnu vladu, a postupno širenje biračkog prava kulminiralo je općim pravom glasa za muškarce 1907. godine. Česi su stoga mogli sve više i više sudjelovati u političkom životu Austrije. U Mađarskoj je biračko pravo i dalje bilo prilično ograničeno i prilično kontrolirano od strane mađarske aristokracije. Zbog toga je vrlo malo Slovaka dobilo važne položaje u Mađarskoj.³⁸

U Austriji su njemački liberali imali političku vlast u parlamentu od 1867. do 1879. Bili su odlučni održati njemačku dominaciju u austrijskom dijelu carstva. Češki vođe, naknadno nazvani starim Česima, bili su skloni savezu s konzervativnim i uglavnom germaniziranim češkim plemstvom i zalagali su se za obnovu tradicionalne češke autonomije. U biti, željeli su rekonstituirano Češko kraljevstvo (uključujući Moravsku i Šlesku) s ustavnim uređenjem sličnim mađarskom. Godine 1871. činilo se da su Stari Česi uspjeli, jer je vlada pristala na Temeljne članke, koji bi obnovili povijesna prava Češkog kraljevstva. Uslijedio je, međutim, nasilan protest i njemačkih i mađarskih liberala, a članci nikada nisu usvojeni. Protiveći se porastu Slavena u Carstvu, njemački su se liberali suprotstavili austrijskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine. Car, pogođen odbijanjem njegove vanjske politike otpustio je liberalnu vladu i okrenuo se konzervativnom kabinetu 'Željeznog prstena' grofa Edvarda Taaffeja (1879.-83.). Taaffeova vlada je slavenski element uzimala u obzir više nego liberali, a zauzvrat su je podržavali Staročesi. Česi su ostvarili značajne dobitke. Dekretom o jeziku proglašenom 1880. češki je izjednačen s njemačkim u češkoj administraciji i pravu. Godine 1882. Sveučilište Karla Ferdinanda u Pragu podijeljeno je u dvije zasebne

³⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 25-26

institucije: jednu češku i drugu njemačku. Ti su se ustupci, međutim, činili nedostatnima novonastaloj češkoj trgovačkoj i industrijskoj buržoaziji. Uslijedio je intenzivan sukob dok su Česi i Nijemci pokušavali kontrolirati administraciju i obrazovanje. Kad su neki od Starih Čeha 1890. pokušali postići kompromis s češkim Nijemcima, osudila ih je mlađa i radikalnija intelektualna elita. Sljedeće godine Staročesi su ozbiljno poraženi od stranke Mladih Čeha, čime je okončano razdoblje pokušaja kompromisa. Dok su se odnosi između Čeha i Nijemaca pogoršali u Češkoj, u Moravskoj su ostali relativno mirni. Iako je zasebni administrativni status Moravske ukinut u osamnaestom stoljeću, područje je ponovno uspostavljeno kao zasebna krunska zemlja 1849. U Moravskoj je, za razliku od Češke, 1905. postignut kompromis između češke većine i njemačke manjine. Iako je njemački jezik zadržao blagu prevlast, zakonski je zajamčeno očuvanje češkog jezika i kulture. Činilo se da je kompromis razumno dobro funkcionirao sve do kraja habsburške vladavine 1918. Tijekom posljednjeg desetljeća carstva, opstrukcionizam i Čeha i Nijemaca učinio je parlamentarnu politiku neučinkovitom, a vlade su se dizale i padale vrlo često. Važnost Mladočeške stranke oslabila je kako je češka politika mijenjala orijentaciju. Pojavile su se političke stranke koje su zagovarale demokraciju i socijalizam. Godine 1900. Tomáš Masaryk, sveučilišni profesor i bivši mladočeški poslanik koji će uskoro postati predsjednik Čehoslovačke Republike, osnovao je Češku naprednu stranku. Temeljeći svoju borbu za nacionalnu autonomiju na načelu narodnog suvereniteta, Češka napredna stranka podržavala je parlamentarnu politiku, zagovarala opće pravo glasa i odbacivala radikalizam.³⁹

U Mađarskoj je vlada u potpunosti dala maha mađarskom nacionalizmu. Samo godinu dana nakon nagodbe iz 1867. godine, Zakonom o nacionalnoj pripadnosti mađarski je uspostavljen kao isključivi službeni jezik. Slovački je potisnut u privatnu upotrebu, a vlasti su ga smatrale seljačkim dijalektom. Zakoni o franšizi ograničavali su pravo glasa na velike posjednike (otprilike 6 posto ukupnog stanovništva), favorizirajući tako mađarsku aristokraciju. Zbog toga su Slovaci rijetko birali zastupnike u parlamentu. Slovaci su ipak osnovali Slovačku narodnu stranku. Podupirana od strane katolika i protestanata, Slovačka nacionalna stranka bila je konzervativne i panslavenske orijentacije i gledala je u autokratsku Rusiju za nacionalno oslobođenje. Slovačka narodna stranka ostala je središte slovačkog nacionalnog života sve do dvadesetog stoljeća. Bojeći se evolucije punopravnog slovačkog nacionalnog pokreta,

³⁹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 26-27

mađarska vlada pokušala je dokinuti razne aspekte organiziranog slovačkog života. Mađarska vlada nastojala je spriječiti formiranje obrazovane, nacionalno svjesne slovačke elite. Zanimljivo je da je slovački nacionalni pokret uspio preživjeti. Većina Slovaka nastavila je živjeti kao seljaci ili industrijski radnici. Prevladavalo je siromaštvo, a uoči Prvog svjetskog rata oko 20 posto stanovništva Slovačke emigriralo je u druge zemlje. Ta je emigracija pomogla nacionalnom pokretu, jer je dobivala i moralnu i financijsku potporu od Slovaka koji su živjeli u inozemstvu, osobito u Sjedinjenim Državama. Slovačkom nacionalnom pokretu pomogao je i primjer drugih naroda koji su se borili protiv Mađara (osobito Rumunja) te kontakti s Česima.⁴⁰

Na prijelazu stoljeća ideja o 'čehoslovačkom' entitetu počeli su zagovarati neki češki i slovački čelnici. Koncept da Česi i Slovaci dijele zajedničko naslijeđe nije bio nov. Ali kako su se dvije nacije razvijale, Slovaci su namjeravali pokazati legitimnost slovačkog kao jezika odvojenog od češkog. Devedesetih godina 19. stoljeća intenziviraju se kontakti čeških i slovačkih intelektualaca. Češki vođa Masaryk bio je gorljivi zagovornik češko-slovačke suradnje. Neki od njegovih učenika osnovali su Čehoslovačku uniju i 1898. izdali časopis *Hlas* (Glas). U Slovačkoj su mladi slovački intelektualci počeli izazivati staru Slovačku nacionalnu stranku. No iako su se češki i slovački nacionalni pokreti počeli približavati, njihovi krajnji ciljevi ostali su nejasni. Barem do Prvog svjetskog rata, češki i slovački nacionalni pokret borili su se za autonomiju unutar Austrije, odnosno Mađarske. Tek tijekom rata javlja se ideja o neovisnoj Čehoslovačkoj.⁴¹

2.1 Od nastanka Čehoslovačke do Münchenskog sporazuma

U trenutku izbijanja Prvog svjetskog rata Česi i Slovaci nisu pokazali previše entuzijazma za borbu za svoje neprijatelje, Nijemce i Mađare, protiv sunarodnjaka Slavena, Rusa i Srba. Velik broj Čeha i Slovaka prebjegao je na ruskom frontu i formirao Čehoslovačku legiju. Masaryk je otišao u zapadnu Europu i počeo propagirati ideju da se Austro-Ugarsko Carstvo treba raskomadati i da Čehoslovačka treba biti neovisna država. Godine 1916. zajedno s Edvardom Benešom i Milanom Štefánikom

⁴⁰ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 27-28

⁴¹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 28

(slovački ratni heroj), Masaryk je stvorio Čehoslovačko narodno vijeće. Masaryk u Sjedinjenim Državama i Beneš u Francuskoj i Britaniji su neumorno radili na stjecanju savezničkog priznanja.⁴²

Kad su tajni pregovori između Saveznika i austrijskog cara Karla I. (1916.-18.) propali, Saveznici su u ljeto 1918. priznali Čehoslovačko nacionalno vijeće kao vrhovni organ buduće čehoslovačke vlade. Početkom listopada 1918. Njemačka i Austrija predložile su mirovne pregovore. Dana 18. listopada, dok je bio u Sjedinjenim Državama, Masaryk je izdao deklaraciju o čehoslovačkoj neovisnosti. Masaryk je inzistirao da nova čehoslovačka država uključuje povijesno Češko kraljevstvo, koje je sadržavalo Sudete naseljene Nijemcima. Međutim, 21. listopada Njemački poslanici iz Sudeta su se pridružili drugim njemačkim i austrijskim zastupnicima u austrijskom parlamentu u proglašenju neovisne njemačko-austrijske države. Nakon abdikacije cara Karla 11. studenog, češke su trupe okupirale Sudete.⁴³

Mađarska se povukla iz Habsburškog Carstva 1. studenog. Nova liberalno-demokratska vlada Mađarske pod grofom Mihályjom Károlyijem pokušala je zadržati Slovačku. Uz savezničko odobrenje, Česi su okupirali Slovačku, a Mađari su bili prisiljeni povući se. Česi i saveznici dogovorili su se oko rijeka Dunav i Ipel' kao granice između Mađarske i Slovačke; velika mađarska manjina, koja je nastanjivala plodnu dunavsku ravnici, bila bi uključena u novu državu. Vođa američkih Rusina, Grigorij Žatkovič, pregovarao je s Masarykom da Potkarpatska Rutenija postane dijelom Čehoslovačke Republike. Ova je odluka dobila međunarodnu sankciju u Saint-germainskom ugovoru (10. rujna 1919.), koji je Potkarpatskoj Ruteniji jamčio autonomiju unutar Čehoslovačke Republike.

Čehoslovačko narodno vijeće u Pragu proglasilo je 28. listopada 1918. Neovisnost Čehoslovačke. Prije samo nekoliko godina neovisna Čehoslovačka bila je san malog broja intelektualaca. Pretvorba sna u stvarnost bio je težak zadatak. Dok se stvaranje Čehoslovačke temeljilo na određenim povijesnim presedanima, ipak je to bila nova država isklesana od različitih dijelova starog Habsburškog Carstva. Nekoliko etničkih skupina i teritorija s različitim povijesnim, političkim i gospodarskim tradicijama morali su se uklopiti u novu državnu strukturu. Suočen s takvim preprekama, stvaranje

⁴² Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 28-29

⁴³ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 29

čehoslovačke demokracije doista je bio trijumf. Ali Čehoslovačka Republika (koja je također postala poznata kao Prva Republika) pretrpjela je unutarnja ograničenja koja su je, u kombinaciji sa stranom agresijom, uništila. Prvobitnu vlast unutar Čehoslovačke preuzela je novoosnovana Narodna skupština 14. studenoga 1918. Budući da su teritorijalna razgraničenja bila neizvjesna, a izbori nemogući, privremena narodna skupština konstituirana je na temelju izbora za austrijski parlament 1911. s dodatkom pedeset četiri zastupnika iz Slovačke. Nacionalne manjine nisu bile zastupljene; Sudetski Nijemci gajili su secesionističke težnje, a Mađari su ostali vjerni Ugarskoj. Narodna skupština izabrala je Masaryka za svog prvog predsjednika, izabrala je privremenu vladu na čelu s Karelom Kramářom i izradila privremeni ustav. Pariška mirovna konferencija sazvana je u siječnju 1919. Češko izaslanstvo predvodili su Kramář i Beneš, premijer i ministar vanjskih poslova čehoslovačke privremene vlade. Konferencija je odobrila uspostavu Čehoslovačke Republike, koja će obuhvatiti povijesno Češko Kraljevstvo (uključujući Češku, Moravsku i Šlesku), Slovačku i Ruteniju. Česi su tražili uključivanje Rutenije kako bi osigurali zajedničku granicu s Rumunjskom. Těšín, industrijsko područje na koje je pravo također polagala Poljska, podijeljeno je između Čehoslovačke (Český Těšín) i Poljske (Cieszyn). Dana 10. rujna 1919. Čehoslovačka je potpisala ugovor o 'manjinama', stavljajući svoje etničke manjine pod zaštitu Lige naroda.⁴⁴

Uz gore navedeno, smatram kako je potrebno navesti dvije istodobne suprotnosti koje će se dodatno potvrditi kroz navedeni tekst te će se samim time dati naslutiti zašto je u konačnici i došlo do kasnijeg sloma Prve Čehoslovačke Republike. Nekoliko dodatnih detalja će biti istaknuto pogotovo kad se bude govorilo o događajima koji su prethodili Münchenskome sporazumu te kako je kasnije došlo do sloma Čehoslovačke.

Odsutnost predstavnika njemačke Češke na prvom zasjedanju privremenog čehoslovačkog parlamenta 14. studenog 1918. izazvala je mnogo komentara. Predsjednik Skupštine František Tomášek otvorio je sjednicu osvrnuvši se na nedostatak Nijemaca: "Ne mogu ne primijetiti da su predstavnici naših njemačkih sugrađana još uvijek odsutni iz naše sredine. Bilo bi besmisleno pozivati ih ili namamiti ovamo. Ne naše riječi, već naša djela će ih uvjeriti da se nemaju razloga bojati budućnosti... Uvjeren sam da nije daleko vrijeme kada će i oni pronaći način da nam se

⁴⁴ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 29-32

pridruže u zajedničkom zadatku." Prvi premijer Čehoslovačke, Karel Kramář, govoreći nakon Tomášeka, također je komentirao njemačko pitanje: "U ime prve vlade slobodne Čehoslovačke Republike mogu ovdje izjaviti da njemački narod koji živi unutar granica naše države ne mora gajiti ni najmanje straha za svoj nacionalni razvoj. Vjerni vlastitoj prošlosti i svojoj demokratskoj tradiciji nećemo svojim sugrađanima stavljati nikakve prepreke na putu ka ostvarenju njihovih kulturnih i jezičnih težnji, pod uvjetom da odano priznaju državu. Istina je da će naša država biti češka, jer smo svojom krvlju i patnjom postigli svoj cilj. Ali bila bi naša želja i ponos znati da se nitko ovdje, tko nije Čeh, ne mora osjećati potlačenim."⁴⁵

W. Wilson je posebno naglasio potrebu za mirom i redom kada je raspravljao o svojoj podršci nacionalnom samoodređenju i nije želio podržati slučajeve za neovisnost za koje je smatrao da bi rezultirali političkom nestabilnošću. Otvoreno se zalagao za bolji tretman nacionalnih manjina u Austro-Ugarskoj, ali zabrinut zbog geopolitičke nestabilnosti koja bi mogla nastupiti njezinim raspadom. U svojim 14 točaka, na primjer, Wilson je izjavio da narodima Austro-Ugarske treba dati "najslobodniju mogućnost autonomnog razvoja;" nejasna izjava za razliku od njegove čvrste izjave za neovisnu Poljsku. Pitanje nacionalnih manjina bilo je najveće pitanje za Amerikance, koji nisu htjeli nepravedno kazniti nacionalnosti na gubitničkoj strani i bili su vrlo svjesni povezivanja državnih granica s nacionalnim stanovništvom. U Čehoslovačkoj su američki dužnosnici uglavnom bili zabrinuti za sudetske Nijemce, čije su postupanje u potpunosti priznavali kao točku potencijalnog licemjerja i budućeg sukoba. Česi su, međutim, uglavnom postavljali ekonomske i strateške zahtjeve za Sudete i druge manjinske regije. Washington je naposljetku prihvatio ove argumente, vjerujući da će čehoslovačka demokracija omogućiti pravedno postupanje prema manjinama u državi. Beneš je dao prvenstveni argument za uključivanje Slovačke u republiku. Na konferenciji je iznio tvrdnju o uključivanju Slovačke u povijesno 'češko' kraljevstvo Velike Moravske u devetom i desetom stoljeću kao opravdanje za ujedinjenje Čeha i Slovaka. Sukladno tome, Beneš je žalio kako su "(mađarski) osvajači bezuspješno pokušali mađarizirati zemlju. Stanovništvo se i dalje osjećalo češkim i željelo je

⁴⁵ Vink, Matthew. "THE COMPETITION FOR SELF-DETERMINATION IN CZECHOSLOVAKIA, 1918-1919." *New Zealand Slavonic Journal* 46 (2012): 52-53

pripadati novoj državi. U Slovačkoj nikada nije bilo naznaka separatizma. Isti jezik, iste ideje i ista religija su prevladavali.”⁴⁶

Ustav iz 1920. potvrdio je privremeni ustav u njegovim osnovnim crtama. Čehoslovačka država bila je zamišljena kao parlamentarna demokracija, vođena prvenstveno Narodnom skupštinom, koja se sastojala od Senata i Zastupničkog doma, čiji su članovi bili birani na temelju općeg prava glasa. Narodna skupština bila je odgovorna za zakonodavnu inicijativu, a također je dobila i nadzor nad izvršnom i sudskom vlašću. Svakih sedam godina birala je predsjednika i potvrđivala vladu koju je on imenovao. Izvršnu vlast trebali su dijeliti predsjednik i kabinet; potonji, odgovoran Narodnoj skupštini, trebao je prevladati. Stvarnost se ipak donekle razlikovala od tog ideala za vrijeme snažnog predsjedništva Masaryka i njegova nasljednika Beneša. U velikoj se mjeri čehoslovačka demokracija održala na okupu od strane prvog predsjednika zemlje Masaryka. Kao glavnog utemeljitelja republike, Masaryka su smatrali na isti način na koji se u Sjedinjenim Državama gleda na Georgea Washingtona. Takvo univerzalno poštovanje omogućilo je Masaryku da prevlada naizgled nerješive političke probleme. I danas se Masaryk smatra simbolom čehoslovačke demokracije. Ustav iz 1920. središnjoj je vlasti omogućio visok stupanj kontrole nad lokalnom upravom. Čehoslovačka je bila podijeljena na *zeme* (zemlje), kao što su Češka, Moravska i Rutenija. Iako su 1927. godine skupštine predviđene za Češku, Slovačku i Ruteniju, njihova nadležnost je prilagodila zakone i propise središnje vlasti lokalnim potrebama. Središnja vlast imenovala je jednu trećinu članova tih skupština. Na sljedeće dvije razine (*župa* i *okres*) vladala je centralizacija. Samo na najnižim razinama, u mjesnim zajednicama (*mesto* i *obec*) vlast je bila potpuno u rukama i birana od strane lokalnog stanovništva. Ustav je identificirao 'čehoslovačku naciju' kao tvorca i glavni sastavni dio čehoslovačke države i uspostavio češki i slovački kao službene jezike. Nacionalnim manjinama je, međutim, zajamčena posebna zaštita; u okruzima u kojima su činili 20 posto stanovništva, pripadnici manjinskih skupina dobili su punu slobodu korištenja svog jezika u svakodnevnom životu, u školama i u odnosima s vlastima.⁴⁷ Djelovanje nove čehoslovačke vlade odlikovalo se stabilnošću. Za to su uvelike zaslužne dobro organizirane političke stranke koje su se pojavile kao pravi centri moći. Isključujući razdoblje od ožujka 1926. do studenog 1929., kada se koalicija nije održala,

⁴⁶ CUDE, MICHAEL R. “Wilsonian National Self-Determination and the Slovak Question during the Founding of Czechoslovakia, 1918-1921.” *Diplomatic History* 40, no. 1 (2016): 158, 168

⁴⁷ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 33-35

okosnicu vlade činila je koalicija pet čehoslovačkih stranaka: Republikanska stranka poljoprivrednika i seljaka, Čehoslovačka socijaldemokratska stranka, Čehoslovačka nacionalsocijalistička stranka, Čehoslovačka populistička stranka i Čehoslovačka nacionalna demokratska stranka. Čelnici tih stranaka postali su poznati kao *Petka* (Petorka). Petku je vodio Antonín Švehla, koji je obnašao dužnost premijera veći dio 1920-ih i osmislio obrazac koalicijske politike koja je preživjela do 1938. Politika koalicije izražena je sloganom "Složili smo se da ćemo se složiti". Njemačke stranke sudjelovale su u vladi od 1926. Mađarske stranke, pod utjecajem iredentističke propagande iz Mađarske, nikada nisu ušle u čehoslovačku vladu, ali nisu bile otvoreno neprijateljske. Republikanska stranka zemljoradnika i seljaka nastala je 1922. spajanjem Češke agrarne stranke i Slovačke agrarne stranke. Predvođena Švehlom, nova stranka postala je glavni glas agrarnog stanovništva, zastupajući uglavnom seljake s malim i srednjim farmama. Švehla je kombinirao podršku progresivnom socijalnom zakonodavstvu s demokratskim pogledima. Njegova je stranka bila jezgra svih vladinih koalicija između 1922. i 1938. godine. Čehoslovačka socijaldemokratska partija bila je znatno oslabljena kada su se komunisti odvojili 1921. da bi formirali Komunističku partiju Čehoslovačke, ali do 1929. počela je ponovno jačati. Stranka umjerenosti, Čehoslovačka socijaldemokratska stranka, izjasnila se za parlamentarnu demokraciju 1930. Pod vodstvom Václava Klobučáka, članstvo je poticalo prvenstveno iz niže srednje klase, državnih službenika i intelektualaca (uključujući Beneša). Čehoslovačka populistička stranka — spoj nekoliko katoličkih stranaka, grupa i radničkih sindikata — razvila se zasebno u Češkoj 1918. i u više katoličkoj Moravskoj 1919. Godine 1922. formiran je zajednički izvršni odbor na čelu s Janom Šrámekom. Čehoslovački narodnjaci zastupali su kršćanska moralna načela i socijalne enciklike pape Leona XIII. Predvođeni Kramářom i Aloisom Rašínom, Nacionalni demokrati postali su stranka velikog kapitala, bankarstva i industrije. Međutim, stranka je nakon 1920. opala na utjecaju.⁴⁸

Unatoč uspostavljenim demokratskim načelima i zajamčenim pravima nacionalnim manjinama, jedan od najvećih problema u zemlji je ponajviše bila centraliziranost i dominacija Praga. Iako nije navedeno u tekstu gore, isti problem koji se odnosio na Čehoslovačku prije i poslije Drugog Svjetskog Rata je ponajviše bilo pitanje industrijalizacije i odnosa vladajućih naroda. U ovome dijelu teksta će se

⁴⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 35-36

ponajviše objasniti kako su upravo nezadovoljne i dijelom razočarane manjine pridonijele raspadu države, uz potporu iredentističkih susjednih zemalja.

Centralizirana politička struktura Čehoslovačke možda je bila prikladna za jedinstvenu nacionalnu državu, ali se pokazala neprikladnom za višenacionalnu državu. Unatoč ustavnoj zaštiti manjinskih jezika i kulture, većinske nečeške nacionalnosti zahtijevale su širu političku autonomiju. Politička autonomija bila je posebno teško pitanje za češke partnere, Slovake. Godine 1918. Masaryk je u Pittsburghu potpisao sporazum s američkim Slovacima i Česima, obećavajući slovačku autonomiju. Međutim, privremena Narodna skupština složila se s privremenom potrebom za centraliziranom vladom kako bi se osigurala stabilnost nove države. Hlasovci, usredotočeni na časopis *Hlas*, i dalje su bili za zbližavanje Čeha i Slovaka. Iako Hlasisti nisu osnovali zasebnu političku stranku, dominirali su slovačkom politikom u ranim fazama republike. Podršku hlasista praškoj politici centralizacije oštro je osporila Slovačka narodna stranka. Stranku je utemeljio katolički svećenik Andrej Hlinka u prosincu 1918. Hlinka se zalagao za slovačku autonomiju i u Narodnoj skupštini i na Pariškoj mirovnoj konferenciji. Učinio je slovačku autonomiju kamenom temeljcem svoje politike sve do svoje smrti u kolovozu 1938. Slovačka populistička stranka bila je katoličke orijentacije i našla je podršku među slovačkim katolicima, od kojih su se mnogi protivili sekularističkim tendencijama Čeha. Vjerske razlike pogoršale su svjetovne probleme. Slovačko seljaštvo pretrpjelo je poteškoće tijekom razdoblja ekonomske prilagodbe nakon raspada Habsburškog Carstva. Štoviše, navodni nedostatak kvalificiranih Slovaka doveo je do uvoza Čeha u Slovačku da popune radna mjesta (koja su prije držali Mađari) u upravi, obrazovanju i pravosuđu. Ipak, na vrhuncu svoje popularnosti 1925. godine, Slovačka narodnjačka stranka dobila je samo 32 posto slovačkih glasova, iako su katolici činili otprilike 80 posto stanovništva. Zatim je 1927. skromni ustupak Praga Slovačkoj dodijelio status zasebne pokrajine, a slovački populistu pridružili su se središnjoj vladi. U kabinet su imenovani monsinjor Jozef Tiso i Marko Gažík iz Slovačke. Iako je Hlinkin cilj bio slovačka autonomija unutar demokratske čehoslovačke države, njegova je stranka sadržavala radikalnije krilo, koje je vodio Vojtech Tuka. Od ranih 1920-ih Tuka je održavao tajne kontakte s Austrijom, Mađarskom i Hitlerovim nacionalsocijalistima (nacistima). Osnovao je Rodobran (poluvojne jedinice) i izdavao subverzivnu literaturu. Tuka je dobio potporu mlađih članova Slovačke narodnjačke stranke, koji su sebe prozvali Nástupistima po časopisu

Nástup. Tukino uhićenje i suđenje 1929. ubrzalo je preorijentaciju Hlinkine stranke u totalitarnom smjeru. Nástupisti su preuzeli kontrolu nad strankom; Slovački populisti podnijeli su ostavku u vladi. Sljedećih godina popularnost stranke lagano je opala. Godine 1935. dobila je 30 posto glasova i ponovno odbila pridružiti se vladi. Godine 1936. slovački populistu zahtijevali su čehoslovački savez s Hitlerovom Njemačkom i Mussolinijevom Italijom. U rujnu 1938. Slovačka narodna stranka dobila je upute od Hitlera da zahtijeva svoje zahtjeve za slovačkom autonomijom.⁴⁹

Tijekom Prvog svjetskog rata emigrantski rusinski vođe postigli su sporazum s Masarykom o uključivanju autonomne Rutenije u budućoj čehoslovačkoj državi. Sporazum je dobio međunarodnu sankciju u Ugovoru iz Saint-Germaina 1919. Pariška mirovna konferencija također je ranije te godine odredila da se potkarpatskoj Ruteniji dodijeli puna autonomija i tom području generalnu skupštinu koja će imati zakonodavnu moć u svim pitanjima lokalne uprave. Ali ustav iz 1920. ograničio je odredbu o autonomiji, pozivajući se na zahtjeve jedinstva države. Svo rusinsko zakonodavstvo podlijeglo je odobrenju predsjednika republike, a guvernera Rutenije trebao je imenovati predsjednik. Kao rezultat toga, čak ni ustavna odredba o rusinskoj autonomiji nikada nije provedena; rusinska skupština nikada nije sazvana. Druge pritužbe uključivale su postavljanje zapadne granice—koja je ostavila 150 000 Rusina u Slovačkoj—i veliki broj Čeha koji su dovedeni u Ruteniju kao upravitelji i prosvjetni radnici. Ruteniju nakon Prvog svjetskog rata karakterizirala je proliferacija političkih stranaka i raznolikost kulturnih tendencija. Sve čehoslovačke političke stranke bile su zastupljene, a pojavilo se i nekoliko domaćih stranaka. Posebno su značajni bili ukrajnofili, rusofili, Mađari i komunisti. Ukrajnofilske i rusofilske tendencije ojačane su velikim priljevom emigranata nakon rata. Ukrajnofili su većinom bili unionisti i zagovarali su autonomiju unutar Čehoslovačke. Neki su bili za ujedinjenje s Ukrajinom. Ukrajnofile je zastupala Rusinska nacionalno-kršćanska stranka na čelu s Augustinom Vološinom. Rusofili Rusoni bili su uglavnom pravoslavci i također su zagovarali rusinsku autonomiju. Politički su bili organizirani u Poljoprivrednoj federaciji, koju je vodio Andrej Bródy, i Fencikovoj stranci fašističkog stila. Mađari su naselili kompaktno područje južne Rutenije. Predstavljala ih je Ujedinjena mađaronska stranka, koja je stalno dobivala 10 posto glasova u potkarpatskoj Ruteniji i bila u stalnoj oporbi vladi. Komunisti, jaki u zaostaloj Ruteniji, pokušali su privući ukrajinski element zagovarajući

⁴⁹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 36-38

uniju sa sovjetskom Ukrajinom. Godine 1935. komunisti su osvojili 25 posto rusinskih glasova. Izbori 1935. dali su samo 37 posto rusinskih glasova političkim strankama koje podržavaju čehoslovačku vladu. Komunisti, Ujedinjeni Mađari i autonomaške skupine su skupili 63 posto.⁵⁰

Gotovo neukrotiv nacionalni problem u međuratnom razdoblju – onaj koji je odigrao veliku ulogu u razaranju demokratske Čehoslovačke – bio je problem sudetskih Nijemaca. U Sudetima je živjelo više od 3 milijuna Nijemaca, što je činilo oko 23 posto stanovništva republike. Sadržavao je velike kemijske tvornice i rudnike lignita, kao i tvornice tekstila, porculana i stakla. Na zapadu je čvrsti njemački trokut okruživao Cheb (Eger) i uključivao visoko nacionalistički Egerland (*Chebsko*). Český les (Češka šuma) prostirala se duž bavarske granice do siromašnih poljoprivrednih područja južne Češke. Moravska je sadržavala dijelove 'zaključanog' njemačkog teritorija na sjeveru i jugu. Još su karakterističniji bili njemački 'jezični otoci' — gradovi naseljeni važnim njemačkim manjinama i okruženi Česima. Ekstremni njemački nacionalizam nikada nije bio tipičan za ovo područje. Njemački nacionalizam rudarske regije južne Šleske, 40,5 posto Nijemaca, bio je sputan strahom od konkurencije industrije u Njemačkoj. Rane politike čehoslovačke vlade, usmjerene na ispravljanje društvene nepravde i postizanje umjerene preraspodjele bogatstva, teže su pale na njemačko stanovništvo nego na ostale građane. Godine 1919. vlada je konfiscirala jednu petinu posjeda svakog pojedinca u papirnatom novcu. Nijemci, koji su činili najbogatiji element u Češkoj, bili su najviše pogođeni. Zakon o zemljišnoj kontroli donio je eksproprijaciju golemih posjeda koji su pripadali Nijemcima. Zemlja je primarno dodijeljena češkim seljacima, često bez zemlje, koji su činili većinu poljoprivrednog stanovništva. Samo 4,5 posto zemlje dodijeljene do siječnja 1937. dobili su sudetski Nijemci, čiji su protesti izraženi u bezbrojnim peticijama. Prema ustavu iz 1920. prava njemačke manjine bila su pažljivo zaštićena; očuvala su se njihove prosvjetne i kulturne ustanove razmjerno broju stanovnika. Međutim, lokalna neprijateljstva izazvala je politika usmjerena na zaštitu sigurnosti čehoslovačke države i prava Čeha. Granično šumsko zemljište, koje se smatra najstarijim nacionalnim teritorijem Sudetske Njemačke, izvlašteno je iz sigurnosnih razloga. Čehoslovačka vlada naselila je Čehe u područjima koncentracije Nijemaca u nastojanju da ublaži njemački nacionalizam; politika je, međutim, često proizvodila suprotan učinak. Manjinski zakoni najčešće su primjenjivani za stvaranje novih čeških

⁵⁰ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 38-39

škola u njemačkim okruzima. Sudetski Nijemci, koji su posjedovali veliki broj subvencioniranih lokalnih kazališta, morali su ih staviti na raspolaganje češkoj manjini jednu večer tjedno. Sudetska njemačka industrija, jako ovisna o vanjskoj trgovini i koja je imala bliske financijske veze s Njemačkom, teško je stradala tijekom depresije, osobito kada su banke u Njemačkoj propale 1931. Česi, čija je industrija bila koncentrirana na proizvodnju osnovnih domaćih artikala, manje su stradali. Posljedice su bile napetosti između dviju skupina. Odnosi između Čeha i Nijemaca dodatno su se pogoršali kada su Sudetski Nijemci bili prisiljeni obratiti se za pomoć čehoslovačkoj vladi i Središnjoj banci (Živnostenská banka). Te su vlasti često kao uvjet za pomoć postavljale zapošljavanje Čeha razmjerno njihovom broju u stanovništvu. Češki radnici koje je vlada poslala da se uključe u projekte javnih radova na teritorijima Sudetske Njemačke su bili omraženi. Sudetsko-njemački nacionalistički osjećaji bili su visoki tijekom ranih godine republike. Ustav iz 1920. sastavljen je bez predstavnika Sudetskih Nijemaca, a skupina je odbila sudjelovati u izboru predsjednika. Političke stranke Sudetske Njemačke vodile su 'opstrukcionističku' ili negativističku politiku u parlamentu. Međutim, 1926. njemački kancelar Gustav Stresemann, usvajajući politiku približavanja Zapadu, savjetovao je sudetskim Nijemcima da aktivno surađuju s čehoslovačkom vladom. Kao posljedica toga, većina sudetskih njemačkih stranaka (uključujući Njemačku agrarnu stranku, Njemačku socijaldemokratsku stranku i Njemačku kršćansku socijalističku stranku) promijenila je negativizam u aktivizam, a sudetski Nijemci prihvatili su mjesta u vladi. Do 1929. samo je mali broj sudetskih njemačkih zastupnika — većina njih članovi Njemačke nacionalne stranke (imovinske klase) i Sudetske nacističke stranke (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei) — ostao u opoziciji. Međutim, nacionalistički osjećaji cvjetali su među sudetskom njemačkom mladeži, koja je pripadala raznim organizacijama. Sudetski njemački nacionalisti, posebice nacisti, proširili su svoje aktivnosti tijekom godina depresije. 30. siječnja 1933. Hitler je izabran za kancelara Njemačke. Čehoslovačka vlada pripremala se za suzbijanje Sudetske nacističke stranke. U jesen 1933. sudetski nacisti su raspustili svoju organizaciju, a njemački državljani su bili pod pritiskom da učine isto. Njemački državljani i sudetski nacisti protjerani su s položaja lokalne vlasti. Stanovništvo Sudetske Njemačke bilo je ogorčeno, posebno u nacionalističkim uporištima poput Egerlanda. Dana 1. listopada 1933. Konrad Henlein je stvorio novu političku organizaciju, potpomognutu drugim članovima Kameradschaftsbunda, omladinske organizacije romantične mistične orijentacije. Sudetska njemačka domovinska fronta

(Sudetendeutsche Heimatfront) ispovijedala je lojalnost čehoslovačkoj državi, ali se zalagala za decentralizaciju. Upila je većinu bivših njemačkih državljana i sudetskih nacista. Godine 1935. Domovinska fronta Sudetske Njemačke postala je Partija Sudetske Njemačke (Sudetendeutsche Partei—SdP) i započela je aktivnu propagandnu kampanju. Na izborima u svibnju SdP je osvojio više od 60 posto glasova sudetskih Nijemaca. Njemački agrari, kršćanski socijalisti i socijaldemokrati izgubili su svaki otprilike polovicu svojih sljedbenika. SdP je postao uporište njemačkih nacionalističkih snaga. Stranka se predstavljala kao stranka koja teži pravednom rješenju zahtjeva Sudetske Njemačke u okviru čehoslovačke demokracije. Henlein je međutim održavao tajne kontakte s nacističkom Njemačkom i primao materijalnu pomoć iz Berlina. SdP je podržao ideju Führera i oponašao nacističke metode s transparentima, sloganima i uniformiranim vojnicima. Ustupci koje je ponudila čehoslovačka vlada, uključujući premještanje dužnosnika Sudetske Njemačke u područja Sudetske Njemačke i moguće sudjelovanje SdP-a u vladi, odbijeni su. Do 1937. većina čelnika SdP-a podržavala je Hitlerove pan-njemačke ciljeve. 13. ožujka 1938. Austriju je pripojio Treći Reich, ujedinjenje poznato kao Anschluss. Odmah nakon toga gotovo cijeli buržoaski aktivistički pokret Sudetske Njemačke dao je podršku Henleinu. Dana 22. ožujka, Njemačka poljoprivredna stranka, koju je vodio Gustav Hacker, spojila se sa SdP-om. Njemački kršćanski socijalisti obustavili su svoje aktivnosti 24. ožujka; njihovi zamjenici i senatori ušli su u zastupnički klub SdP-a. Samo su socijaldemokrati nastavili zagovarati demokratske slobode. Mase su, međutim, dale ogromnu podršku SdP-u.⁵¹

Edvard Beneš, čehoslovački ministar vanjskih poslova od 1918. do 1935., stvorio je sustav saveza koji je odredio međunarodni stav republike 1938. Kao demokratski državnik zapadne orijentacije, Beneš se uvelike oslanjao na Ligu naroda kao jamca poslijeratnog statusa quo i sigurnost novonastalih država. Pregovarao je o Maloj antanti (savez s Jugoslavijom i Rumunjskom) 1921. kako bi se suprotstavio mađarskom revanšizmu i habsburškoj restauraciji. Pokušao je dalje pregovarati o sporazumima s Britanijom i Francuskom, tražeći njihova obećanja o pomoći u slučaju agresije na malu, demokratsku Čehoslovačku Republiku. Britanija je ostala nepopustljiva u svojoj izolacionističkoj politici, a Beneš je 1924. sklopio odvojeni savez s Francuskom. Benešova zapadnjačka politika je već 1925. dobila ozbiljan udarac. Ugovor iz Locarna, koji je otvorio put njemačkom prijemu u Ligu naroda, zajamčio je zapadnu granicu

⁵¹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 39-41

Njemačke. Francuske su trupe tako ostale imobilizirane na Rajni, što je otežavalo francusku pomoć Čehoslovačkoj. Osim toga, ugovor je određivao da će njemačka istočna granica ostati predmet pregovora. Kada je Hitler osigurao vlast 1933., strah od njemačke agresije postao je generaliziran u istočnoj srednjoj Europi. Beneš se nije obazirao na mogućnost jačeg srednjoeuropskog savezničkog sustava, ostajući vjeran svojoj zapadnoj politici. Međutim, tražio je sudjelovanje Sovjetskog Saveza u savezu koji bi uključivao Francusku. (Benešov raniji stav prema sovjetskom režimu bio je stav opreza.). Godine 1935. Sovjetski Savez je potpisao ugovore s Francuskom i Čehoslovačkom. U biti, ugovori su predviđali da će Sovjetski Savez priskočiti u pomoć Čehoslovačkoj samo ako pomoć Francuske dođe prva. Godine 1935. Beneš je naslijedio Masaryka na mjestu predsjednika, a premijer Milan Hodža preuzeo je Ministarstvo vanjskih poslova. Hodžina nastojanja da ojača savezništvo u srednjoj Europi došla su prekasno. U veljači 1936. ministarstvo vanjskih poslova prešlo je pod vodstvo Kamila Krofte, pristaše Benešova načina.⁵²

2.2 Münchenski sporazum i Drugi Svjetski Rat

Masaryk se povukao sa pozicije Predsjednika još 1935. zbog starosti (umire dvije godine kasnije), pa se samim time još dodatno urušila stabilnost Čehoslovačke.⁵³ Nakon austrijskog anshlusa Čehoslovačka je trebala postati Hitlerova sljedeća meta. Hitlerova strategija bila je iskoristiti postojeći problem sudetske njemačke manjine kao izgovor za njemački prodor u istočnu Srednju Europu. Sudetski njemački vođa Henlein ponudio je SdP kao agenta za Hitlerovu kampanju. Henlein se sastao s Hitlerom u Berlinu 28. ožujka 1938. i dobio je upute da postavi zahtjeve neprihvatljive čehoslovačkoj vladi. U Carlsbadskim dekretima, izdanim 24. travnja, SdP je zahtijevao potpunu autonomiju za Sudete i slobodu ispovijedanja nacističke ideologije. Ako bi Henleinovi zahtjevi bili odobreni, Sudeti bi bili u poziciji pridružiti se nacističkoj Njemačkoj. Godine 1938. ni Britanija ni Francuska nisu željele rat. Francuska se, ne

⁵² Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 41-42

⁵³ Masaryk, Tomáš Garrigue, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 18. 8. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/masaryk-tomas-garrigue>(18.8.2024.)

želeći sama suočiti s Njemačkom, podredila Britaniji. Britanski premijer Neville Chamberlain postao je glavni glasnogovornik Zapada. Chamberlain je vjerovao da su pritužbe Sudetskih Nijemaca pravedne, a Hitlerove namjere ograničene. I Britanija i Francuska savjetovale su Čehoslovačkoj da popusti. Beneš se, međutim, odupirao pritiscima da krene prema autonomiji ili federalizmu za sudetsku zemlju. Čehoslovačka je 20. svibnja pokrenula djelomičnu mobilizaciju kao odgovor na glasine o pokretima njemačkih trupa. 30. svibnja Hitler je potpisao tajnu direktivu za početak rata protiv Čehoslovačke najkasnije 1. listopada. Britanska vlada zahtijevala je od Beneša da zatraži posrednika. Ne želeći prekinuti veze sa Zapadom, Beneš je nevoljko prihvatio posredovanje. Britanci su imenovali Waltera Runcimana za posrednika i naložili mu da Benešu nametne rješenje koje bi bilo prihvatljivo Sudetskim Nijemcima. Dana 2. rujna Beneš je podnio Četvrti plan, kojim su ispunjeni gotovo svi zahtjevi Karlsbadskih dekreta. U namjeri da opstruira mirenje, SDP je 7. rujna održao prosvjede koji su izazvali policijsku akciju u gradu Ostravi. 13. rujna Sudetski Nijemci prekinuli su pregovore. Uslijedilo je nasilje i nered. Čehoslovačke trupe pokušale su uspostaviti red. Henlein je odletio u Njemačku i 15. rujna izdao proglas zahtijevajući povratak Sudeta Njemačkoj. Hitler se 15. rujna sastao s Chamberlainom u Berchtesgadenu i zatražio brzi povratak Sudeta Trećem Reichu pod prijetnjom rata. Čehoslovačka je, tvrdio je Hitler, ubijala sudetske Nijemce. Chamberlain je uputio zahtjev britanskoj i francuskoj vladi; oboje su prihvatili. Čehoslovačka vlada se opirala, tvrdeći da bi Hitlerov prijedlog uništio nacionalno gospodarstvo i na kraju doveo do njemačke kontrole nad cijelom Čehoslovačkom. Britanija i Francuska izdale su ultimatum, stavljajući francusku predanost Čehoslovačkoj uvjetovanom prihvaćanjem. Čehoslovačka je 21. rujna kapitulirala. Sljedeći dan, međutim, Hitler je dodao nove zahtjeve, inzistirajući da se zahtjevi Poljske i Mađarske za njihove manjine također zadovolje. Čehoslovačka kapitulacija izazvala je provalu nacionalnog ogorčenja. Na prosvjedima i skupovima pozivalo se na jaku vojnu vladu za obranu cjelovitosti države. Čehoslovačka kapitulacija izazvala je provalu nacionalnog ogorčenja. Na prosvjedima i skupovima pozivalo se na jaku vojnu vladu za obranu cjelovitosti države. Postavljen je novi kabinet pod vodstvom generala Jana Syrovýja, a 23. rujna izdan je dekret o općoj mobilizaciji. Čehoslovačka vojska, visoko modernizirana i s izvrsnim sustavom pograničnih utvrda, bila je spremna za borbu. Sovjetski Savez je objavio svoju spremnost pomoći Čehoslovačkoj. Beneš je, međutim, odbio ući u rat bez potpore zapadnih sila. Vjerovao je da će rat uskoro početi. Chamberlain je 28. rujna pozvao Hitlera na konferenciju. Hitler se sljedećeg dana, u

Münchenu, sastao sa šefovima vlada Francuske, Italije i Britanije. Čehoslovačka vlada nije bila pozvana niti konzultirana. 29. rujna Münchenski sporazum potpisale su Njemačka, Italija, Francuska i Britanija. Čehoslovačka vlada kapitulirala je 30. rujna i pristala se pridržavati sporazuma. Münchenski sporazum je odredio da Čehoslovačka mora ustupiti sudetski teritorij Njemačkoj. Njemačka okupacija Sudeta bila bi dovršena do 10. listopada. Međunarodna komisija (koja bi predstavljala Njemačku, Britaniju, Francusku, Italiju i Čehoslovačku) nadzirala bi plebiscit za određivanje konačne granice. Britanija i Francuska obećale su pridružiti se međunarodnom jamstvu novih granica protiv neizazvane agresije. Njemačka i Italija, međutim, nisu se htjele pridružiti jamstvu dok se ne riješe problemi poljske i mađarske manjine. Nakon Münchena, Češka i Moravska izgubile su oko 38 posto svoje zajedničke površine, kao i oko 2,8 milijuna Nijemaca i približno 750.000 Čeha u korist Njemačke. Mađarska je dobila 11.882 četvorna kilometra u južnoj Slovačkoj i južnoj Ruteniji; samo 53 posto stanovništva na ovom području bilo je Mađara. Poljska je dobila Těšín i dva manja granična područja u sjevernoj Slovačkoj.⁵⁴

Koliko je bio značajan Münchenski sporazum u povijesti današnjih Češke i Slovačke, a vrlo sličan izraz se koristi u Slovačkoj, se najbolje vidi po izrazu *Mnichovská zrada* odnosno Munchenska izdaja, a vrlo sličan izraz se koristi u Slovačkoj. Upravo je ovi sporazum bio rezultat tadašnjeg *appeasementa* (eng. smirivanje, umirivanje), vanjske politike pacificiranja oštećene zemlje putem pregovora kako bi se spriječio rat. Najbolji primjer je britanska politika prema fašističkoj Italiji i nacističkoj Njemačkoj 1930-ih. Nijednom nije došlo do reakcija vlada Britanije i Francuske.⁵⁵ Prije odlaska iz Münchena, Chamberlain i Hitler potpisali su dokument kojim su izrazili svoju zajedničku želju za rješavanjem nesuglasica putem konzultacija kako bi se osigurao mir. Chamberlain je rekao britanskoj javnosti da je postigao “mir čašću. Vjerujem da je to mir za naše vrijeme.”⁵⁶ Zapravo je ta politika popuštanja bila prilika kako bi se Zapadne sile mogle naoružati i dobiti dragocjeno vrijeme. Unatoč popuštanju, Drugi Svjetski Rat je izbio niti godinu dana kasnije.

Kao rezultat Münchenskog sporazuma, znatno oslabljena Čehoslovačka Republika bila je prisiljena dati velike ustupke ne-Česima. Izvršni odbor Slovačke

⁵⁴ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 42-44

⁵⁵ <https://www.britannica.com/topic/appeasement-foreign-policy> (18.6.2024.)

⁵⁶ <https://www.britannica.com/event/Munich-Agreement> (18.6.2024.)

narodnjačke stranke sastao se u Žilini 5. listopada 1938. i uz prešutni pristanak svih slovačkih stranaka osim socijaldemokrata formirao je autonomnu slovačku vladu pod Tisoom. Slično tome, dvije glavne frakcije u Potkarpatskoj Ruteniji, rusofili i ukrajnofili, dogovorile su se o uspostavi autonomne vlade, koja je konstituirana 8. listopada 1938. Odražavajući širenje moderne ukrajinske nacionalne svijesti, proukrajinska frakcija, predvođena Vološinom, preuzeo je kontrolu nad lokalnom vladom, a Potkarpatska Rutenija preimenovana je u Karpatsku Ukrajinu. U studenom 1938. Emil Hácha, koji je naslijedio Beneša, izabran je za predsjednika federativne Druge republike (sada nazvane Češko-Slovačka), koja se sastojala od tri dijela: Češke i Moravske, Slovačke i Karpatsko-Ukrajine. Bez svoje prirodne granice i bez svog skupog sustava graničnih utvrda, nova je država bila vojno neobranjiva. U siječnju 1939. prekinuti su pregovori između Njemačke i Poljske. Hitler, koji je namjeravao ratovati protiv Poljske, trebao je prvo eliminirati Češko-Slovačku. Zakazao je njemačku invaziju na Češku i Moravsku za jutro 15. ožujka. U međuvremenu je pregovarao sa slovačkim populistima i s Mađarskom kako bi pripremili komadanje republike prije invazije. Dana 14. ožujka sastao se slovački parlament i jednoglasno proglasio slovačku neovisnost. Karpatska Ukrajina također je proglasila neovisnost, ali su mađarske trupe okupirale nju i istočnu Slovačku. Hitler je pozvao predsjednika Háchu u Berlin. U ranim jutarnjim satima 15. ožujka Hitler je obavijestio Háchu o neposrednoj njemačkoj invaziji. Prijeteći napadom Luftwaffea na Prag, Hitler je uvjerio Háchu da naredi kapitulaciju čehoslovačke vojske. Ujutro 15. ožujka njemačke trupe ušle su u Češku i Moravsku, ne naišavši na otpor. Mađarska invazija na Karpatsku Ukrajinu doista je naišla na otpor, ali ju je mađarska vojska brzo slomila. 16. ožujka Hitler je otišao u Češko-Slovačku i iz praškog dvorca Hradčany proglasio Češku i Moravsku njemačkim protektoratom. Neovisna Češko-Slovačka propala je uslijed strane agresije i unutarnjih napetosti. Nakon toga, njezini zagovornici idealizirali su međuratnu Čehoslovačku kao jedini bastion demokracije okružen autoritarnim i fašističkim režimima. Njegovi su ga klevetnici također osudili kao umjetnu i neizvedivu tvorevinu intelektualaca koje podupiru velike sile.

Oba gledišta imaju određenu valjanost. Međuratna Čehoslovačka sastojala se od zemalja i naroda koji su bili daleko od integracije u modernu nacionalnu državu. Štoviše, dominantni Česi, koji su pod Habsburgovcima bili izloženi političkoj diskriminaciji, nisu se mogli nositi sa zahtjevima drugih nacionalnosti. Doduše treba

priznati da su neki manjinski zahtjevi poslužili samo kao izlike za opravdavanje intervencije nacističke Njemačke. To što je Čehoslovačka u takvim okolnostima uspjela održati održivo gospodarstvo i demokratski politički sustav doista je bilo izvanredno postignuće međuratnog razdoblja.⁵⁷

Dana 14. ožujka 1939. Slovačka je proglasila svoju neovisnost, nazvavši se Slovačka Republika. Monsinjur Tiso izabran je za predsjednika te nove republike. Klero-nacionalist, Tiso se protivio nacifikaciji slovačkog društva i nadao se da će umjesto toga uspostaviti Slovačku kao nacionalističku, kršćansku, korporativnu državu. Njegov plan bio je u sukobu s planom slovačkih radikala koji su bili organizirani u paravojnu Hlinkinu gardu. Potonji je blisko surađivao s nacistički orijentiranom njemačkom manjinom koju je predvodio Franz Karmasin. Radikali su dominirali slovačkom vladom. Vojtech Tuka, nedavno pušten iz zatvora, postao je premijer; njegov suradnik Ferdinand Ďurčanský imenovan je ministrom vanjskih poslova. Aleksandar Mach, šef Hlinkine garde, bio je ministar propagande. Njemačke 'savjetodavne misije' imenovane su u sva slovačka ministarstva, a njemačke trupe stacionirane su u Slovačkoj od 15. ožujka 1939. Tisova moć ojačala je u listopadu 1942., kada ga je slovački parlament proglasio vođom države i Slovačke narodne stranke, dajući mu pravo intervencije u svim državnim poslovima. Hlinkina garda bila je zapravo podređena partijskoj kontroli. Novi njemački predstavnik, Hans Elard Ludin, koncentrirao je svoju energiju na ratnu proizvodnju. Njemačke banke stekle su kontrolni udio u svim slovačkim industrijama. Uz pomoć njemačkih ulaganja i tehničkih savjeta, Slovačka je doživjela značajan gospodarski procvat, posebno u industriji naoružanja, koju je od prosinca 1939. kontrolirala njemačka vlada. Slovačka je donekle služila kao izlog za Hitlerov novi poredak.⁵⁸ Za Čehe u Češkoj i Moravskoj njemačka je okupacija bila razdoblje brutalnog ugnjetavanja, koje je još bolnije učinilo sjećanje na neovisnost i demokraciju. Pravno su Češka i Moravska proglašene protektoratom Trećeg Reicha i stavljene pod nadzor guvernera, baruna Konstantina von Neuratha. Njemački dužnosnici imali su odjele analogne ministarstvima. Lokalno su uspostavljeni mali njemački kontrolni uredi. Gestapo je preuzeo policijsku vlast. Židovi su otpušteni iz državne službe i stavljani u izvan pravni položaj. Komunizam je bio zabranjen, a mnogi su češki komunisti pobjegli. Stanovništvo protektorata mobilizirano je za radnu snagu

⁵⁷ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 44-45

⁵⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 50-51

koja bi pomogla njemačkim ratnim naporima, a organizirani su posebni uredi za nadzor upravljanja industrijama važnim za te napore. Česi su unovačeni da rade u rudnicima ugljena, industriji željeza i čelika i proizvodnji oružja; neki su poslani u Njemačku. Proizvodnja robe široke potrošnje, znatno smanjena, bila je uglavnom usmjerena za opskrbu njemačkih oružanih snaga. Stanovništvo protektorata bilo je podvrgnuto strogom racioniranju. Njemačka vladavina bila je umjerena tijekom prvih mjeseci okupacije. Češka vlada i politički sustav, koji je reorganizirao Hácha, nastavili su postojati. Djelovanje Gestapoa bilo je usmjereno uglavnom protiv čeških političara i intelektualaca. Smrt studenta medicine, Jana Opletala 15. studenoga, koji je bio ranjen u listopadskom nasilju, ubrzala je rasprostranjene studentske demonstracije, a Reich je uzvratio. Političari su masovno uhićivani, kao i oko 1800 učenika i nastavnika. Dana 17. studenog zatvorena su sva sveučilišta i fakulteti u protektoratu, a studenti su poslani na rad. U jesen 1941. Reich je usvojio radikalniju politiku u protektoratu. Reinhard Heydrich imenovan je guvernerom Češke i Moravske. Pod njegovom vlašću uhićen je premijer Alois Eliáš, reorganizirana je češka vlada, a zatvorene su sve češke kulturne organizacije. Gestapo se upustio u uhićenja i pogubljenja. Organizirana je deportacija Židova u koncentracijske logore, a grad-tvrđava Terezín pretvorena je u usputnu geto postaju za židovske obitelji.⁵⁹ Prije 65 godina, 27. svibnja 1942., Reinharda Heydricha, nacističkog guvernera njemačkog protektorata Bohemije i Moravske, ubili su usred bijela dana u praškom predgrađu Josef Gabčík i Jan Kubiš, dvojica čehoslovačkih padobranaca obučeni u civile. Iako je atentat bio pomno pripreman mjesecima unaprijed, mnoge su stvari pošle po zlu... Heydrich nije ubijen na mjestu... U eksploziji nisu poginuli ni Heydrich ni njegov vozač koji su s isukanim pištoljima mogli iskočiti iz automobila, ali niti jedan nije ispalio hitac zbog zaglavljivanja ili pogrešnog rukovanja. U općoj zbrci dvojica ubojica uspjela su pobjeći. Što se tiče Heydricha, njegove infekcije pokazale su se fatalnima. Dva dana kasnije je umro. Ogorčen, Führer je naredio uhićenje i pogubljenje 10.000 čeških talaca. Češko podzemlje pojačalo je diverzantsku aktivnost. Što se tiče Beneša, on u svojim nedovršenim memoarima nikada nije spomenuo herojske čehoslovačke padobrance, čime je učvrstio mit da je atentat na Heydricha bio spontana akcija, koju je odlučilo i provelo isključivo podzemlje. Međutim, predsjednikov osobni tajnik Eduard Táborský tijekom rata priznao je u privatnom razgovoru neposredno prije smrti 1996. da je Beneš primio i oprostio se od

⁵⁹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 45-47

dvojice agenata obučeni u SOE-u, kasnije identificirani kao Gabčík i Kubiš, malo prije njihova odlaska. Na dan Heydrichova državnog sprovoda u Berlinu, selo Lidice, u blizini Praga, SS je zapalio i potpuno srušio s zemljom zbog navodnog skrivanja padobranskih agenata. Dvije stotine muških stanovnika strijeljano je na licu mjesta, žensko stanovništvo poslano u logore, a djeca predana njemačkim obiteljima na posvajanje. Lidice će postati jedan od najozloglašnijih nacističkih zločina.⁶⁰

Beneš je podnio ostavku na mjesto predsjednika Čehoslovačke Republike 5. listopada 1938. U Londonu su on i drugi čehoslovački prognanici organizirali čehoslovačku vladu u egzilu i pregovarali kako bi dobili međunarodno priznanje za vladu i odustajanje od Münchenskog sporazuma i njegovih posljedica. Beneš se nadao obnovi čehoslovačke države u svom predmünchenskom obliku nakon anticipirane savezničke pobjede. U ljeto 1941. saveznici su priznali prognaničku vladu. Godine 1942. savezničko odbacivanje Münchenskog sporazuma uspostavilo je politički i pravni kontinuitet Prve Republike i Benešova predsjedništva. Tijekom posljednjih godina rata, Beneš je radio na rješavanju problema njemačke manjine i dobio pristanak od saveznika za rješenje temeljeno na poslijeratnom preseljenju sudetskog njemačkog stanovništva. Prva Republika bila je posvećena zapadnoj politici u vanjskim poslovima, a rezultat toga je bio Münchenski sporazum. Beneš je odlučio ojačati sigurnost Čehoslovačke protiv buduće njemačke agresije putem saveza s Poljskom i Sovjetskim Savezom. Sovjetski Savez se, međutim, usprotivio trojnoj čehoslovačko-poljsko-sovjetskoj obvezi. U prosincu 1943. Benešova vlada sklopila je sporazum sa Sovjetima. Benešov interes za održavanjem prijateljskih odnosa sa Sovjetskim Savezom također je bio motiviran njegovom željom da izbjegne sovjetsko ohrabrivanje poslijeratnog komunističkog udara u Čehoslovačkoj. Beneš je radio na uključivanju čehoslovačkih komunističkih prognanika u Britaniji u aktivnu suradnju sa svojom vladom, nudeći dalekosežne ustupke, uključujući nacionalizaciju teške industrije i stvaranje lokalnih narodnih odbora na kraju rata. U ožujku 1945. dao je ključna mjesta u kabinetu čehoslovačkim komunističkim prognanicima u Moskvi.⁶¹

U svojoj božićnoj emisiji 1942. Beneš je pozvao grupe otpora u Slovačkoj da povećaju svoju aktivnost u pripremi za preuzimanje vlasti. Grupe su radile na

⁶⁰ Hauner, Milan. "Terrorism and Heroism: The Assassination of Reinhard Heydrich." *World Policy Journal* 24, no. 2 (2007): 85–89. <http://www.jstor.org/stable/40210095>.

⁶¹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 48

ujedinjavanju svojih napora. Sljedećeg studenog, pregovori između demokratskih i komunističkih vođa otpora kulminirali su potpisivanjem Božićnog sporazuma iz 1943. Sporazum je pozivao na stvaranje Slovačkog nacionalnog vijeća koje će predstavljati političku volju slovačke nacije. Slovačko nacionalno vijeće djelovalo bi u dogovoru s čehoslovačkom vladom i oslobodilačkim pokretom u inozemstvu. Poslijeratna čehoslovačka država bila bi demokratska i uređena na temelju nacionalne ravnopravnosti. Božićni sporazum predviđao je i blisku suradnju sa Sovjetskim Savezom u vanjskoj politici i vojnim poslovima. Beneš je potpisao sporazum 27. ožujka 1944. godine. Savezničke su se sile složile da će Slovačku osloboditi sovjetska vojska. U ožujku 1944., uz Benešovo odobrenje, Slovačko nacionalno vijeće ovlastilo je potpukovnika Jána Goliana da pripremi državni udar koji će biti usklađen s dolaskom sovjetskih trupa. Golian je organizirao tajni vojni centar u Banská Bystrici i stvorio slovačke partizanske jedinice sastavljene od odbjeglih ratnih zarobljenika i vojnih dezertera. Slovački narodni ustanak 29. kolovoza bio je, međutim, preuranjen. Sovjetska vlada, koja je slovački otpor smatrala politički sumnjivom, propustila je obavijestiti Slovake o promjeni sovjetske strategije. Unatoč američkim naporima da pomognu ustanku, njemački Wehrmacht je okupirao Slovačku, a Banská Bystrica je pala 27. listopada. Unatoč tome, lokalni partizanski rat nastavio se sve do oslobođenja.⁶² Gerilska aktivnost pojačana je nakon formiranja privremene čehoslovačke vlade u Košicama 4. travnja 1945. 'Nacionalni komiteti' preuzeli su upravu nad gradovima pošto su Nijemci bili protjerivani. Pod nadzorom Crvene armije formirano je više od 4850 takvih komiteta između 1944. i kraja rata. Dana 5. svibnja spontano je započeo nacionalni ustanak u Pragu, a novoosnovano češko nacionalno vijeće (Česká národní rada) gotovo je odmah preuzelo vodstvo pobune. Preko 1600 barikada podignuto je po cijelom gradu, a oko 30 000 čeških muškaraca i žena borilo se tri dana protiv 37 000 do 40 000 njemačkih vojnika potpomognutih tenkovima i topništvom. 8. svibnja kapitulirao je njemački Wehrmacht, a 9. svibnja su stigle sovjetske trupe.⁶³ U listopadu 1944. Karpatsko-Ukrajinu su zauzeli Sovjeti. Čehoslovačkom izaslanstvu također je onemogućeno uspostavljanje odnosa suradnje s lokalnim nacionalnim odborima koje su promovirali Sovjeti. Dana 19. studenog komunisti su se okupili u Mukačevu i izdali rezoluciju kojom traže odvajanje Karpato-Ukrajine od Čehoslovačke i uključivanje u Ukrajinsku Sovjetsku Socijalističku Republiku. Kongres nacionalnih komiteta je 26.

⁶² Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 51-52

⁶³ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 50

studenoga jednoglasno prihvatio rezoluciju komunista. Kongres je izabrao Narodno vijeće i naložio da se pošalje izaslanstvo u Moskvu da raspravlja o uniji. Čehoslovačko izaslanstvo zamoljeno je da napusti Karpatsko-Ukrajinu. Uslijedili su pregovori između čehoslovačke vlade i Moskve. I češki i slovački komunisti poticali su Beneša da prepusti Karpatsku Ukrajinu. Sovjetski Savez pristao je odgoditi aneksiju do poslijeratnog razdoblja kako bi izbjegao kompromitiranje Benešove politike temeljene na granicama prije Münchena. Ugovor o predaji Karpatske Ukrajine Sovjetskom Savezu potpisan je u lipnju 1945. Česi i Slovaci koji su živjeli u Karpatskoj Ukrajini i Ukrajinci (Rusini) koji su živjeli u Čehoslovačkoj dobili su izbor čehoslovačkog ili sovjetskog državljanstva.⁶⁴

Reakcija protiv etničkog njemačkog i mađarskog stanovništva u poslijeratnoj Čehoslovačkoj bila je brza i brutalna. Počevši od 1945., doneseni su takozvani “Benešovi dekreti” (službeno Dekreti predsjednika Republike) koji su oduzimali državljanstvo milijunima sudetskih Nijemaca i desecima tisuća Mađara osim ako nisu mogli dokazati svoju ratnu lojalnost Čehoslovačkoj. Imovina im je oduzeta bez naknade, a čak 19.000 “protjeranih” ubijeno je tijekom prisilnog protjerivanja iz Čehoslovačke.⁶⁵ Područje ustupljeno Poljskoj 1938. i vraćeno Slovačkoj nakon nacističke invazije na Poljsku, u skladu s odredbama njemačko-slovačkog sporazuma od 21. studenog 1939., postalo je dijelom obnovljene čehoslovačke države 1945. Poljska manjina (100 000) uživala je punim građanskim slobodama.⁶⁶

2.3 Od Treće Republike do pada Novotnýa

Čehoslovačka se sada našla unutar sovjetske sfere utjecaja - činjenica koja se morala uzeti u obzir u svakoj poslijeratnoj obnovi. Stoga je političko i gospodarsko ustrojstvo poslijeratne Čehoslovačke bilo uvelike rezultat pregovora između Beneša i KSČ-ovih (*Komunistická strana Československa*) emigranata u Moskvi. Treća republika nastala je u travnju 1945. Njena vlada, postavljena u Košicama 4. travnja i preseljena u Prag u svibnju, bila je koalicija Nacionalne fronte u kojoj su tri socijalističke stranke — KSČ, Čehoslovačka socijaldemokratska stranka i Čehoslovačka nacionalsocijalistička stranka — prevladavale. Slovačka narodnjačka

⁶⁴ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 52-53

⁶⁵ <https://www.britannica.com/biography/Edvard-Benes> (20.6.2024.)

⁶⁶ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 54

stranka zabranjena je kao kolaboracionistička s nacistima. Druge konzervativne, ali demokratske stranke, kao što je Republikanska stranka poljoprivrednika i seljaka, bile su spriječene u nastavku aktivnosti u poslijeratnom razdoblju. Određene prihvatljive nesocijalističke stranke bile su uključene u koaliciju; među njima su bile Katolička pučka stranka (u Moravskoj) i Slovačka demokratska stranka. Sva imovina nacističkih suradnika oduzeta je bez naknade. Njihova je zemlja podijeljena među seljacima, a njihove industrije koje su iznosile 16,4 posto cjelokupne čehoslovačke industrije, zapošljavajući 61,2 posto industrijske radne snage — bile su nacionalizirane. Beneš je sklopio kompromis s KSČ-om kako bi izbjegao poslijeratni puč; predviđao je da će demokratski proces obnoviti pravedniju raspodjelu moći. Beneš je pregovarao o sovjetskom savezu, ali se u isto vrijeme nadao uspostaviti Čehoslovačku kao 'most' između Istoka i Zapada, sposoban održavati kontakte s obje strane. Čelnik KSČ-a Klement Gottwald, međutim, iskazao je privrženost 'postepenom' pristupu, odnosno preuzimanju vlasti KSČ-a demokratskim sredstvima. Narodni entuzijizam koji je izazvala sovjetska oslobodilačka vojska koristio je KSČ-u. Čehoslovaci, gorko razočarani Zapadom u Münchenu, pozitivno su odgovorili i na KSČ i na sovjetski savez. Komunisti su osigurali snažnu zastupljenost u narodno izabranim nacionalnim odborima, novim organima lokalne uprave. KSČ je organizirao i centralizirao sindikalni pokret; od 120 predstavnika u Središnjem vijeću sindikata 94 su bili komunisti. Partija je radila na pridobijanju masovnog članstva, uključujući seljake i sitnu buržoaziju, kao i proletarijat. Između svibnja 1945. i svibnja 1946. članstvo KSČ-a naraslo je s 27 000 na preko 1,1 milijun. Na izborima u svibnju 1946. KSČ je osvojio većinu od 38 posto glasova. Beneš je nastavio biti predsjednik republike, a Jan Masaryk, sin štovanog oca utemeljitelja, nastavio je biti ministar vanjskih poslova. Gottwald je postao premijer. Što je najvažnije, iako su komunisti držali samo manjinu resora, uspjeli su steći kontrolu nad ključnim ministarstvima kao što su informiranje, unutarnja trgovina, financije i unutarnji poslovi (uključujući policijski aparat). Preko tih ministarstava, komunisti su bili u mogućnosti potisnuti nekomunističku opoziciju, postaviti članove stranke na položaje moći i stvoriti solidnu osnovu za pokušaj preuzimanja vlasti. Godina koja je uslijedila bila je bez događaja. KSČ je nastavio proklamirati svoju 'nacionalnu' i 'demokratsku' orijentaciju. Preokret se dogodio u ljeto 1947. U srpnju je čehoslovačka vlada, uz odobrenje KSČ-a, prihvatila anglo-francuski poziv da prisustvuje preliminarnim raspravama o Marshalllovom planu. Sovjetski Savez je odmah odgovorio na potez Čehoslovačke da nastavi sa zapadnim savezništvom. Staljin je pozvao

Gottwalda u Moskvu; po povratku u Prag KSČ je promijenio svoju odluku. U narednim mjesecima stranka je pokazala značajnu radikalizaciju svoje taktike.⁶⁷ KSČ je iznio sumnju nadolazećeg kontrarevolucionarnog državnog udara kao povod za pojačanu aktivnost. Vijest o 'reakcionarnoj zavjeri' koju je Gottwald prvobitno najavio na sastanku Centralnog komiteta KSČ-a u studenom 1947., širili su zemljom komunistički agenti-provokatori i komunistički tisak. U siječnju 1948., Ministarstvo unutarnjih poslova pod kontrolom komunista nastavilo je s čišćenjem čehoslovačkih sigurnosnih snaga, zamijenivši nekomuniste komunistima. Istodobno, KSČ je počeo agitirati za pojačanu nacionalizaciju i za novu zemljišnu reformu kojom bi se zemljoposjed ograničio na pedeset hektara. Kabinetska kriza ubrzala je državni udar u veljači. Nationalsocijalistički ministri, potpomognuti svim nekomunističkim strankama, zahtijevali su zaustavljanje komunističkog očitog korištenja policije i snaga sigurnosti Ministarstva unutarnjih poslova za suzbijanje nekomunista. Premijer Gottwald, međutim, opetovano je spriječio raspravu o pitanje policije. Nationalsocijalisti su 20. veljače u znak prosvjeda dali ostavku u kabinetu. Katolička narodna stranka i Slovačka demokratska stranka slijedile su taj primjer. Dvanaest nekomunističkih ministara podnijelo je ostavke, djelomice, kako bi naveli Beneša da raspíše prijevremene izbore: gubici komunista bili su predviđeni zbog neodobravanja javnosti nedavne taktike KSČ-a. Anketa iz siječnja pokazala je 10-postotni pad izborne podrške komunistima. Čehoslovački nationalsocijalisti povukli su se, međutim, bez odgovarajuće koordinacije s Benešom. Demokratske stranke, osim toga, nisu se trudile prikupiti podršku javnosti. Beneš je odbio prihvatiti ostavke vlade i nije raspisao izbore. U danima koji su uslijedili, izbjegavao je demokratske ministre kako bi izbjegao optužbe za tajni dogovor. Čehoslovačka vojska ostala je neutralna. U međuvremenu je KSČ skupio svoje snage. Ministarstvo unutarnjih poslova pod kontrolom komunista rasporedilo je policijske pukovnije na osjetljiva područja i opremilo radničku miliciju. Ministarstvo informiranja pod kontrolom komunista odbilo je vrijeme za emitiranje nekomunističkim dužnosnicima. Ministarstva koja su držale demokratske stranke bila su 'osigurana' od strane komunističkih 'akcijskih komiteta.' Akcijski odbori također su očistili sve državne i stranačke organe od nepouzdanih elemenata. Prihvatio je ostavke ministara disidenata i od Gottwalda primio novu listu vlade, čime je dovršeno komunističko

⁶⁷ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 55-56

preuzimanje vlasti.⁶⁸ U veljači 1948. Čehoslovačka je postala 'narodna demokracija' — preliminarni korak prema socijalizmu i, konačno, komunizmu. Uveden je birokratski centralizam pod vodstvom vrha KSČ. Disidentski elementi pročišćeni su sa svih razina društva, uključujući i Katoličku crkvu. Ideološki principi marksizma-lenjinizma i socijalističkog realizma prožimali su kulturni i intelektualni život. Čehoslovačka je postala satelit Sovjetskog Saveza. Novi ustav donijela je Narodna skupština 9. svibnja 1948. Budući da ga je izradio poseban odbor u razdoblju 1945. - 48., sadržavao je mnoge liberalne i demokratske odredbe. Međutim, odražavao je stvarnost komunističke moći kroz dodatak koji je raspravljao o diktaturi proletarijata i vodećoj ulozi Komunističke partije. Beneš je odbio potpisati *Devetosvibanjski* ustav, kako se zvao, i dao ostavku na mjesto predsjednika; naslijedio ga je Gottwald. Iako je u teoriji Čehoslovačka ostala višestranačka država, u stvarnosti su komunisti imali potpunu kontrolu. Političko sudjelovanje postalo je podložno odobrenju KSČ-a. KSČ je propisao i postotnu zastupljenost za nemarksističke stranke. Gottwald je umro 1953. Naslijedio ga je Antonín Zápotocký na mjestu predsjednika i Antonín Novotný na čelu KSČ-a. Novotný je postao predsjednik 1957. kada je Zápotocký umro. Čehoslovački interesi bili su podređeni interesima Sovjetskog Saveza. Staljin je postao posebno zabrinut za kontrolu i integraciju socijalističkog bloka u jeku Titovog izazova njegovom autoritetu. Staljinova paranoja rezultirala je sveobuhvatnim političkim promjenama u Sovjetskom Savezu i satelitskim zemljama. Ustavom iz 1960. proglašena je pobjeda 'socijalizma' i proglašena Čehoslovačka Socijalistička Republika. Dvosmislena zapovijed 'demokratskog centralizma' — vlasti koja proizlazi iz naroda, ali vezana autoritetom viših organa — postala je formalni dio ustavnog zakona. Predsjednik, vlada, Slovačko nacionalno vijeće i lokalne samouprave odgovorni su Narodnoj skupštini. Narodna skupština je, međutim, nastavila s odobravanjem politike KSČ-a. Ukinuta su sva privatna poduzeća koja su koristila najamni rad. Ponovno je potvrđeno sveobuhvatno gospodarsko planiranje. Povelja o pravima naglašavala je ekonomska i socijalna prava, npr. pravo na rad, slobodno vrijeme, zdravstvenu skrb i obrazovanje. Građanska su prava, međutim, bila potencirana. Sudstvo je bilo spojeno s tužiteljstvom; svi suci

⁶⁸ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 56-57

zalagali su se za zaštitu socijalističke države i odgoj građana u odanosti socijalističkoj stvari.⁶⁹

Destaljinizacija je kasno započela u Čehoslovačkoj. Vodstvo KSČ-a je praktički ignoriralo sovjetsko *otopljavanje* koje je najavio Nikita Hruščov 1956. na Dvadesetom kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza. U Čehoslovačkoj je tog travnja, na Drugom kongresu pisaca, nekoliko autora kritiziralo činove političke represije i pokušalo preuzeti kontrolu nad kongresom pisaca. Pobuna pisaca je ipak ugušena, a konzervativci su zadržali kontrolu. Studenti u Pragu i Bratislavi prosvjedovali su Prvog svibnja 1956., tražeći slobodu govora i pristup zapadnom tisku. Novotnýjev režim osudio je te aktivnosti i uveo politiku neostaljinizma. Partijski kongres KSČ-a 1958. formalizirao je nastavak staljinizma. Početkom 1960-ih čehoslovačko gospodarstvo ozbiljno je stagniralo. Stopa industrijskog rasta bila je najniža u istočnoj Europi. Uvoz hrane opteretio je platnu bilancu. Pritisaci iz Moskve i unutar stranke ubrzali su reformski pokret. Godine 1963. reformski nastrojeni komunistički intelektualci proizveli su mnoštvo kritičkih članaka. Kritika ekonomskog planiranja stopila se s općenitijim protestima protiv birokratske kontrole KSČ-a i ideološkog konformizma. Vodstvo KSČ-a je odgovorilo. Revidirana su, na primjer, suđenja za čistke 1949.-54., a neki od onih koji su pročišćeni rehabilitirani su. Neki tvrdolinijaši uklonjeni su s najviših razina vlasti i zamijenjeni mlađim, liberalnijim komunistima. KSČ je organizirao odbore za preispitivanje gospodarske politike. Siječanj 1967. bio je datum za punu provedbu reformskog programa. Novotný i njegovi pristaše oklijevali su, uvodeći amandmane za jačanje središnje kontrole. Pritisak reformista je pojačan. Slovaci su tražili federalizaciju. Ekonomisti su tražili potpunu autonomiju poduzeća i gospodarsku osjetljivost na tržišni mehanizam. Četvrti kongres pisaca usvojio je rezoluciju koja poziva na rehabilitaciju čehoslovačke književne tradicije i uspostavljanje slobodnog kontakta sa zapadnom kulturom. Novotnýjev režim je odgovorio represivnim mjerama. Na sastanku Centralnog komiteta KSČ-a od 30. do 31. listopada Alexander Dubček, umjereni reformator, izazvao je Novotnýja. Dok su studenti sveučilišta u Pragu demonstrirali u znak podrške liberalima, Novotný se obratio Moskvi za pomoć. 8. prosinca sovjetski vođa Leonid Brežnjev stigao je u Prag, ali nije podržao Novotnog. Dana 5. siječnja 1968. Centralni komitet izabrao je Dubčeka da zamijeni Novotnýja za prvog tajnika KSČ-a. Novotnýjev pad s čela KSČ-a ubrzao je inicijative za izbacivanje

⁶⁹ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 56-60

staljinista sa svih razina vlasti iz masovnih udruga, npr. Revolucionarnog sindikalnog pokreta i Čehoslovačke unije mladih, te iz lokalnih stranačkih organa. Novotný je 22. ožujka 1968. dao ostavku na predsjedničku dužnost, a naslijedio ga je general Ludvík Svoboda.

3. Praško Proljeće

3.1 Uvertira u Praško proljeće

Kako bi se što jasnije pristupilo i objasnilo razloge zbog kojeg je i uopće nastalo Praško proljeće, potrebno je dati uvid u nekoliko pojedinosti prijašnjeg razdoblja koji su omogućili dolazak Dubčeka na vlast i njegovu primjenu reformi zbog kojeg i dolazi do njegovog kasnijeg sloma. Svakako je neizostavno spomenuti utjecaj Sovjetskoga Saveza i nekolicina događaja u njemu samome kako bi se razumjela situacija i posljedice nastanka ključnih događaja.

Staljinističko očekivanje da prijateljstvo zahtijeva od Čehoslovačke da oponaša sovjetski model u svim aspektima života postupno je zamijenjeno novim naglaskom na međusobno razumijevanje. Po prvi put, ne samo da je supersila bila slavljena od strane svog satelita, već je satelit bio slavjen od strane supersile.⁷⁰ U poststaljinističkom razdoblju razvio se novi tip odnosa između Sovjetskog Saveza i njegovih satelitskih država. Postali su carstvo prijatelja, čiji su građani bili povezani ne samo silom, već i transnacionalnim kulturnim kontaktima i osobnim susretima.⁷¹ Tijekom tih desetljeća, u dramatičnom pomaku od staljinističkog izolacionizma, zemlje istočnog bloka otvorile su svoje kioske, trgovine i granice jedna drugoj u širokim razmjerima. Njihovi su građani zauzvrat počeli dijeliti svoje osobne živote učlanjujući se u društva prijateljstva, dopisujući se i posjećujući zemlje jedni drugima kao turisti. Sovjeti su također imali drugačije ciljeve za širenje kontakata sa Zapadom nego s istočnom Europom. Zapadni kontakt bio je ključan. Sovjeti su se kladili da će im kulturna i znanstvena razmjena s kapitalističkim svijetom omogućiti pristup tehnologiji kojom bi mogli 'preći' svoje ideološke protivnike. Socijalistički internacionalizam bio je koncept koji je upravljao odnosima između zemljopisnih susjeda i tobožnjih političkih saveznika. Običnim građanima u Sovjetskom Savezu i njegovim satelitskim državama tako je bilo dopušteno (i zapravo ohrabrujuće) da se uključe u intimniji kontakt preko nacionalnih granica

⁷⁰Applebaum, Rachel. "The Friendship Project: Socialist Internationalism in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1950s and 1960s." *Slavic Review* 74, no. 3 (2015): 489

⁷¹ Applebaum, R. "The Friendship Project: Socialist Internationalism in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1950s and 1960s.": 491

unutar istočnog bloka nego što su bili s dalekim i ideološki stranim zapadom.⁷² Kako se razvijala poststalinistička verzija projekta prijateljstva, pojavio se središnji paradoks: baš kad se Sovjetski Savez počeo otvorenije baviti istočnom Europom, istočni Europljani su zauzvrat počeli gledati prema zapadu - iza Željezne zavjese - u potrazi za kulturnim i komercijalnim utjecajima. Dok je propaganda prijateljstva sve više promovirala Čehoslovačku kao surogatski zapad za sovjetske građane, Čehoslovaci su počeli ponovno otkrivati vlastiti 'zapad' na tradicionalnijim mjestima, kao što su Austrija i Zapadna Njemačka. Počevši od kasnih 1950-ih, zapadna se kultura počela vraćati u Čehoslovačku. Američki i zapadnoeuropski filmovi vratili su se u nacionalna kina. Ovi zapadni utjecaji nisu bili samo kulturni već i komercijalni. U 1960-ima su zapadnoeuropske tvrtke počele ciljati na čehoslovačke potrošače. U Karlovym Varyma, čije su poznate toplice i blizina Zapadne Njemačke učinile magnetom za kapitalističke poduhvate, zapadnonjemačka tvrtka održala je izložbu robe široke potrošnje, zajedno s modnom revijom. Kako su se Sovjeti mogli natjecati sa zapadnonjemačkom modom i talijanskim alkoholnim pićima za naklonosti čehoslovačkih potrošača—i, naposljetku, za njihovo prijateljstvo? Čehoslovački dužnosnici sugerirali su da je jedino rješenje bilo da Sovjeti pobijede zapad u njegovoj vlastitoj igri tako što će intenzivnije promovirati svoju robu. Unatoč tome, sovjetski i čehoslovački dužnosnici prihvatili su potrošačku kulturu do iznenađujućeg stupnja u svojim nastojanjima da promiču socijalistički internacionalizam, čak prikazujući Čehoslovačku kao socijalistički potrošački raj. Trgovina između Sovjetskog Saveza i socijalističkih zemalja - reklamirana u propagandi kao dokaz prijateljstva - proširila se sredinom 1950-ih s fokusa na sirovine i tešku industriju na robu široke potrošnje. Deset godina kasnije, izvješće čehoslovačke vlade navodi da je glavna veza sovjetske mladeži s ČSSR-om bila čehoslovačka potrošna roba, uz radio, televiziju, film, glazbu, sport i turizam. I sovjetska i čehoslovačka vlada tako su promovirale robu široke potrošnje iz druge zemlje ne samo da bi koristile gospodarstvu istočnog bloka u cjelini, već i da bi svojim građanima pružile ideološki prihvatljive alternative zapadnim proizvodima. Za Čehoslovačku je komercijalna trgovina sa SSSR-om postala sredstvo nacionalnog samoodređenja i preokretanja staljinističke hijerarhije.⁷³ Iako je ČSM (*Československý svaz mládeže*)

⁷² Applebaum, R. "The Friendship Project: Socialist Internationalism in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1950s and 1960s.": 484-87

⁷³ Applebaum, R. "The Friendship Project: Socialist Internationalism in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1950s and 1960s.": 500-4

tijekom 1960-ih zadržao svoju poziciju jedinstvene masovne organizacije mladih, atmosfera u ČSM-u i njegova uloga u životima mladih prolazila je kroz duboke promjene. Ta se promjena ubrzo odrazila na dokumente i rasprave stranačkog vodstva. Prema tim dokumentima, činilo se da većina mladih nije bila voljna preuzeti aktivnu ulogu u organizaciji i izbjegavala je ideološke rasprave, kampanje, sudjelovanje u 'dobrovoljnim' brigadama i projektima 'omladinske izgradnje'. Od sredine 1960-ih politički aktivna manjina unutar ČSM-a, regrutirana uglavnom među sveučilišnim studentima, počela je izazivati postojeće ČSM i stranačke strukture i prakse zahtjevima za većom autonomijom. Ove centrifugalne tendencije uvelike su bile zahvalne kritičkim raspravama mladih intelektualaca, osobito u Pragu. Mladi članovi ČSM-a zahtijevali su ne samo reformu ČSM-a, već i otvorenu raspravu o težim i bolnijim temama: proceduri upisa na fakultete, mogućnostima karijere za diplomante, pa čak i općenitijim pitanjima vojne službe, slobode izražavanja i političkih suđenja 1950-ih godina. U 1960-ima prilike za putovanja i kulturnu razmjenu u socijalističkim zemljama bile su pod utjecajem službenog stava prema turizmu. Projekcije vestern filmova i čehoslovački novi val bile su još jedna manifestacija rastućeg utjecaja 'liberalne' klike unutar vodstva Komunističke partije i pokušaja pridobivanja podrške čehoslovačkih intelektualaca i umjetnika.⁷⁴

Brežnjev je radio na tome da sovjetsku vlast u istočnoj Europi učini održivijom kroz ograničene reforme, povećanu razmjenu između Istoka i Zapada i, kada je bilo potrebno, korištenje sile. U širem smislu, tražio je detant sa Sjedinjenim Državama, dajući prednost suradnji s Washingtonom ispred komunističkih obveza na Kubi, Kini i Vijetnamu.⁷⁵ U strahu da će uglavnom 'zatvoreno' društvo spriječiti znanstvena istraživanja i intelektualna istraživanja koja podupiru programe za 'modernizaciju', državni čelnici - osobito generalni sekretar Sovjetske komunističke partije Nikita Hruščov - radili su na proširenju resursa koji su bili na raspolaganju istaknutim nacionalnim akademikima. Za razliku od godina staljinističke izolacije, sovjetski intelektualci sada su imali poseban pristup stranim časopisima i tehnologiji. Hruščov je nadgledao izgradnju novih znanstvenih zajednica - poput Akademgorodoka - gdje su

⁷⁴ Pospíšil, Filip. "Youth Cultures and the Disciplining of Czechoslovak Youth in the 1960s." *Social History* 37, no. 4 (2012): 478, 491-2.

⁷⁵ Suri, Jeremi. "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." *Contemporary European History* 15, no. 2 (2006): 135

znanstvenici mogli relativno slobodno komunicirati. U gotovo svim društvima - istočnim i zapadnim - intelektualci su izvršili veći utjecaj na politiku nego ikad prije u novijem sjećanju. U Sovjetskom Savezu dugo potiskivani pisci i znanstvenici također su širili svoje ideje - često kroz novostvorene akademske i političke institute - uz manje ograničenja nego ikad prije.⁷⁶ Sovjetske vlasti suočile su se s klasičnom dilemom - 'rastućih očekivanja' među obrazovanim stanovništvom tijekom razdoblja liberalizacije. Pokušaji uvođenja postupnih, kontroliranih reformi proizveli su poplavu zahtjeva za širim promjenama. Otvorenost u ranim 1960-ima proizvela je narodno uzbuđenje, ali je oslabila vanjsku snagu i unutarnju koherentnost sovjetske države. Državni udar Komunističke partije koji je prisilio Hruščova da ode s dužnosti u listopadu 1964. bio je izravna reakcija na poteškoće koje su pokušaji reforme glavnog tajnika izazvali unutar Sovjetskog Saveza, kao i izvan njega. Sovjetsko 'otopljenje' ostalo je neophodno u očima Komunističke partije, ali je zahtijevalo bolje upravljanje iz Kremlja.⁷⁷ Te iste godine u Listopadu Brežnjev postaje generalni sekretar Sovjetskog Saveza. Upravo će on biti jedna od ključnih figura u omogućavanju razvoja Praškog proljeća, ali i njegova slamanja. Konkretno, Brežnjev je podržao oprezno otvaranje trgovine osmišljeno da zamijeni nedostatke u domaćoj proizvodnji strane robe široke potrošnje. Također je tražio, kroz ograničena intelektualna i kulturna otvaranja, povećati dinamiku sovjetskog bloka dok je nametao striktno pridržavanje političkog statusa quo. Brežnjev program 'razvijenog socijalizma' odnosio se na jačanje sovjetske moći kroz pažljivo ublažavanje državne represije i nastavak opće domaće kontrole. Brežnjev program, isprva dio 'konsenzusa' rukovodstva Kremlja s Aleksejem Kosiginom, započeo je širenjem trgovine Sovjetskog i istočnog bloka sa Zapadom. Svjesni domaćeg nezadovoljstva i ekonomskih nedostataka, Brežnjev i Kosigin odobrili su niz sporazuma kroz koje bi komunističke države izvezile sirovine (uključujući naftu i plin) svojim kapitalističkim suparnicima, u zamjenu za proizvedene proizvode (uključujući teške strojeve i računala). To je bio obrat Hruščovljevog naglaska na domaću proizvodnju poljoprivrednih i industrijskih dobara. Povećani uvoz industrijskih proizvoda nakon 1964. obećavao je potaknuti domaću sovjetsku potrošnju i što više umanjiti rizike da komunistički gigant još više ne zaostane za zapadnim gospodarstvima u tehničkom

⁷⁶ Suri, J., "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." 136

⁷⁷ Suri, J., "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." 138

razvoju. Brežnjev nije želio razvijati nove proizvode kod kuće; htio je uvesti već razvijene predmete. Sovjetska potrošačka i obrambena proizvodnja nakon 1964. naglašavala je kvantitativno i kontrolirano umnožavanje vanjskih napredaka.⁷⁸ Između 1964. i 1970. sovjetska se trgovina sa svakim od najvećih zapadnoeuropskih gospodarstava više nego udvostručila. Moskva je također poticala svoje saveznike u istočnoj Europi da prošire svoju trgovinu sa Zapadom. Niz pokušaja reformi u Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć Istočnog bloka (SEV) pokušao je zamijeniti velike subvencije koje je Sovjetski Savez davao komunističkim režimima povoljnom vanjskom trgovinom. Otvaranjem SEV-a Brežnjev se ne samo nadao povećati pristup svoje države visokoj tehnologiji; također je imao za cilj smanjiti težak financijski teret carstva.⁷⁹ 'Razvijeni socijalizam' bio je socijalizam koji je ovisio o kapitalizmu. Poticao je široku trgovačku razmjenu, prijenos tehnologije i financijsko zaduživanje za očuvanje komunističkih institucija. Brežnjev i Kosigin miješali su kontinuiranu autoritarnu političku kontrolu sa selektivnom socioekonomskom liberalizacijom. Sudbina Čehoslovačke u kasnim 1960-ima ilustrira koliko su nesigurno koegzistirali kontrola i liberalizacija u 'razvijenom socijalizmu'.⁸⁰

Aleksandar Dubček postao je novi čelnik Čehoslovačke komunističke partije 5. siječnja 1968. Njegov mandat iz Centralnog komiteta odražavao je zabrinutost režima zbog rastućeg domaćeg nezadovoljstva. Kako bi se revitalizirao javni ugled vlade, Partija je pozvala na 'daleko veće poticanje otvorene razmjene mišljenja' unutar društva. Pod Dubčekovim vodstvom, čehoslovačko vodstvo će formulirati novi 'Aksijski program' za poboljšanje uvjeta među građanima. Rođen u Slovačkoj 27. studenog 1921., Dubček je više od desetljeća djetinjstva proveo u Sovjetskom Savezu. Vratio se u Čehoslovačku 1938. i aktivno je sudjelovao u komunističkom otporu nacističkoj okupaciji. Nakon što su komunisti preuzeli vlast 20. veljače 1948., Dubček se pridružio partijskom aparatu, marljivo radeći na jedinstvu sovjetskog bloka tijekom ranih 1960-ih. Imenovan na mjesto prvog sekretara slovačke sekcije Čehoslovačke komunističke partije 1963., ostao je odan saveznik Moskve, ali je također postao rani zagovornik reforme unutarnjeg režima. Poput Brežnjeva, Dubček se nadao da bi manje diktatorska

⁷⁸ Suri, J., "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." 138-9

⁷⁹ Suri, J., "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." 140

⁸⁰ Suri, J., "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." 143

Komunistička partija mogla potaknuti široki entuzijazam javnosti, a istovremeno jamčiti autoritet sadašnjeg vodstva. Za Dubčeka, izgradnja 'razvijenog socijalizma' nije bila o revoluciji, već o širenju i jačanju komunističkog legitimiteta kroz domaću liberalizaciju.⁸¹

3.2. Socijalizam sa ljudskim licem

Kako bi se bolje prikazalo široke aspekte Dubčekovih reformi, nužno je prikazati jedan događaj koji je prethodio njegovom dolasku na vlast. Riječ je o tri dana u kojima su se bitne karakteristike istaknule koje je potom Dubček itekako uzeo u obzir. Riječ je o četvrtome kongresu Saveza čehoslovačkih pisaca u Pragu 27.-29. lipnja 1967., na kojem se kritizira kulturna politika Komunističke partije Čehoslovačke, posebice ograničenja kreativne slobode pisaca. Navest će se dijelovi govora iz tog događaja kako bi se bolje shvatilo namjere prisutnih ljudi. Također još jedna osoba koja se pojavljuje na ovome kongresu bio je Václav Havel, ali o njegovome kasnijem značaju ovdje neće biti riječi.

Ovdje je riječ o govoru Milana Kundere; „U svom pismu Helvetiusu, Voltaire je napisao onu prekrasnu rečenicu: "Ne odobravam ono što govorite, ali branit ću do smrti vaše pravo da to kažete." Ovo formulira temeljno etičko načelo moderne kulture. Svako potiskivanje stavova, čak i kada su stavovi koji se nasilno potiskuju pogrešni, mora u krajnjoj liniji odvesti od istine, jer do istine se može doći samo međudjelovanjem ravnopravnih i slobodnih stavova. Svako miješanje u slobodu misli i riječi, koliko god diskretna bila tehnika ili naziv za takvu cenzuru, skandal je u dvadesetom stoljeću i okov za našu književnost u nastajanju.“⁸²

Václav Havel sam navodi jednu bitnu stavku koja se svakako odrazila u Dubčekovim nastupima i djelima; „Kongresi ni na koji način nisu samo primjer masovne psihoze ili sugestije, ali ako se ta njihova značajka redovito može koristiti kao izgovor za naknadne pokušaje da se dotjeraju i opravdaju nečije primjedbe, onda je takva psihoza luksuz koju mi pisci ne možemo priuštiti. I razmišljao sam o svim tim

⁸¹ Suri, J., "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." 145-6

⁸² Jaromír Navrátil, ur. *The Prague Spring 1968*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data: Budapest New York: Central European University Press, 2006. : 8

stvarima dok se postupno nisam uvjerio da je umjesto izgovoriti tisuću hrabrih riječi od kojih se stotinu kasnije postupno povuče, uvijek bolje izgovoriti samo stotinu, ali stajati iza njih do gorkog kraja.“⁸³

Pavel Kohoutov govor također govori o sličnim zahtjevima; „Smatram da je dužnost našeg kongresa, kongresa sindikata kojem pripada velika većina pisaca i komentatora, zahtijevati izmjenu zakona o tisku kako bi svaki autor imao pravo braniti slobodu govora unutar okvir - naglašavam, u okviru - ustava. U prošlosti, a i danas svaki autor ima trostruku odgovornost za svoje stavove i rad: moralnu odgovornost ako je izložen javnoj kritici, materijalnu odgovornost ako je njegov rad cenzuriran i stoga neplaćen, i pravnu odgovornost što pokazuju sudski postupak protiv karikaturista Lidaka. U zamjenu za ovu trostruku odgovornost, autori imaju pravo na jedno neotuđivo pravo: naime, da se brane pod uvjetima istog zakona koji se koristi protiv njih u mjeri u kojoj su ga oni prekršili. Predlažem da se ovaj zahtjev uvrsti u kongresnu rezoluciju kao posebna točka.“⁸⁴

Ovdje je riječ o govoru Ludvíka Vaculíka; „Mora se priznati da tijekom proteklih dvadeset godina niti jedan ljudski problem - uključujući osnovne zahtjeve kao što su stanovanje, škole i napredno gospodarstvo, kao i suptilnije zahtjeve vrste koju nedemokratski sustavi diljem svijeta nisu u stanju riješiti rješavanje, kao što je osjećaj ispunjenosti u društvu, podređivanje političkih odluka etičkim kriterijima, vjera u vrijednost čak i najnižih poslova, te potreba za povjerenjem među ljudima i boljim obrazovanjem za mase - još nije bilo riješena. Štoviše, bojim se da nismo napredovali na svjetskoj sceni i da je naša republika izgubila dobar glas. Čovječanstvu nismo doprinijeli nikakvim originalnim mislima ili dobrim idejama, te da npr. nismo došli do vlastitih rješenja kako proizvoditi, a ne utopiti se u dobrima...“⁸⁵

Dubček se sastaje s Brežnjevom i Podgornim u Moskvi od 29. do 30. siječnja 1968. Tijekom svog boravka u Moskvi drug Dubček razgovarao je s drugom Brežnjevom i drugom Podgornim. Na čehoslovačkoj strani bili su drugovi Pavlovský i Synek. U to je vrijeme Oldřich Pavlovský bio čehoslovački veleposlanik u Moskvi. Kasnije je postao ministar unutarnje trgovine u čehoslovačkoj vladi i bio je jedan od tvrdokornih pristaša sovjetske invazije. Ivan Synek bio je specijalist za odnose unutar blokova u

⁸³ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 9

⁸⁴ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 10

⁸⁵ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 10

Međunarodnom odjelu Centralnoga Komiteta Komunističke partije Čehoslovačke. Za razliku od Pavlovskog, podržavao je Praško proljeće i bio zagovornik 'neotuđivog prava svake socijalističke zemlje i svake komunističke partije da sama odredi oblike socijalističke izgradnje primjerene svojoj zemlji'. Dubček je na tom sastanku prenio odluke plenuma iz siječnja kada je postao Prvi sekretar i potvrdio posvećenost i namjere vodstva stranke Sovjetskome Savezu; „Želio bih još jednom naglasiti da bratsko prijateljstvo i čvrsti savez sa Sovjetskim Savezom nisu pitanje za pojedince u našoj stranci. Što se mene tiče, želio bih vas uvjeriti - i nadam se da nikada niste imali bilo kakve nedoumice u vezi s tim - da ću na svom novom radnom mjestu djelovati, kao i uvijek do sada, da dam sve od sebe da pomognem naporima Središnjeg odbora naše stranke da teži daljem učvršćivanju našeg bratskog prijateljstva i čvršće svestrane suradnje Razumije se da se problemi mogu pojaviti, ali ja sam uvjeren da će ih naš Centralni komitet i naša partija uvijek rješavati, imajući u vidu da su prijateljstvo i savezništvo sa Sovjetskim Savezom kamen temeljac svih naših aktivnosti...”⁸⁶ Nastavljajući u tom tonu Dubček je komentirao izazove i buduće aktivnosti Komunističke partije unutar svoje zemlje; Rekao je da su u našoj zemlji [Čehoslovačkoj] nastupile nove prilike koje su pred komunističku partiju postavile kvalitativno nove zadatke. „Prije svega, kod nas više nema klasnog antagonizma. U rješavanju novih zadataka i dalje ćemo polaziti od načela rukovodeće uloge partije i rukovodeće uloge radničke klase. Oni koji misle da ćemo tu vodeću ulogu prepustiti bilo kome, grdno se varaju. Ali isto tako moramo temeljito analizirati novonastalu situaciju i obratiti veliku pažnju na kritičke stavove stranačkog članstva. To se prije svega odnosi na sljedeće zadatke: na širenje i promicanje unutarstranačke demokracije uz očuvanje načela demokratskog centralizma, na poticanje aktivnosti partijskih članova, te na traženje oblika i načina poboljšanja rada zaposlenih komunista. izvan partijskih organa i izvan partijskog aparata. Moramo stvoriti uvjete za rad komunista u vladi, ministarstvima, nacionalnim odborima i javnim organizacijama - ukratko, svugdje gdje se partijske odluke pretoče u stvarnost. Moramo ispraviti partijske odnose s intelektualcima, poboljšati rad među mladima i tako dalje.“⁸⁷ Brežnjev je odgovorio sa sljedećim riječima koje su bile umirujuće, ali će za nekoliko mjeseci postati

⁸⁶ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 42

⁸⁷ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 43

sudbonosne u sudbini Praškog proljeća; „Moramo inzistirati na stabilnim europskim granicama. Ovi principi se ne mogu napustiti u zamjenu za novac.“⁸⁸

Dubčekova želja da poljskom komunističkom šefu Władysławu Gomułki objasni bit promjena u Čehoslovačkoj potaknula je sastanak u Ostravi 7. veljače. Prema Dubčeku 1990. godine, tijekom neslužbene šetnje selom predložio je Gomułki da komunističke partije Mađarske, Čehoslovačke, Poljske i Rumunjske uz potporu Jugoslavije uspostave reformski blok unutar Varšavskog pakta. Jedinne stranke u istočnoj Europi koje su pozdravile siječanjsko zasjedanje bili su jugoslavenski i rumunjski komunisti. Obojica su odmah pokazali interes za aktivnije odnose s Čehoslovacima; Dubčekove reformske ideje smatrali su potporom svojim stajalištima koje će iznijeti na međunarodnoj konferenciji komunističkih i radničkih partija planiranoj za jesen u Moskvi. Jugoslavija i Rumunjska pomno su pratile kako su se te ideje počele pojavljivati u čehoslovačkim medijima.⁸⁹ *Što nas čeka* Josefa Smrkovskog, 9. veljače 1968. bio je članak objavljen samo mjesec dana nakon izbora Dubčeka, koji je postao najznačajniji početni manifest reformskog pokreta. U njemu Josef Smrkovský naglašava poželjnost stvaranja veza između intelektualaca i radnika, potrebu za većim opsegom djelovanja i neslaganje u nižim i srednjim redovima stranke, te namjeru Centralnog komiteta Čehoslovačkog KP-a 'da ne bude puko tijelo za pečat više'. Pišući ovaj reformski manifest, Smrkovský se nadao da će pokazati da je siječanjski plenum zapravo označio raskid s prošlošću i da će se KPČ od sada baviti pitanjima koja su bila ignorirana ili zataškavani pod Antonínom Novotným. Kao viši član predsjedništva KPČ-a (nakon Travanjskog plenuma) i bliski Dubčekov suradnik, Smrkovský je postao jedan od vodećih arhitekata Praškog proljeća.⁹⁰ „O slovačkom pitanju se dosta raspravljalo na prošloj sjednici i to je doista jedan od temeljnih problema koje moramo riješiti. No, to svakako nije jedini niti najvažniji problem. Propustili smo primijetiti da Slovaci s razlogom inzistiraju na rješavanju nekih načelnih pitanja koja se tiču odnosa između naša dva naroda, a posebno svakodnevne realnosti našeg suživota. Na Slovačku smo se navikli gledati kao da su tamo svi problemi riješeni i kao da je zadatak izjednačavanja ekonomskog standarda s češkim u potpunosti riješen, zahvaljujući određenim žrtvama s češke strane. Ali nismo primijetili da je postupno sužavanje 'košičkog' uređenja čehoslovačkih odnosa, posebice posljednjeg ustavnog uređenja iz 1960. godine, zajedno

⁸⁸ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 43

⁸⁹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 29

⁹⁰ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 45

s praktičnim jačanjem 'praškog' centralizma, stvorilo ozbiljan politički problem. Prvi put u povijesti Komunističke Partije Čehoslovačke na čelo stranke postavljen je slovački komunist. Drug Dubček je postao prvi tajnik kao pošten i iskusan komunist. Na sjednici Centralnoga Komiteta Komunističke Partije Čehoslovačke uopće se nije radilo o 'preuzimanju vlasti od strane Slovaka' kako se ponekad čuje zbog neinformiranosti u češkim krugovima. Sadašnje doba znanstveno-tehničke revolucije u kojem, nažalost, jako zaostajemo - zahtijeva više nego ikad da kreativne snage radničke klase, seljaštva i intelektualaca udruže svoje napore. Zato je Centralni Komitet odlučio izraditi Program djelovanja i započeti rad na projekt za napredak socijalističkog društva. Projekt će obuhvatiti sve provjerene prakse i napredne nacionalne tradicije koje su bile u korijenu naše pobjede. Što je onda pred nama? Nećemo naći gotova rješenja. Na nama je, i Česima i Slovaca, da hrabro krenemo u neistraženo područje i tražimo čehoslovački put u socijalizam. To čak možemo smatrati našom dužnošću prema cijelom međunarodnom socijalističkom pokretu. To znači jačanje našeg jedinstva sa Sovjetskim Savezom i sa svim socijalističkim zemljama na temelju provjerenih načela ravnopravnosti.⁹¹ U skupu od oko 150 govornika i u kasnijem jedinstvu cijelog CK - čije jedinstvo ne mora biti apsolutno u svakom trenutku - plenum CK postao je ono što treba biti: naime, istinski vrhovni organ stranke. Postala je organ koji je doprinio ne samo demokratskom duhu, već je napravio temeljne i značajne demokratske iskorake kakve stranka nije učinila desetljećima. Središnji komitet je sada pokazao da više ne namjerava biti puko tijelo za žigosanje. Postao je pravi glasnogovornik stranke i konačno je dao glas pitanjima koja su dugo mučila svakog komunistu koji je iskren prema pokretu i pošten prema sebi. Centralni Komitet se sada počeo suočavati s pitanjem autoriteta stranke u društvu i prije svega svojim unutarnjim problemima koji su se tako dugo zaobilazili ili se rješavalo sporadično. To se odnosi i na odnose i dužnosti prema nestranačkim članovima i društvu u cjelini. Prvi zadatak je informirati stranku, cijelu stranku sa sadržajem rasprave na sjednici Centralnoga Komiteta. Moramo cijeloj stranci i svim njezinim dijelovima otkriti duh i metode na kojima se temelji postupak posljednje sjednice. Opseg se mora dati iskrenoj i otvorenoj razmjeni mišljenja od vrha do dna, s prioritetom koji treba dati uvjerljivosti argumenata, a ne snazi glasa ili dužnosti. Prioritet će se također dati djelovanju umjesto ravnodušnosti i pasivnoj podložnosti. Svim istinski progresivnim i odgovornim trendovima mora se dati prilika, i to hrabro i promišljeno,

⁹¹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 45-47

što prije. U tu svrhu moramo u potpunosti provesti sve odredbe stranačkih statuta koje su danas na dnevnom redu, a stranku moramo osloboditi formalizma i zapovjednih metoda i zamijeniti ih pravim, jasnim i ideološki ispravnim argumentima. To se ne smije učiniti autoritetom retorike i službe, već uz pomoć ideja, dokaza i djela. Cijeli proces mora prožeti stranku od vrha do dna i obrnuto. Cijela partija i svaki njezin član moraju biti uvjereni da je partija kao cjelina odgovorna ne samo za provedbu zadataka, već i za njihovu konceptualizaciju, odnosno za formuliranje stranačke politike, u kojoj svaki komunist mora sudjelovati tako da ga onda mogu smatrati svojim.⁹² Upravo u tom smjeru pokrenut će nas odluka siječanjskog plenuma CK KPČ-a da se pripremi Program djelovanja stranke. Program djelovanja mora izražavati temeljne potrebe – a time i političke interese – pojedinih skupina stanovništva. Središnji odbor namjerava uključiti načela koja su jasno formulirana i koja će nas voditi kada se približavamo različitim slojevima društva i njihovim interesima, kao i kada se suočavamo s hitnim ekonomskim, društvenim i ideološkim problemima. Međutim, ozračje povjerenja može se stvoriti tek nakon što uspijemo prevladati određena područja trvenja i napetosti koja su se pojavila u prošlosti. Posebno mislim na napetost između vodstva stranke i intelektualaca, te napetosti između vodstva stranke i dijela naše mladeži, posebice studenata. Također shvaćamo da moramo usvojiti novi pristup kada se suočavamo s društvenim problemima koji su se pojavili kao rezultat naših dugotrajnih ekonomskih poteškoća. Socijalni problem broj jedan je potreba poboljšanja stambene situacije. Učinkovito rješenje ovog pitanja znači da ćemo morati usvojiti određene hitne mjere kako bismo pokrenuli stvari. U Programu djelovanja stranački Središnji odbor također treba jasno i otvoreno reći koje korake predlaže poduzeti u pogledu cijena, plaća, poreza i socijalne politike. Pravovremeno informiranje jedan je od najvažnijih preduvjeta demokratizacije javnog života; bez toga se ne može postići politička stabilnost. Sada moramo raščistiti odnose između stranačkih i državnih organa, između državnih organa i poduzeća, između tijela državne uprave i gospodarstva, te između državnog aparata i izabраниh tijela. Ukoliko se svi ti odnosi precizno ne razgraniče i ne utvrdi nadležnost i odgovornost pojedinih organa, neće biti moguće poboljšati kvalitetu upravljanja niti ostvariti zahtjev da svatko od nas mora biti odgovoran za svoje postupke, rad i odluke. Javnost mora znati ne samo tko na kojoj razini odlučuje nego i tko za tu razinu preuzima punu odgovornost. Novi Program djelovanja mora također jasno odrediti zadaće pojedinih društvenih i

⁹² Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 47-49

strukovnih organizacija i odgovarajući odnos tih subjekata prema državnim i stranačkim organima. Budući da znamo da se napredak u socijalističkom društvu odvija kroz međudjelovanje ekonomskih, društvenih i političkih interesa, moramo nastojati uspostaviti mehanizam političkog vodstva koji će omogućiti rutinsko rješavanje svih društvenih sukoba i spriječiti bilo kakvu potrebu za hitnim administrativnim mjerama, koje bi dovele do novih trvenja i političkih napetosti. Naravno, isto vrijedi i za neke nacionalne probleme.⁹³ Istočni saveznici Čehoslovačke promatrali su ove početne poteze s iznimnom oprežnošću. Komunistička Partija Sovjetskoga Saveza, koja je u post-Hruščovljevoj eri dala sve od sebe da učvrsti vodeću ulogu partije, bila je posebno uznemirena načinom na koji je KPČ podijelio svoje najviše položaje i bavio se 'demokratizacijom' stranačkih struktura i društva na veliko. Brežnjevljev Kremlj bojao se bilo kakve destabilizacije u istočnom bloku koja bi mogla ugroziti *modus vivendi* sa Sjedinjenim Državama o nuklearnom oružju (SALT I) i/ili eskalirati potencijal za borbu protiv socijalizma putem Zapadnog iskorištavanja nacionalističkih i revizionističkih elemenata koji su se pojavili u zemljama sovjetskog bloka. Primarna briga KPSS-a bila je očuvanje statusa quo, sa što manje promjena. DDR i Poljska zauzele su najkritičniji stav prema zbivanjima u Čehoslovačkoj. Smatrali su da je trenutna situacija u Europi izuzetno napeta, kao rezultat politike Savezne Republike Njemačke. Ostpolitik ministra vanjskih poslova Willyja Brandta nije doživljavan kao način prekida i prevladavanja Hladnog rata, već jednostavno nova vrsta revanšizma. Stoga je bilo bitno ojačati ideološko jedinstvo i jedinstvenu obranu europskih socijalističkih zemalja, već ugroženih autonomnom politikom Jugoslavije i Rumunjske. Ovim pobunjeničkim zemljama sada se trebala pridružiti Čehoslovačka. Osim straha da bi Čehoslovačka mogla promijeniti svoju vanjsku politiku i približiti se Zapadnoj Njemačkoj, poljske i istočnonjemačke vlasti bile su zabrinute da bi događaji u Čehoslovačkoj mogli izazvati slične reformističke pritiske protiv njihovih vlastitih režima.⁹⁴ I doista, nakon Dubčekova imenovanja za prvog tajnika rad na Programu djelovanja stranke tekao je ubrzano. Dana 19. veljače, Predsjedništvo KPČ-a moglo je raspravljati o prvoj verziji Akcijskog programa, koji je naglašavao razvoj socijalističke demokracije u društvu i promjenama u političkom sustavu kako bi se socijalizmu vratila njegova humana funkcija i ljudsko lice. Međutim, Akcijski program ipak je zadržao vodeću ulogu KPČ-a, ali uz uvjet da partija više ne bi imala monopol nad upravljanjem društvom. Iako je

⁹³ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 49-50

⁹⁴ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 28

Akcijski program bio ograničen u svojim pozivima na reforme, on je također otvorio put uzastopnim promjenama. A sovjetska zabrinutost bila je ozbiljna, ako u ovom trenutku nije bila otvoreno izražena. Oslanjajući se na kontakte s tvrdokornim čehoslovačkim komunistima, sovjetski veleposlanik u Pragu, Stjepan Červonenko, izvijestio je Moskvu da čehoslovačke reforme predstavljaju desničarsku prijetnju, kao i antisovjetski i antisocijalistički poriv. Ipak, do veljače, sovjetsko vodstvo još nije pribjeglo otvorenoj polemici protiv Praškog proljeća. To je također odražavalo proturječja unutar KPSS-a (Komunistička Partija Sovjetskoga Saveza) i Brežnjevljevog još nekonsolidiranog vodstva. Samo sovjetsko društvo, izvijestio je jedan čehoslovački novinar, bilo je podijeljeno između skupina s 'ekstremno negativnim' mišljenjem, koje su reforme smatrale 'revizionističkim i opasnim', i onih s 'vrlo pozitivnim' mišljenjem koje su događaje u Pragu vidjeli kao "zdrave i demokratske", a ne prijetnju Sovjetskom Savezu. Rastuća zabrinutost Varšavske petorke postala je očita tijekom proslave 20. obljetnice stvaranja socijalističke Čehoslovačke 1948. godine, održane u Pragu 22. i 23. veljače 1968. Istočnoeuropske nacije poslale su neuobičajeno velika izaslanstva na čelu s prvim tajnicima svojih komunističkih partija, s izuzetkom Jugoslavije. O njihovim oštrim kritičkim stavovima izvijestilo je čehoslovačko prateće osoblje raznih delegacija.⁹⁵

Dubčekovo obraćanje odnosno govor povodom obilježavanja 20. obljetnice 'februarske revolucije' u Čehoslovačkoj, 22. veljače 1968. ponovo je najavilo namjere i odluke koje će biti uskoro provedene za vrijeme njegove liberalizacije; „Nekoliko smo puta pokušali promijeniti mnoge sfere: u industriji, poljoprivredi, kulturi, znanosti. Postigli smo određene uspjehe, ali smo osjetili da oni nisu razmjerni našim mogućnostima i trudu koji smo uložili. Osvrnemo li se danas na sva ta nastojanja, nailazimo na pravi ključ rješenja svega, žarišnu točku svih naših gorućih problema. Područje od kojeg moramo krenuti je politika, politička sfera. To uvjerenje diktira upravo ta ista politička sfera, sam život i naše prošlo iskustvo. Analizirali smo i odlučno odbacili direktivne metode upravljanja gospodarstvom koje više ne odgovaraju postojećem stupnju proizvodnih snaga i koje su ostaci određenog razdoblja kada se gospodarstvo još moglo ekstenzivno razvijati. Slični problemi postoje i u političkoj sferi. Nije uzalud uvijek iznova isticano da se iz toga moraju izvući zaključci da je socijalizam kod nas već trijumfirao i da su stvoreni novi međuklasni odnosi. Ovoj novoj društvenoj situaciji moramo živjeti u praksi, a ne samo na riječima. Tu leži ključ većine naših

⁹⁵ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 28-29

sadašnjih političkih problema. Stranka mora formulirati političke ciljeve koji su razumljivi ljudima, zajedno s odgovarajućim konceptom naše politike. Svi novi koncepti moraju biti izraženi novim terminima, bez napuštanja kontinuiteta s prošlim razvojem, koji je oblikovao sadašnju situaciju u našem društvu i njegovo razmišljanje. Moramo zaboraviti puke želje i moramo poštovati ono što imamo i transformirati to temeljito i strpljivo. To je bila srž stvari na posljednjim sjednicama Središnjeg odbora, a to se najbolje ogleda u zahtjevu za, najprije, Akcijskim programom, a potom, nekoliko godina kasnije, dugoročnim političkim programom koji daje svim našim građanima - Česima, Slovacima i drugim etničkim skupinama - nove perspektive i odgovore na njihova pitanja, na njihove potrebe i na sve ostalo što očekuju od nadolazećeg razdoblja u kojem se u Čehoslovačkoj gradi i doraduje socijalističko društvo. Stručne studije i znanost moraju imati veliku ulogu u oblikovanju politike stranke. Stranka danas ima veliki broj znanstvenika i iskusnih kadrova, koji su sposobni osmisliti promišljena i utemeljena rješenja. Cijeli naš trud i sva naša nastojanja usmjerena su na istinsko osnaživanje i jedinstvo svih konstruktivnih i progresivnih snaga u Republici. To je nužna pretpostavka za novi početak socijalizma u našoj republici. Cilj ovog razvoja je izgradnja naprednog socijalističkog društva utemeljenog na zdravim ekonomskim temeljima i izgradnja socijalizma koji odgovara povijesnim demokratskim tradicijama Čehoslovačke, u skladu s iskustvima drugih komunističkih partija...⁹⁶ Zapažanja čehoslovačkih vodiča-pratitelja o stajalištima stranih izaslanstava koja su prisustvovala proslavi 'Februarske revolucije', veljača 1968. daju dobar uvid kako su se članovi Varšavskog Pakta odnosili prema događajima u Čehoslovačkoj. Tijekom svog posjeta našoj zemlji, članovi izaslanstva KPSS-a - uključujući članove političke pratnje, kao i dužnosnike iz sovjetskog veleposlanstva - izrazili su potpuno povjerenje Centralnom komitetu naše partije i drugu Dubčeku. No, ukazali su i na određena događanja u našem javnom i političkom životu koja su izazvala njihovo čuđenje, strah i zabrinutost. Neki od njih bili su izravno povezani sa situacijom nakon siječanjskog plenuma; drugi su datirali dalje u prošlost. Drugovi Dubček, J. Hendrych, O. Černík, J. Špaček i L. Štrougal, kao i dužnosnik Međunarodnog odjela CK KPČ-a vodili su razgovore u raznim prilikama s delegacijom. Razgovori su uglavnom bili kritični prema nama i pokrivali su sve aspekte politike KPČ-a i ČSSR-a... Drug Ulbricht je bio začuđen što mi namjeravamo mijenjati pojedine članke našeg socijalističkog Ustava jer je, kako je rekao, prošlo relativno malo

⁹⁶ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 51-54

vremena od njegovog donošenja. Čehoslovačko novinarstvo, ali prije svega članci čehoslovačkih pisaca, često su, prema riječima druga Ulbrichta, bili oruđe bonske globalne strategije protiv socijalističkih zemalja. Drug Ulbricht ponovno je naglasio da čehoslovački pisci u biti zastupaju antisocijalističku platformu. Oni defanzivno govore o kapitalističkim zemljama, pokušavajući postići neku vrstu lažne objektivnosti. Oni se dive Zapadu, a to daje vodu za mlin bonskih globalnih stratega. Izrazio je svoje sumnje u mogućnost ujedinjenja naše radničke klase s tom vrstom intelektualaca. Otišao je čak toliko daleko da je tvrdio da bi to bilo apsolutno nemoguće. Suprotno svim očekivanjima, jugoslavenska delegacija nije postavljala nametljiva pitanja o ishodu posljednjih sjednica CK KPČ-a i o stvarima koje su s tim u neposrednoj vezi - barem ne u razgovorima u kojima sam bio, ili u kojima sam sudjelovao - ali se vidjelo da su dobro upućeni u naše probleme i da vrlo pomno prate zbivanja u ČSSR. Njihovi su komentari bili usmjereni na shvaćanje općeg konteksta događaja. O aktualnim problemima imao je više reći drug Šiljegovin. Najpovoljnije je ocijenio sadašnja čehoslovačka zbivanja i često naglašavao da ona odgovaraju objektivnim mogućnostima naše zemlje kao općenito najnaprednije socijalističke zemlje s duboko ukorijenjenim demokratskim tradicijama. Bilo je, dakle, logično da je ona činila najveći napredak u procesu demokratizacije, veći nego Jugoslavija, u kojoj suprotstavljene tradicije još uvijek sežu duboko. Odmah po dolasku drug Gomulka je zamolio da telefonira drugu Brežnjevu i, nakon razgovora s njim, otišao je s drugom Gierekom u rezidenciju sovjetske delegacije, gdje je proveo gotovo dva sata. Drug Gomulka proveo je cijelo vrijeme (više od sat vremena) u razgovoru s grupom u kojoj su u početku bili Dubček, Brežnjev, Ulbricht i Kádár. Na kraju su za stolom ostali samo Brežnjev, Gomulka i Kádár, koji su se upustili u uzrujan razgovor (posebno se činilo da je Gomulka uzrujan), koji je trajao oko 40 minuta. Drug Ceaușescu nije komentirao tok 20. godišnjice proslave pobjede u veljači niti bilo koji od govora. Tek kada je dao općenite nacрте politike rumunjskog KP-a, primijetio je, s dozom indignacije, da "umjesto da se bore za likvidaciju vojnih blokova, oni govore o jačanju bloka, čak i ovdje u Pragu - to je neshvatljivo!" Mađarski drugovi iz načela nisu komentirali aktualne čehoslovačke probleme. Kádár je govorio oko 10 minuta o problemima vezanim uz nadolazeći sastanak komunističkih i radničkih partija te o svom sudjelovanju u proslavama u veljači. Istaknuo je složenu situaciju u međunarodnom komunističkom pokretu i rekao da se u sadašnjim uvjetima teško može očekivati jedinstven stav (čak i u obliku deklaracije ili apela) o temama o kojima se

raspravlja.⁹⁷ Izvještaj čehoslovačkog televizijskog reportera o sovjetskim reakcijama na događaje u ČSSR-u, 28. veljače 1968. daje predodžbu o reakcijama društva unutar Sovjetskog Saveza. Čehoslovački televizijski novinar O. Výborný sastavio je ovu reportažu dva mjeseca nakon Dubčekova izbora. Njegovo istraživanje pokazuje da su dužnosnici i obični građani u Sovjetskom Savezu podijelili svoje procjene Čehoslovačke između dvije različite perspektive. Jedna važna skupina sve je gledala u negativnom svjetlu, tvrdeći da se novi čelnici u Pragu udaljavaju od socijalizma, ugrožavaju odnose sa Sovjetskim Savezom i popuštaju pritiscima buržoaskih nacionalista. Druga, i vrlo drugačija skupina, s velikim je uzbuđenjem i olakšanjem doživjela reforme u Čehoslovačkoj, nadajući se da će ti događaji utrti put sličnim promjenama u Sovjetskom Savezu. Osobito ih je zaintrigirala širina slobode izražavanja u Čehoslovačkoj. Oni koji su zastupali ovo mišljenje priznali su da je potreban određeni stupanj opreza kako bi se izbjeglo davanje izgovora tvrdolinijaškim elementima u Moskvi za slamanje. Ali također su vjerovali da prihvaćanje 'vlastitog puta u socijalizam' od strane Čehoslovačke ne mora pogoršati odnose sa Sovjetskim Savezom. Negativne ocjene nisu ograničene na određenu skupinu. Na njih se nailazi na najvišim mjestima kao i među običnim ljudima. Oni koji zastupaju takav stav uplašeni su razvojem događaja u našoj zemlji. Ne slažu se s rezultatima našeg plenuma i zabrinuti su za budući razvoj događaja. Našu situaciju uspoređuju s jugoslavenskim putem, smatraju je revizionističkom i opasnom. Boje se da, kao i u Jugoslaviji, naša stranka ne postane samo politički obrazovni centar i da neće biti vodeća snaga u državi. Navode da čehoslovačka politika postaje nacionalistička; vjeruju da pretjerujemo u našem pokušaju da krenemo svojim 'vlastitim putem u socijalizam'. Umjesto toga, oni ukazuju na SSSR, koji se dosljedno drži pozicija internacionalizma. Ljudi iz ove kategorije pozdravljaju događanja u našoj zemlji i nadaju se da će ona imati određeni utjecaj i na domaća zbivanja u SSSR-u. Oni samo upozoravaju na kritiku SSSR-a i na svaku nepovoljnu ocjenu prošlih odnosa sa SSSR-om. Oni shvaćaju da bi takvu kritiku odmah iskoristili konzervativni drugovi. Oni vjeruju da ćemo biti u krajnje izoliranom položaju: osim Mađarske, gdje je u tijeku tranzicija na vrlo neobične oblike upravljanja, socijalističke zemlje (Poljska, Bugarska itd.) doživljavaju suprotan trend. Neki sumnjaju hoće li se Dubček moći nositi sa svim zahtjevima raznih skupina; svjesni su složene situacije i razumiju da je siječanjska sjednica samo iznijela sve probleme, te da će ih sada trebati rješavati. U takvim će

⁹⁷ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 58-62

okolnostima moskovski dopisnici morati pokazati mnogo vještine i takta da našem narodu ispričaju probleme s kojima se susreće SSSR, a da se ne zamjere sovjetskim vlastima; morat će svoje opaske i komentare uskladiti s atmosferom u našoj zemlji.⁹⁸ Eskalirajuća zabrinutost varšavskih saveznika oko širine reformi bila je u oštrom kontrastu s brzom radikalizacijom čehoslovačkog društva. Sve veći pokret za značajnu reformu potakli su masovni mediji, koji su u potpunosti iskoristili popuštanje cenzure i, prema Dubčekom dužnosnicima, povremeno je čak i zlorabili. Novostečena sloboda govora omogućila je tisku da informira javnost o aferi generala Šejne – skandalu koji je uzburkao tihu većinu i gurnuo građanske aktivnosti u smjeru organiziranog građanskog pokreta. General Jan Šejna, viši časnik odgovoran za politička pitanja i blizak prijatelj sina Antonína Novotnog, prebjegao je na Zapad 25. veljače 1968. Zbog svog položaja i intimnog poznavanja osjetljivih vojnih tajni, njegov se prebjeg smatrao ozbiljnom udarac komunističkim vlastima u Pragu i Moskvi. Javnost je prvi put doznala za slučajeve korupcije u koje su umiješani državni vrh. Slijedile su politički osjetljive teme, do tada tabuizirane, poput Tomáša Garriguea Masaryka i njegove uloge u čehoslovačkoj povijesti, misteriozne smrti Jana Masaryka, problema oporbenih stranaka i slovačkog pitanja. Kroz takvo izvješćivanje, tisak, televizija i radio postali su sredstva za poticanje Praškog proljeća. Slobodniji tisak popraćen je većom slobodom govora na javnim sastancima s vodećim političarima u Pragu 13. i 20. ožujka. Izneseni su zahtjevi za jamčenjem elementarnih demokratskih sloboda i nepatvorenom gospodarskom reformom. Građani Čehoslovačke javno su pozvali Novotnog na ostavku na mjesto predsjednika republike - zahtjev koji bi bio nezamisliv pod njegovim prethodnim, strogim komunističkim režimom. Svakako su vođe pokreta prema otvorenijem čehoslovačkom društvu bili njezini pisci i studenti Karlovog sveučilišta, dugo vodeći kritičari rigidnosti u komunističkom sustavu. Savez čehoslovačkih pisaca igrao je glavnu ulogu u Praškom proljeću od samog početka, zahtijevajući potpunu rehabilitaciju svih građana koji su bili nezakonito zatvarani, proganjani ili profesionalno povrijeđeni nakon veljače 1948. Nove grupe mladih - uključujući Čehoslovački savez mladih - pojavio se kao izazov službenim komunističkim organima. No, pojavili su se i prvi znakovi razmimoilaženja među članstvom. Neki koji su se javili izrazili su zabrinutost za sudbinu socijalizma u Čehoslovačkoj; kritizirali su masovne medije s dogmatskih, pozicija za cenzuru; nisu se slagali s izraženim jednostranim kritikama prošlosti i s navodnim

⁹⁸ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 55-57

pretjeranim napredovanjem demokracije. Drugi obični članovi, međutim, bojali su se povratka na stanje prije siječnja i izrazili su nestrpljenje zbog dosadašnjeg tempa razvoja događaja. Neki predstavnici KPČ-a osudili su radikalizaciju društva, okrivljujući masovne medije za rastuće društvene zahtjeve za liberalizacijom. Ipak, Dubčekovi sljedbenici, koji su branili proces obnove, na kraju su pobijedili. Na sljedećem sastanku 21. ožujka prezidij je veliku pozornost posvetio nekim novim problemima vezanim uz pokušaj obnove socijaldemokracije u zemlji. Nakon burne rasprave zastupnici su odbacili prijedloge o formiranju i djelovanju oporbenih stranaka u procesu tzv. demokratizacije; čak ni reformatori u Dubčekovu taboru nisu bili spremni dijeliti vlast. Prezidij je također raspravljao o ustavnom uređenju zemlje, pitanju o kojem se već naširoko raspravljalo u masovnim medijima kao i na okružnim konferencijama. Većina je bila za čehoslovačku federaciju. Konačno, predsjedništvo se pozabavilo brojnim zahtjevima za ostavku Novotnýja.⁹⁹ Upravo sve ovo je vodilo do sljedećeg sastanka u Dresdenu. Unatoč sve žešćim reakcijama, Brežnjev je još uvijek vodio smirujući ton koje se odlično vidi u pismu koje je poslano Dubčeku. Pismo Leonida Brežnjeva Dubčeku kojim poziva delegaciju ČSSR-a u SSSR, 16. ožujka 1968.; „Dragi družo Dubček! Na temelju ovog preliminarnog sporazuma, CK KPSS, Prezidij Vrhovnog sovjeta i sovjetska vlada pozivaju državnu i partijsku delegaciju ČSSR-a da posjeti Sovjetski Savez radi razgovora na najvišoj razini u vrijeme koje je najprikladnije za čehoslovačke drugove. Dok je vaša delegacija u SSSR-u, možemo s vama bratski razgovarati o pitanjima od interesa za obje strane. Uvjereni smo da će posjet izaslanstva ČSSR-a SSSR-u odigrati važnu ulogu u jačanju bratskog prijateljstva i svestrane suradnje između naših stranaka i naroda. S komunističkim pozdravom, L. Brežnjev, glavni tajnik CK KPSS-a.“¹⁰⁰ Dubček je na ovoj sjednici najavio da je 23. ožujka u Dresdenu zakazan sastanak pet komunističkih partija i KPČ-a. Dresden će označiti prvi otvoreni sukob između varšavskih saveznika i Čehoslovačke oko Praškog proljeća. Čehoslovačko je vodstvo već bilo svjesno sve većeg protivljenja zbivanjima nakon siječnja među saveznicima na Istoku. Poljska je izrazila posebno negativan stav prema čehoslovačkim reformama, kao i DDR. Poljska i istočnonjemačka kritika otišle su toliko daleko da su tvrdile da kontrarevolucionarne tendencije uzimaju prevlast u Čehoslovačkoj. Položaj Mađarske nije bio tako kritičan. Samo su Jugoslavenski savez komunista i Rumunjska komunistička partija cijenili razvoj događaja u Čehoslovačkoj,

⁹⁹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 30-31

¹⁰⁰ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 63

iako ne bez određenih rezervi. Jugoslavija je u Praškom proljeću vidjela potvrdu ispravnosti vlastitog modela samoupravnog socijalizma, dok je Rumunjska izrazila nadu u promjenu vanjske politike Čehoslovačke. Njihova je stajališta, naravno, zasjenio Sovjetski Savez. Čak i prije moskovskih sastanaka, Dresden će osigurati multilateralni forum na kojem će se zahtijevati gušenje reformskog pokreta u Čehoslovačkoj. Konferencija šest komunističkih stranaka 23. ožujka bila je značajna prekretnica u povijesti Praškog proljeća - prvi put je blok pod vodstvom Sovjetskog Saveza izvršio izravan pritisak na Čehoslovačku u pokušaju da zaustavi takozvana 'kontrarevolucionarna' zbivanja pod Dubčekom. Dubček i drugovi pozvani su pod izlikom razgovora o gospodarskoj suradnji u istočnom bloku. Sjedili su zapanjeni kada je Walter Ulbricht iz DDR-a otvorio sastanak izjavom da su se čelnici Varšavskog pakta okupili kako bi upoznali 'planove Centralnog komiteta Komunističke partije Čehoslovačke'. Ulbricht i Gomulka bili su posebno izravni u svojim napadima, pri čemu je poljski vođa zahtijevao da Dubček "pokrene snažnu protuofenzivu protiv kontrarevolucionarnih snaga i protiv revizionističkih snaga, koje su sada počele djelovati u velikim razmjerima u Čehoslovačkoj." Kádár je bio odmjereniiji, iako je čak i on kritizirao situaciju koja "izrazito podsjeća na uvod mađarske kontrarevolucije".¹⁰¹ Brežnjev je ostao kritičan, ali ne nužno i neprijateljski nastrojen; „Možda nešto treba promijeniti. Ali da pojasnimo što mislite pod liberalizacijom društva. Tu tezu ni danas ne razumijem. Kako treba razumjeti ovaj pojam? Što Politbiro podrazumijeva pod 'liberalizacijom društva'? 25 godina ste gradili socijalizam. Zar do sada niste imali demokraciju? Ili kako bi se ovo drugačije moglo razumjeti? Možda izraz nije sasvim točan u tom pogledu. Ali što mi hoćemo? Ovo nije najgora stvar. Vidimo opasnost i želimo o njoj razgovarati. U pozadini tih odluka, u pozadini traženja ispravljanja raznih nedostataka u politici koja je postojala. Ne protivimo se tome. Svaka strana ima pravo pronaći i ispraviti svoje nedostatke i pogreške; to je obveza svake strane - ne biti zadovoljan, već tražiti greške i nedostatke... Imamo ovlaštenje našeg Politbiroa da izrazimo vama koji ste ovdje prisutni našu nadu da ćete moći, pod vodstvom Dubčeka, promijeniti tijek događaja i zaustaviti ovaj vrlo opasan razvoj događaja. Spremni smo vam dati moralnu, političku i demokratsku podršku. Bio bih sretan i bilo bi mi drago - a i našoj stranci - kad bih ujedno mogao izraziti podršku svih ostalih prisutnih stranaka. Ali čak i ako ovo nije moguće. Ako se ne slažete, mi ipak ne možemo ostati ravnodušni

¹⁰¹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 32

na zbivanja u Čehoslovačkoj. Međusobno smo vezani prijateljskim vezama, obvezama internacionalističke prirode, sigurnošću socijalističkih zemalja, sigurnošću naših zemalja. Imamo veliki broj obveza koje je potpisala i naša Vlada, i naš Središnji odbor, i vaša Vlada i vaš Središnji odbor, obveze koje izražavaju narodnu i stranačku volju.“¹⁰² Izvješće Aleksandra Dubčeka predsjedništvu o sastanku u Dresdenu, 25. ožujka 1968. O pregovorima u Dresdenu, Dubček prenosi samo najskuplje crte multilateralnih rasprava, umanjujući oštre kritike i ratoborna pitanja drugih vođa poput Gomulke i Ulbrichta, te opće nezadovoljstvo sovjetskih vlasti; „Sreli smo se u Dresdenu. Želim reći da smo se uvjerali u naš stav o proceduri i potrebi jačanja Varšavskog pakta. Na sastanku je bilo i razmjene mišljenja i informacija o našim komunističkim partijama. Želio bih reći da sam u svom uvodu govorio o pojedinim zaključcima siječanjskog plenuma CK KPČ i njegovim posljedicama. Govorio sam i o pripremama za ožujski plenum CK KPČ i određenim vezama. Za mnom su govorili i drugi drugovi. Što je bilo zajedničko? Postojala je zabrinutost da se određene aktivnosti ne smiju zloupotrijebiti naš razvoj. Drug Gomulka govorio je o poljskom iskustvu, odnosno o tome kako su pojedini elementi bili privjesci novog pokreta. Stranke se toga moraju uvijek sjetiti. Mogu reći da su konkretni nedoumice i savjeti koje smo čuli potaknuti činjenicom da su suborci na našoj strani i žele da stvari krenu kako treba.“¹⁰³ Otvoreno pismo 134 čehoslovačka književnika i kulturnjaka Centralnom komitetu KPČ-a, 25. ožujka 1968. u kojem izražavaju potporu Dubčeku i zahtijevaju što brže provođenje reformi. Objavljeno neposredno nakon sastanka u Dresdenu, ovo otvoreno pismo dramatičira opseg potpore koju je reformski proces stvorio među intelektualcima i kulturnom elitom u Čehoslovačkoj. Potpisali su ga mnogi od najslavnijih umjetnika i pisaca u zemlji, uključujući Jaroslava Seiferta (kasnije dobitnika Nobelove nagrade), pismo poziva Centralni komitet KPČ-a da sačuva i nadograđuje reforme koje su započele plenumom u siječnju 1968. „Cijenjeni drugovi! A ugled komunista porastao je i zahvaljujući onima koji su trezveno, razborito i odlučno provodili prijedloge prosinačkog i siječanjskog zasjedanja CK KPČ-a. Velika većina građana naše države uvjereni su da će stvari krenuti nabolje - pod tim nedvosmisleno shvaćaju socijalistički karakter našeg društva. Shvaćamo što dugujemo socijalističkim zemljama i našim saveznicima. Međutim, Dresdensko priopćenje nam je, na primjer, jasno dalo do znanja da se Centralni komitet

¹⁰² Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 65-66

¹⁰³ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 73-74

KPČ-a mora oduprijeti pritisku motiviranom sumnjama u prirodu i ciljeve naših unutarnjih mjera. Dakle, iako vas želimo uvjeriti da imate našu punu podršku u svim svojim izjavama, naglašavamo da potreba za održavanjem međunarodne solidarnosti među socijalističkim državama ne smije dovesti do toga da zaboravite da je vaša odgovornost za ovu zemlju prije svega prema vlastitom narodu.¹⁰⁴ Sovjetske reakcije na događaje u Čehoslovačkoj i Dresdenski sastanak, prema procjeni talijanskog veleposlanstva u Moskvi, travanj 1968. daje poprilično dobar uvid kako su tenzije i strahovi sve više rasli u Istočnome bloku. Ovo izvješće, koje je pripremila talijansko veleposlanstvo u Moskvi nedugo nakon konferencije u Dresdenu, sadrži i opća zapažanja o situaciji u Čehoslovačkoj i konkretne komentare o sastancima u Dresdenu. Izvješće sugerira da je liberalizacija u Čehoslovačkoj izazvala široko rasprostranjene strahove u Moskvi o riziku političkog 'prelijevanja' u druge zemlje Varšavskog pakta, uključujući i sam Sovjetski Savez. Također se bavi mogućim učinkom koji bi reforme imale na ulogu Čehoslovačke u SEV-u. . . . Otprilike jedna trećina vanjske trgovine Čehoslovačke je sa Sovjetskim Savezom, a ukupna vrijednost trgovine Čehoslovačke sa socijalističkim zemljama, uključujući SSSR, iznosi gotovo 70 posto ukupne vanjske trgovine. Čak i ako ostavimo po strani političke, vojne i ideološke čimbenike, koji također igraju značajnu ulogu, ekonomske veze koje postoje između Čehoslovačke, s jedne strane, i Sovjetskog Saveza i ostalih zemalja SEV-a, s druge strane, bit će ogromna prepreka naporima novog političkog vodstva Čehoslovačke. *Nije potrebno spominjati da čelnici ostalih zemalja SEV-a - a prije svega čelnici Sovjetskog Saveza - ne mogu dopustiti da Prag izabere vlastiti nacionalni put izgradnje socijalizma, koji bi u slučaju Čehoslovačke bio još opasniji od poznate Togliattijeve izreke. Jer ako su Čehoslovaci ozbiljno nastojali demokratizirati komunizam, to bi za sovjetske ideologe značilo uništenje komunizma.* Jasno je da ono čega se Moskva stvarno boji nisu ekonomske reforme. Uostalom, ostale zemlje članice CMEA-a, uključujući Sovjetski Savez, same su krenule u reforme. Ono što stvarno užasava Moskvu je volja čehoslovačkog naroda *da se jednom zauvijek oslobodi teških okova birokracije*, koje su oblikovane prema sovjetskom modelu. Ako Prag odustane od centraliziranog planiranja unutar zemlje u stilu direktiva i odbije uskladiti svoje planove gospodarskog razvoja s planovima Sovjetskog Saveza i ostalih zemalja socijalističkog kampa, te ako nastoji proširiti svoje gospodarske i trgovinske odnose sa zapadnim zemljama, uključujući Zapad Njemačka,

¹⁰⁴ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 76

što će učiniti SEV i kako će završiti? Ni Sovjetski Savez nije mogao izbjeći previranja i nemire, a posljedice po cijeli socijalistički pokret i ideološko-političku poziciju Sovjetskog Saveza mogle bi biti nepredvidive. Ove neizvjesnosti iritirale su, i još uvijek iritiraju i ljute, sovjetske dužnosnike, koji su na sastanku u Dresdenu, uz pomoć Bugara, Mađara, Poljaka i Istočnih Nijemaca, dali sve od sebe da uvjere Čehoslovačku da ne forsira situaciju takvom brzinom i da izbjegavaju pretjerane promjene u političkoj, gospodarskoj i društvenoj strukturi zemlje. *Dresdenska konferencija također je vrlo važna jer je otkrila pad moći sovjetskog režima*, koji danas više nije u poziciji narediti ekskomunikaciju kao u slučaju Beograda 1948. i nije u stanju oružanim snagama nametnuti svoju volju Čehoslovačkoj kao Budimpešti 1956. Može samo preporučiti umjerenost, obećati pomoć i, u najgorem slučaju, zaprijetiti korištenjem mogućih ekonomskih sankcija. *Jedino oružje* koje Moskva posjeduje i koje može koristiti protiv pobunjenika u Pragu je *ekonomska otkupnina*. Bez Sovjetskog Saveza čehoslovačko bi gospodarstvo odmah propalo, budući da zemlja nema sirovina za svoju industriju niti drugih tržišta na koja bi Čehoslovaci mogli plasirati svoje proizvode. Zaključak koji se može izvući jest da su dvije drame - to jest drama Čehoslovačke, koja bi željela provesti brzu demokratizaciju svog političkog, gospodarskog i društvenog života, ali ne može; i drama Sovjetskog Saveza koji želi zaustaviti tijek povijesti, ali ne može - odvijaju se, ponekad čak i jedno, na istoj pozornici. Prag sigurno želi provesti svoje reforme u miru - ne samo na gospodarskom, već i na političkom i društvenom polju - i izbjeći raspirivanje previše domaćih i stranih sukoba, dok Moskva želi da se sve odvija na prikriven način kako se SEV ne bi narušio ili uništio i, što je najvažnije, da se klica demokratizacije iz Čehoslovačke i Poljske ne prelije i proširi čak i na područje matične Rusije.¹⁰⁵

U travnju je Kremlj odlučio eskalirati svoje miješanje u unutarnje stvari Čehoslovačke izvan pukog diplomatskog pritiska. KGB-u je naloženo da pojača operacije i prikupljanje obavještajnih podataka u Čehoslovačkoj. Nije iznenađujuće da su agenti KGB-a počeli podnositi iskrivljena izvješća o napredovanju kontrarevolucije u Pragu, oslanjajući se na slične nagnute informacije od tvrdokornih protu-Dubčekovih dužnosnika, i odražavajući vlastitu pristranost sovjetske tajne policije prema reformskom pokretu. KGB se posebno usredotočio na vrenje na kulturnim i intelektualnim frontama, etiketirajući pisce, umjetnike i pjesnike kao glavne neprijatelje

¹⁰⁵ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 78-80

socijalističke države. Dubček je pokušao izvući KPČ iz rastućih stranih i domaćih pritisaka proguravši nacrt političke i ekonomske reforme oko koje bi se mogle ujediniti progresivne snage u komunističkoj partiji i u čehoslovačkom društvu. Program djelovanja KPČ-a bio je službeno usvojen na sastanku Centralnog komiteta KPČ-a od 1. do 5. travnja (tzv. Travanjsko zasjedanje). „Trenutno je najvažnije da stranka usvoji politiku koja u potpunosti opravdava svoju vodeću ulogu u društvu. Smatramo da je to uvjet socijalističkog razvitka zemlje... Uloga stranke je iznalaženje načina za zadovoljenje različitih interesa bez ugrožavanja interesa društva u cjelini, promicanje tih interesa i stvaranje novih progresivnih... Moramo reformirati cijeli politički sustav tako da će omogućiti dinamičan razvoj društvenih odnosa primjerenih socijalizmu, kombinirati široku demokraciju sa znanstvenim, visokokvalificiranim upravljanjem, ojačati društveni poredak, stabilizirati socijalističke odnose i održati društvenu disciplinu. Temeljna struktura političkog sustava mora u isto vrijeme pružiti čvrsta jamstva protiv povratka na stare metode subjektivizma i samovolje. Političke stranke Nacionalne fronte su partneri čije se političko djelovanje temelji na zajedničkom političkom programu Nacionalne fronte i prirodno je vezano Ustavom Čehoslovačke Socijalističke Republike. Narodna fronta temelji se na socijalističkom karakteru društvenih odnosa u našoj zemlji. Komunistička partija Čehoslovačke smatra Nacionalnu frontu političkom platformom koja ne dijeli političke stranke na vladajuće i oporbene frakcije. Ne stvara opoziciju državnoj politici - politici cijele Nacionalne fronte - niti vodi borbu za političku moć. Eventualne razlike u stajalištima pojedinih sastavnica Nacionalne fronte ili različita gledišta u pogledu državne politike rješavaju se na temelju zajedničke socijalističke koncepcije politike Narodne fronte političkim dogovorom i ujedinjenjem svih sastavnica Narodne fronte... Pravni standardi također moraju postaviti eksplicitnije jamstvo slobode govora za manjinske interese i mišljenja (opet u okviru socijalističkih zakona i slijedeći načelo da se odluke donose u skladu s voljom većine). Ustavna sloboda kretanja, posebice putovanja u inozemstvo za naše građane, mora biti izričito zajamčena zakonom. Konkretno, to znači da građanin treba imati zakonsko pravo na dugotrajni ili trajni boravak u inozemstvu i da se ljudi ne smiju neosnovano stavljati u položaj iseljenika. Istodobno je potrebno zakonom zaštititi interese države, na primjer, u pogledu mogućeg odljeva nekih stručnjaka itd. U interesu razvoja našeg socijalističkog društva apsolutno je neophodno ojačati jedinstvo čehoslovačkog naroda i njegovo povjerenje u politiku Komunističke partije Čehoslovačke, izvršiti ključnu promjenu u ustavnom uređenju odnosa između Čeha i

Slovačka, te provesti potrebne ustavne promjene. Jednako je bitno poštovati prednost socijalističkog federativnog uređenja kao priznatog i provjerenog oblika pravnog suživota dva ravnopravna naroda u zajedničkoj socijalističkoj državi. Odlučivanje o planu i gospodarskoj politici države mora biti i proces međusobnog sučeljavanja i usklađivanja različitih interesa, odnosno interesa poduzeća, potrošača, poslodavaca, različitih društvenih skupina stanovništva, naroda i tako dalje. Također mora manifestirati odgovarajuću kombinaciju dugoročnog razvoja gospodarstva i njegovog neposrednog prosperiteta. Temeljna orijentacija čehoslovačke vanjske politike ukorijenila se u vrijeme borbe za nacionalno oslobođenje i u procesu društvene obnove zemlje. Ona se vrti oko savezništva i suradnje sa Sovjetskim Savezom i drugim socijalističkim državama... Aktivno ćemo voditi politiku miroljubivog suživota prema naprednim kapitalističkim zemljama. Naš zemljopisni položaj, kao i potrebe i mogućnosti industrijalizirane zemlje, tjeraju nas na aktivniju europsku politiku usmjerenu na promicanje obostrano korisnih odnosa sa svim državama i međunarodnim organizacijama, a usmjerenu na očuvanje kolektivne sigurnosti europski kontinent.“¹⁰⁶

Pismo Leonida Brežnjeva Aleksandru Dubčeku u kojem se izražava zabrinutost zbog događaja u Čehoslovačkoj, 11. travnja 1968. bilo je drugo pismo od njih šestero koje je Brežnjev poslao Dubčeku. U ovome pismu se pak mogu bolje vidjeti osobna razmišljanja i digresije; „Dragi Aleksandre Stepanoviču! A mi, ti i ja, Aleksandre Stepanoviču, nismo bili samo nezainteresirani promatrači tih surovih i bolnih dana kada su žestoke borbe s neprijateljem učvrstile prijateljstvo naših zemalja, koje će zauvijek ostati sveto. U dvadeset godina našeg prijateljstva, kao što dobro znate, nije bilo oblaka koji je zasjenio naše prijateljstvo, iako smo i vi i mi nailazili na mnoge poteškoće i razočarenja. Vrlo dobro razumijem koliko su velike vaše odgovornosti i brige sada kada vas je vaša stranka uzdigla na tako visoku dužnost. Sudbina vaše stranke i države sada je izravno povezana s vašim djelovanjem i vašom osobnom odgovornošću. Bilo mi je drago saznati da ste i u složenoj situaciji koja je sada nastala u Čehoslovačkoj dobili izraze punog povjerenja i podrške. Vrlo dobro razumijem da je vaš rad usmjeren na prevladavanje određenih poteškoća, od kojih je najvažnija da usred zdravih trendova revizionističke i neprijateljske snage nastoje skrenuti Čehoslovačku sa socijalističkog puta. Međutim, to za vas ne predstavlja samo poteškoće, već i velike opasnosti. Iskreno se nadam da ćete razumjeti i ispričati moju iskrenost, znajući da proizlazi iz najboljih

¹⁰⁶ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 83, 92-95

osjećaja. Kao vaš suborac želim s vama podijeliti neke misli koje me uznemiruju. Shvaćam da ste sada zauzeti rješavanjem problema koji su spomenuti na vašem nedavnom plenumu. Čitajući vaše materijale, stječem dojam da u sadašnjoj situaciji pokušavate pronaći hitna rješenja za sve probleme koji su se nagomilali. Ova želja je razumljiva. Ali mogu vam reći sasvim otvoreno da život i iskustvo pokazuju da pre nagljena ispravljanja prošlih pogrešaka i nesavršenosti, te želja da se sve riješi odjednom, mogu dovesti do novih i još većih pogrešaka i posljedica. Zato želim ukazati na opasnost da bi trenutni naglasak na trenutnom rješavanju širokog niza kompliciranih pitanja, koja mogu izazvati neslaganja, mogao potkopati vrlo važan proces konsolidacije koji ste upravo započeli. Ja i moji drugovi primijetili smo da su na vašem plenumu mnogi govorili o vodećoj ulozi stranke. Vrlo je važno da se upravo ta stvar - položaj stranke u zemlji - što prije osigura. Čini mi se da je upravo ovo pitanje ključ za rješavanje vaših temeljnih problema. Ono što me posebno pogađa je da neki ljudi u vašoj zemlji, koji očito ne podržavaju socijalističke pozicije, nastavljaju davati izjave koje su u suprotnosti s mjerama koje je usvojila Komunistička partija Čehoslovačke za stabilizaciju situacije u zemlji. Sudeći po onome što piše vaš tisak, radio i televizija, pa čak i po istupima nekih od vaših čelnih dužnosnika - u kojima se, uzgred budi rečeno, neka važna i temeljna pitanja različito tumače - stječemo dojam da što ovo stanje duže traje, veća je vjerojatnost da će unutarnji i vanjski neprijatelji doći u iskušenje da iskoriste ovu situaciju u borbi za svoje ciljeve. Na kraju, želim vas uvjeriti od sebe i doslovce od svih naših drugova da uvijek možete računati na našu punu podršku u borbi za jačanje stvari socijalizma, kohezije socijalističkih zemalja i jedinstvo svjetskog komunističkog pokreta. Ovo pismo Vam šaljem neslužbeno. Slobodno radite s njim što god želite i mislite da je potrebno. U prijateljskom duhu čvrsto Vam stišćem ruku.“¹⁰⁷ Memoari Andreja Aleksandrova-Agentova o unutarsovjetskim raspravama o Čehoslovačkoj daje uvid kako je Sovjetsko vodstvo doživljavalo situaciju u Čehoslovačkoj. Za sovjetsko vodstvo i njegove saveznike počelo je dugo i mukotrpno razdoblje traženja rješenja za 'čehoslovački problem'. Pitanje situacije u Čehoslovačkoj nikada nije silazilo s dnevnog reda sjednica Politbiroa ili kontakata s našim saveznicima. I to je naravno uvijek bilo prisutno u kontaktima s Pragom. Nedostajao je samo zajednički, jedinstveni pristup tom pitanju. A Brežnjev u tom trenutku još nije bio spreman poslužiti kao kamerton. On sam je još bio neodlučan i još je razmišljao, a želio je čuti što drugi misle. Ovakve stvari

¹⁰⁷ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 98-100

dogadale su se u brojnim prilikama. Najžurniji pozivi od svih došli su od Ulbrichta i Gomulke, koji su bili zabrinuti za sigurnost vlastitih zemalja ako se Čehoslovačka odvoji od saveza. I mi smo imali svoje usijane glave koje su tražile da “odlučno interveniramo”. Tijekom jedne od tih sjednica (negdje u proljeće 1968.), sovjetski veleposlanik u ČSSR-u Červonenko, koji je sudjelovao, otvoreno je rekao: "Ako pribjegnemo takvoj mjeri kao što je slanje trupa bez potrebnih političkih priprema, Čehoslovaci će se oduprijeti - i krv će se prolići." Nitko nije želio ovo. Brežnjev je nekoliko mjeseci zauzeo krajnje oprezan stav. Ipak, tijekom jedne sjednice privremeno je napustio mjesto svog predsjedavajućeg i, sjedeći na minutu do Červonenka, rekao mu: "Ako izgubimo Čehoslovačku, odstupit ću s mjesta glavnog tajnika!" 'Političke pripreme' o kojima govori veleposlanik, odnosno traženje nekakvog obostrano prihvatljivog dogovora s Dubčekovim vodstvom KPČ-a, trajale su dugo – više od pola godine – u različitim oblicima.¹⁰⁸ Unatoč napretku reformi i sve većem vremenskom odmaku, postajalo je jasnije Čehoslovačkim komunistima kako su se tenzije sve više i više pojačavale. Stoga je bitno spomenuti 'Prijedlog niza velikih političkih mjera za olakšavanje procesa uzajamnog razumijevanja u odnosima sa SSSR-om', čehoslovačkog ministra vanjskih poslova Jiřía Hájeka, 17. travnja 1968. Ministar vanjskih poslova Jiří Hájek dao je ovaj prijedlog čehoslovačkom vodstvu dva tjedna prije nego što je delegacija otputovala u Moskvu na bilateralne razgovore. Odražava njegovu svijest o rastućim napetostima u sovjetsko-čehoslovačkim odnosima i bilježi njegove prijedloge o ublažavanju pritiska iz Moskve. Transformacije u čehoslovačkom gospodarstvu i određene osobine čehoslovačke kulture izazvale su sumnje kod nekoliko vodećih dužnosnika u SSSR-u, najčešće zbog nedostatnih i netočnih informacija. „Općenito, moglo bi se reći da, s jedne strane, u SSSR-u postoji mnogo ljudi koji su živo zainteresirani za nedavna zbivanja u Čehoslovačkoj, ali s druge strane, šira javnost nije dobro informirana. Rezultat je širok spektar pogleda i odgovora, od strahova i fundamentalno negativnih stavova do suzdržanosti, pa čak i velikog optimizma. Očito je da sovjetski drugovi, osim nekoliko izuzetaka, ne razumiju situaciju u našoj zemlji. Nisu upoznati s čehoslovačkom poviješću, sastavom čehoslovačkog društva, mentalitetom naših ljudi ili našim demokratskim tradicijama. Zato je otvorenost čehoslovačkog tiska i radija izazvala takvo čuđenje, pa su se čak izrazila mišljenja da je ovakav razvoj događaja poticanje neprijatelja socijalizma. Stanje u ČSSR-u je također naišao na nepovoljan odgovor u višim razinama sovjetske vojske. Može se reći da se ni

¹⁰⁸ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 102

nakon posjeta druga Dubčeka Moskvi i nakon sastanka u Dresdenu čelnici KPSS-a i sovjetske države još uvijek nisu uvjerali u izrazito pozitivnu prirodu zbivanja u našoj zemlji. Neophodno je energično nastojati utjecati na stanje čehoslovačko-sovjetskih odnosa, koji utječu na odnos nekih drugih socijalističkih zemalja prema zbivanjima u našoj zemlji... Stoga se predlaže da se što prije (sredinom svibnja) udovolji pozivu drugu Dubčeku u veljači da čehoslovačko partijsko-vladino izaslanstvo posjeti SSSR. Tijekom razgovora trebalo bi još jednom objasniti situaciju u ČSSR-u i detaljno pojasniti Program djelovanja stranke.“¹⁰⁹ Strategija umirivanja napetosti kakvom su se nadali čehoslovački komunisti nije prošla kako su očekivali jer se iz sljedećeg dijela uočava kako su Sovjeti postajali sve napetiji i ugroženijim razvojem događaja u Čehoslovačkoj. Odlomci stenografskog prikaza sovjetsko-čehoslovačkog sastanka na vrhu u Moskvi, 4. i 5. svibnja 1968. detaljno opisuje napore Moskve da upravlja krizom i pregovara o njoj. S čehoslovačke strane u razgovorima: drugovi A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský, V. Bil'ak. Predstavljajući sovjetsku stranu: drugovi L. I. Brežnjev, A. N. Kosigin, N. V. Podgorni, K. F. Katušev, K. V. Rusakov. A. Dubček: „Ukratko, nakon travanjskog plenuma poraslo je povjerenje naroda u komunističku partiju. To nam je najvažnije; smatramo ga svojim pravim izvorom snage. Ubrzavamo rad na pripremi stranačkog kongresa. Točan datum još nije određen. To će biti učinjeno na plenumu CC-a u svibnju. Kongres bi po statutu trebao biti održan 1970. godine, ali ćemo ga morati održati ranije. A. N. Kosigin: Hoće li to biti izvanredni kongres? A. Dubček:... Važan je sadržaj njezina rada i o kojim problemima će se raspravljati... Pokušat ćemo taj posao završiti do kraja godine ili u proljeće 1969. Mnogo je pitanja koja se jednostavno ne mogu riješiti bez sazivanja kongresa. N. V. Podgorny: Oprostite, družo Dubček, ali mi želimo znati što se događa s radiom, televizijom i tiskom. Danas se stječe dojam da se svatko tko želi može čuti o čemu god hoće. Je li moguće da su sredstva masovnog informiranja i propagande, uključujući *Rudé právo*, potpuno izmaknula vašoj kontroli? A. Dubček: Zato smo zadužili Vladu da ojača vodstvo tih medija. I sam se nosim s tim; Razgovarao sam s osobljem *Rudé právo*. Posebno sam naglasio da je ovaj list organ CK. Pitao sam ih izravno žele li raditi neovisno o KZ-u. Razgovor je bio živ i dobar. Izrađujemo poseban prijedlog za poboljšanje rada *Rudé právo*. Na sjednici Predsjedništva 14. svibnja razmotrit ćemo taj prijedlog. Komunisti koji rade u tim organima trebali bi preuzeti veću odgovornost. N. V. Podgorny: Vrlo je važno da tisak, radio i televizija

¹⁰⁹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 105-106

ostanu pod kontrolom Centralnog komiteta, te da oni izvršavaju njegove želje. Inače će svako rješenje biti samo toliko riječi. N. V. Podgorny: Ima li vlada moć promijeniti situaciju u ovom sektoru? Uostalom, to je ideološko i kadrovsko pitanje, odnosno, to je pitanje kojim se trebao baviti Centralni komitet. A. N. Kosygin: Je li donesena odluka o odgovornosti urednika? A. Dubček: Hoćete li ih zatvoriti ili što? Jedino pravo rješenje je raditi s njima kao što smo radili u Bratislavi. To je jedini izlaz iz situacije, da ih pridobijemo na svoju stranu... E sad, što se tiče naše industrije i poljoprivrede... Dugo je kod nas vladala stagnacija u gospodarstvu. Tek 1964. počelo je lagano poboljšanje, kao što znate. Treba reći da postoji značajan interes za naše gospodarske prilike među različitim tvrtkama, uključujući tvrtke iz utjecajnih krugova u SRN i drugim zapadnim zemljama. Odlučni su nam ponuditi pomoć, kredite i tako dalje. Bilo je i osobnih kontakata, posebice sa zapadnonjemačkim socijaldemokratima. Takav interes ukazuje prije svega na to da Zapadna Njemačka traži nova tržišta i izlaze za kapitalna ulaganja. Naravno, ekonomske poluge žele koristiti i u političke svrhe. To objašnjava njihovu zabrinutost za naše gospodarstvo, situaciju koju jako dobro poznaju. A. N. Kosygin, N. V. Podgorny: Ovo, naravno, nije prava pomoć, već pokušaj da se iskoristi njihov utjecaj. Manje su zainteresirani za nova tržišta. L. I. Brežnjev: Neke su socijalističke zemlje već iskusile takvu 'pomoć', a tada se nisu znale nositi s posljedicama. A. Dubček: Treba se, naravno, sjetiti da je i ranije bilo određenih gospodarskih kontakata između nas i nekih zapadnonjemačkih firmi. To je manje-više normalno, pod uvjetom da se odvija unutar dobro definiranih parametara... U cjelini, podržavamo prije svega širenje gospodarskih veza sa Sovjetskim Savezom kao i s drugim socijalističkim zemljama. To je važno ekonomski, strateški i na druge načine. To je važno za budući razvoj našeg gospodarstva. Ovdje još jednom želim naglasiti da KPČ i vlada Čehoslovačke neće odstupiti ni za milimetar od suradnje sa Sovjetskim Savezom. I moram također reći da nećemo uspjeti bez interne injekcije za potporu našem gospodarstvu. Neprijatelji računaju na to da nećemo uspjeti popraviti svoje ekonomske prilike i da ćemo zbog toga biti ranjivi. L. I. Brežnjev: Treba ispraviti greške napravljene u prošlosti. To nije problem. Ako je netko neopravdano ponižen, onda se stvari trebaju ispraviti. Ali problem nije ovo. Usput, želio bih napomenuti sljedeće. Nemojte misliti da mi ovdje djelujemo u ulozi nekakvih branitelja druga Novotnog. Ja vas ovdje službeno obavještavam u ime našeg Politbiroa da nismo. Drugovi, znate za načelni stav KPSS-a koji se temelji na punom poštivanju neovisnosti svih bratskih stranaka i zemalja. Ali nije svako pitanje isključivo interna stvar. Mi se oslanjamo na vašu snagu kao što se vi oslanjate na moć Sovjetskog Saveza.

Nitko ne može jamčiti da sutra neće izbiti novi rat. I kod vas, u Čehoslovačkoj, već se nalaze 'službenici' koji cijelom svijetu proglašavaju da je marksizam-lenjinizam 'zastarjela dogma', da 'Marx i Lenjin nisu ništa razumjeli o poljoprivredi' i tako dalje i tako dalje. Uostalom, vaše novine čitaju i sovjetski građani, vaš radio se sluša i kod nas, što znači da sva takva propaganda pogađa i nas. Situacija je, ponavljam, vrlo ozbiljna. Pozdravili smo novi sastav vaših rukovodećih organa, očekujući da ćete se, kada ispravite pogreške, vratiti na put socijalističke izgradnje. Ali ovo što se sada događa zahtijeva krajnje ozbiljno preispitivanje... Ali postoje pitanja o kojima komunisti u drugim zemljama ne mogu šutjeti. Trenutno se vodi žestoka politička borba. U tim okolnostima komunisti bi trebali zbiti svoje redove; ništa ne bi smjelo razbiti njihovo jedinstvo. V. Bil'ak: Razumijem i dijelim vašu zabrinutost, drugovi. Podcjenjujemo antisocijalističke snage... Drug Smrkovský može govoriti pred publikom od 100.000, ali urednici novina pišu nešto drugo za publiku od 8 milijuna čitatelja. 1. svibnja u Ostravi, drug Cerník je bio nošen na ramenima maršara, ali su urednici novina napisali da je 'jadno podbacio'. L. I. Brežnjev: Vratimo se sada onome što se događa u Čehoslovačkoj. Pod krinkom demokratizacije tisak, radio i televizija, koji su sada izmakli stranačkoj kontroli, nastoje zlonamjernu praksu dotjerati do krajnjih granica. Oni napadaju stranku, napadajući svoje kadrove, napadajući njegovu teoriju i zadirući u međuvladine odnose sa socijalističkim zemljama, uključujući Sovjetski Savez. Čuju se insinacije ili o ekonomskim teškoćama Čehoslovačke za koje se smatra odgovornim Sovjetski Savez, ili o teretu trošenja vojske za koji je 'kriv' Varšavski pakt, ili o nečem drugom. Sve to nosi obilježje organiziranosti jednog centra, a za to postoje brojni dokazi. Sve što se događa u vašoj zemlji izgleda kao državni udar u palači. Nešto će buknuti u Pragu, a vi se ne okrećete radničkoj klasi. Radnička klasa stoji po strani, još nije shvatila što se kod vas događa, tko se za koga mijenja. Očekujemo da će granice Čehoslovačke biti zaštićene, ali u stvarnosti ispada da je vaša granica sa SRN-om otvorena. Nemojte nas krivo shvatiti drugovi. Mi nismo protiv turizma kao takvog. Turizam je, kad je dobro organiziran, prirodna stvar i ne postavlja pitanja. Ali kada 40.000 ljudi ode, bez ikakve provjere, u neku zemlju i putuje vlastitim automobilima u vojne postrojbe i gdje god žele, to ne može a da ne izazove ozbiljnu užasnutost. Moglo bi se unaprijed reći da su među tim ljudima dobra polovica Amerikanci ili zapadnonjemački špijuni. Za takve se svrhe ne štedi novac. Sada kažete da ćete pokrenuti pitanje nepravednih postupaka druga Gottwalda i druga Zápotockog. Ne znam što se dogodilo, moguće je da je došlo do nekakvih grešaka, iako se u konačnici ne mogu sve nepravedne radnje pripisivati,

recimo, Gottwaldu osobno. Ali kontrarevolucionarima vaše optužbe dolaze kao dar. Ovo će biti još jedan udarac vašoj stranci, drugovi. Glavno je odlučiti na koji se način može najbolje braniti stvar socijalizma u Čehoslovačkoj. Ovo se pitanje ne tiče samo same Čehoslovačke, već i vaših susjeda i saveznika, i cijelog svjetskog komunističkog pokreta. Svi smo spremni ponuditi pomoć ako je potrebna. Radničkoj klasi treba iskreno i izravno reći sve i imenovati njezine neprijatelje. Nekorektno je činiti ustupke i biti reformist; treba istinski služiti stvari stranke čiji ste članovi.“¹¹⁰ Ovaj dokument pruža djelomični prijepis sastanka predsjedništva CK KPČ-a neposredno nakon bilateralnih sovjetsko-čehoslovačkih pregovora u Moskvi. Govori Dubčeka, Smrkovskog i Černíka odražavaju utjecaj kritika na koje su naišli i dubinu sovjetskog neprijateljstva prema reformskom pokretu. Drug Smrkovský: „Želimo demokratizirati život društva i upravljanje društvom, i osvojili smo goleme simpatije među masama ljudi. To je neporecivo, to je činjenica. Vratili smo ogromnu podršku koju stranka nije imala prošle godine. Želim istaknuti da se sada okupljaju različite snage za frontalni napad na poziciju stranke; žele svim mogućim sredstvima potopiti stranku- svim mogućim sredstvima, ne prave razliku. Ne vide i ne žele čuti za sve dobro što je postignuto. Masovni mediji od jutra do mraka objavljuju sve loše stvari koje su se dogodile. Drug Černík: Ali ako, u sadašnjim okolnostima, svoju politiku temeljimo na negaciji razdoblja nakon 1948., sumnjam da nećemo moći postići konsenzus unutar stranke. Povjesničari bi nam to mogli pokušati dokazati. Ali ako u konkretnoj situaciji kada se za sve optuži stranka, pa čak i mi počnemo pričati u tom smislu, mi jednostavno dajemo argumente snagama koje nam danas sve žive deru, i s lijeva i s desna. Ne želim paničariti, ali osobno sam uvjeren da je kontrarevolucija u ovoj zemlji na pomolu. Kontrarevolucija ne znači da se moramo početi lupati po glavi. Ima svoje korijene u određenim tendencijama, a pitanje je kako se protiv njih boriti. Drug Dubček: Sklon sam tvrditi da je prvi prioritet, a to je ujedno i odlučujuće na što se moramo koncentrirati, da idemo prema onom pozitivnom, socijalističkom faktoru koji podupire Program djelovanja i politiku Središnjeg odbora stranke.“¹¹¹ Ovaj transkript multilateralne konferencije u Moskvi 8. svibnja 1968. pruža interni prikaz toga kako su sovjetski i istočnoeuropski čelnici tajno procjenjivali događaje u Čehoslovačkoj. Mađarski vođa János Kádár, međutim, tvrdi da kontrarevolucionarne snage neće pobijediti i da se većina negativnih događaja u Čehoslovačkoj može pripisati Dubčekovoj 'borbi protiv grešaka počinjenih u prošlosti'

¹¹⁰ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 114-124

¹¹¹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 129-131

pod Novotnyjem. Iako Kádár nije u potpunosti odbacio neke od opasnosti koje su se pojavile u Čehoslovačkoj, njegova je jasna sklonost raditi s Dubčekom i drugim čehoslovačkim reformatorima, a ne protiv njih. J. Kádár: „Naš je Politbiro mnogo puta razmatrao situaciju u Čehoslovačkoj. Naš zaključak je da u Čehoslovačkoj nema kontrarevolucije. Ono što se tamo događa je proces koji je započeo borbom protiv određenih grešaka prethodnog rukovodstva. Ako ćemo kritizirati konkretne pojedince, onda bih prije kritizirao druga Novotnog nego druga Dubčeka. Naravno, nije naše pravo da donosimo sudove, ali želim vas podsjetiti na razgovor koji sam imao s drugom Novotnym, koji se dogodio u veljači u Pragu... U stvarnosti, problem u Čehoslovačkoj povezan je s pojavama koje datiraju mnogo ranije i potkopavaju položaj čehoslovačke partije. Nemojte me smatrati cinikom, ali 1956. rekao sam to za Mađarsku, a danas ću to reći za Čehoslovačku: morate mnogo godina raditi loše stvari da bi situacija postala tako žalosna. Druga Dubčeka i ljude oko njega trebamo smatrati komunistima koji su započeli borbu protiv grešaka počinjenih u prošlosti. Ali oni tu borbu vode s velikom naivnošću. Može se reći da nastupaju pod parolom: 'Neka propadne svijet, ali pravda će pobijediti'. Njihov plenum CK-a u siječnju doista je bio prelazak Rubikona. Njihov plenum CC-a u siječnju doista je bio prelazak Rubikona. Otvorili su se brane. Ali eksplozivne snage su se nakupile mnogo ranije. Što se poslije dogodilo? Dubček i ostali nastavljaju borbu protiv ranijih grešaka, da ih isprave, a drug Novotný je umirovljen. Oni su preuzeli vlast, ali u stvarnosti vodstva u stranci nikada nije bilo i nema ga. CK KPČ-a i njegov Prezidij razlikuju se. Ključ čehoslovačke situacije leži upravo u tome. Nažalost, čak i kada se nešto odluči na plenarnoj sjednici, sutradan opet svatko radi kako hoće. Aktualno rukovodstvo KPK istovremeno vodi borbu protiv starih grešaka i za konsolidaciju pozicije stranke. Ovo se ne može poreći. Čine to dobrovoljno, makar i površno. L. I. Brežnjev: Jasno je da se možemo složiti, a nadam se da se i drugovi Ulbricht i Gomulka također slažu, da u ovom trenutku nećemo napadati novo rukovodstvo KPZ u cjelini. Prvo treba vidjeti što rade, kako se obraćaju narodu i kako narod i vojska na to reagiraju. Nastavit ćemo s vojnim vježbama. To bi se moglo pokazati kao jedan od najpresudnijih čimbenika koji će nam omogućiti da preokrenemo događaje. Braneći Čehoslovačku, mi branimo stvar socijalističkog lagersa i cijelog međunarodnog komunističkog pokreta. Moramo vidjeti gdje leže naše snage i biti aktivni.“¹¹² Tijekom posjeta Josipa Broza Tita Sovjetskom Savezu 28. i 30. travnja, on i

¹¹² Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 132, 137-138, 143

Brežnjev proveli su dosta vremena razgovarajući o situaciji u Čehoslovačkoj. Ovaj telegram čehoslovačkog veleposlanika u Jugoslaviji Ladislava Simovića 9. svibnja 1968. o nedavnim razgovorima Leonida Brežnjeva s Josipom Brozom Titom prenosi sadržaj njihovih razgovora. Zbog načina na koji jugoslavenski tisak izvještava o situaciji u ČSSR-u, ovoj se prijetnji ne posvećuje dovoljno pažnje. Prema Popovićevim riječima, Tito je rekao da ne može dijeliti te strahove. Još od svojih najmlađih dana bio je snažno svjestan političke zrelosti čehoslovačke radničke klase, poznao je bogata iskustva i demokratske tradicije KPČ i čehoslovačkog naroda i znao da je čehoslovačka inteligencija uvijek na strani KPČ-a. Tito je rekao da vjeruje u KPČ i u sposobnost njezina rukovodstva da nadahne i prikupi inicijativu i aktivnost radničke klase kako bi se osigurala brza provedba Akcijskog programa. Ono što je, prema Titu, potrebno KPČ u sadašnjoj situaciji jesu povjerenje i podrška. Savez komunista Jugoslavije i jugoslavenska vlada nude oboje čehoslovačkim komunistima. Za Tita se kaže da je tvrdio da postoji samo jedno rukovodstvo KPČ-a, da ono uživa veliku potporu među članovima partije i da ne bi trebalo biti straha oko ova stvar.¹¹³ Telegram sovjetskog veleposlanika u Varšavi sovjetskom premijeru Alekseju Kosiginu, 22. svibnja 1968. otkriva sljedeću zanimljivost. Prvo, drug Gomulka zna da je Ceaușescu hitno pozivao i još uvijek poziva druga Dubčeka da posjeti Rumunjsku. Međutim, drug Dubček je odgovorio da trenutno ne može prihvatiti ovaj poziv. Ceaușescu je tada predložio da posjeti Čehoslovačku, ali čini se da još nije dobio odgovor od Čehoslovaka. Broz Tito također vrši pritisak na druga Dubčeka da posjeti Jugoslaviju i ne bi bio protiv da posjeti druga Dubčeka. Po mišljenju druga Gomulke, ove tri zemlje spaja njihova privlačnost prema Zapadu. Zajednička im je želja izaći iz socijalističkog lagera i uspostaviti nešto u obliku neslužbenog saveza koji bi se mogao stvoriti među njima. Poznato je da je Čehoslovačka, dok je Novotný još bio na vlasti, silno željela ponovno uspostaviti diplomatske odnose sa Zapadnom Njemačkom. Dakle, Dubček samo nastavlja ranije započetu liniju približavanja Zapadnoj Njemačkoj. I ako Čehoslovaci još nisu uspostavili diplomatske odnose sa Zapadnom Njemačkom, takvi odnosi, zapravo, postoje.¹¹⁴ Govor Aleksandra Dubčeka na plenarnoj sjednici CK KPČ-a, 29. svibnja - 1. lipnja 1968., s raspravom Vasil Bil'aka je bio prikaz sukoba reformskog i ortodoksnoga krila KPČ-a. Dubčekovo stajalište, koje je ponudio u svom govoru Centralnom komitetu, odražavalo je sovjetski pritisak; „...situacija se promijenila:

¹¹³ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 144

¹¹⁴ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 147

protukomunističke tendencije su ojačale, a neki elementi pokušavaju intenzivnije djelovati. Velika većina stranke je uvidjela tu opasnost, koja je danas glavna prijetnja daljnjem napretku procesa demokratizacije.“¹¹⁵ Govor Vasila Bil'aka izrazio je oštro suprotan stav; „Čak i ako vodimo svoju čehoslovačku politiku, moramo imati na umu da ovo što radimo nije čisto naše, čehoslovačko pitanje. Ne možemo ostati ravnodušni prema mnogim prikrivenim i otvorenim napadima na socijalistička načela naše republike...i na naš savez i prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom.“¹¹⁶ Upravo se na ovoj sjednici nudilo potencijalno rješenje sukoba; donesena je odluka da se početkom rujna 1968. sazove izvanredni 14. kongres KPČ-a, dvije godine ranije nego što je bilo predviđeno. Datum je postao oznaka za sovjetsku intervenciju zbog vjerojatnosti da će kongres učiniti Praško proljeće politički nepovratnim. To što je na svibanjskom zasjedanju čak i konzervativno krilo u vodstvu komunističke partije iznenada pristalo na kongres bilo je posljedica određenih novih okolnosti koje su konzervativcima, čini se, dale novu nadu. Konzervativci, predvođeni Bil'akom, protumačili su rastući sovjetski pritisak kao izravnu podršku njihovim političkim ciljevima. Ideja o ranom izvanrednom 14. kongresu KPČ-a - normalan kongres trebao se održati 1970. - dočeka je s ogromnim zanimanjem i podrškom čehoslovačke javnosti. Doista, mjesec lipanj bio je obilježen povećanom aktivnošću ne samo u redovima komunističke partije, gdje su se birali izaslanici za izvanredni kongres, nego i u javnosti.¹¹⁷ 12. lipnja 1968.: Sovjetski veleposlanik Červonenko predaje Dubčeku osobno pismo Brežnjeva koje uključuje poziv na bilateralni, povjerljivi i neslužbeni sastanak 15.-16. lipnja, "negdje duž sovjetsko-čehoslovačke granice". Dubček zbog preopterećenosti odbija i pita može li se sastanak održati nakon regionalnih stranačkih konferencija, dakle najranije nakon 14. srpnja. Dubčekom odbijanjem poziva Brežnjeva je postao mnogo sumnjičaviji i nepovjerljiviji prema vođi KPČ-a.¹¹⁸ 'Status savezničke vježbe Šumava', izvješće čehoslovačkog ministra obrane Martina Dzúra Aleksandru Dubčeku, 17. lipnja 1968. Izvješće ministra nacionalne obrane Martina Dzúra o vježbama Šumava opisuje ih kao 'strateško-operativne zapovjedno-stožerne vježbe', naziv koji je implicirao mnogo veću ulogu borbenih snaga od izvornog plana za vježbe iz 1967. godine. Manevri su prvotno trebali započeti krajem 1968. ili početkom 1969. Kao odgovor na Praško proljeće,

¹¹⁵ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 153

¹¹⁶ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 154

¹¹⁷ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 89

¹¹⁸ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 159

Sovjeti su odlučili pomaknuti datum do sredine lipnja i povećati broj snaga Varšavskog pakta koje sudjeluju na 30-40 000 ljudi. Džúr obavještava Dubčeka da je "broj borbenih jedinica koje sudjeluju neobično visok za vježbu ove vrste." Bez znanja čehoslovačkih vođa, Sovjeti su dizajnirali manevre kao 'generalnu probu' za kolovošku intervenciju.¹¹⁹ Manifest 'Dvije tisuće riječi', 27. lipnja 1968.; ovim su se dokumentom znanstvene, kulturne, sportske i druge ličnosti obratile građanima republike, mobilizirajući ih na novi uzlet političkog djelovanja u prilog demokratskim društvenim promjenama. Uz Akcijski program KPČ-a postao je najvažnijim dokumentom Praškog proljeća 1968. godine. Vaculík je elokventno nacrtao viziju sudbine čehoslovačkog društva, posebno nakon Drugog svjetskog rata, i obećanje drugačije budućnosti, ako, i samo ako, se čehoslovački narod mobilizira u potporu reformi; „U ovom trenutku nade, iako je nada još uvijek ugrožena, apeliramo na vas. Trebalo je nekoliko mjeseci prije nego što su mnogi od nas povjerovali da je sigurno govoriti; mnogi od nas još uvijek ne misle da je sigurno. Ali progovorite, mi smo se razotkrili do te mjere da nemamo drugog izbora nego dovršiti naš plan humanizacije režima. Da nismo, stare sile bi se okrutno osvetile. Apeliramo prije svega na one koji su do sada čekali na marginama koje se sada približava odlučit će događaje za godine koje dolaze... Promatrajmo federalizaciju kao metodu rješavanja nacionalnog pitanja, ali je smatrajmo samo jednom od nekoliko važnih mjera namijenjenih demokratizaciji sustava... Nedavno je došlo do velike uzbune zbog mogućnosti da strane sile interveniraju u naš razvoj. Kakve god se nadmoćne sile suočile s nama, sve što možemo učiniti je držati se vlastitih pozicija, ponašati se pristojno i ne inicirati ništa sami. Možemo pokazati našoj vladi da ćemo stati uz nju, ako treba i oružjem, ako će učiniti ono za što joj damo mandat.“¹²⁰ Postupci okružnih konferencija KPČ-a krajem lipnja izazvali su veliku zabrinutost u Moskvi, Berlinu, Varšavi, Sofiji i Budimpešti. Ishod konferencija jasno je pokazao da će pro-Brežnjevljevi konzervativci izgubiti svoja mjesta na predstojećem Izvanrednom 14. kongresu KPČ-a. U tom kontekstu, Manifest 'Dvije tisuće riječi' postao je dobrodošao izgovor za novu rundu masivnih sovjetskih vojnih, političkih i ideoloških pritisaka na čehoslovački reformski pokret i njegovo vodstvo. Uostalom, za Sovjete je manifest predstavljao platformu za kontrarevoluciju. Manevri i dugotrajno povlačenje trupa očito su bili dio moskovske kampanje političkog pritiska čiji je cilj bila podrška 'zdravim, pro-Brežnjevljevim snagama' u Čehoslovačkoj; Sama Šumava, zapravo, predstavljala je svojevrsnu

¹¹⁹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 161

¹²⁰ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 179, 181

generalnu probu za vojnu intervenciju. Pisma Varšavske petorke i njihov prijedlog za zajednički sastanak u Varšavi bili su na dnevnom redu dviju sjednica Predsjedništva KPČ-a, 8. i 12. srpnja. Bilo je jasno da je Petorka unaprijed planirala sastanak; iako je njegova svrha bila baviti se situacijom u Čehoslovačkoj, njezini organizatori nisu smatrali potrebnim konzultirati se sa samim čehoslovačkim vođama. Iz tih razloga, Prezidij KPČ-a odbio je otići u Varšavu kao optuženik i odbio je uopće sudjelovati na zajedničkom sastanku. U službenom odgovoru Moskvi predložili su sljedeće; „U tu svrhu, Prezidij smatra da bi bilo prikladno i korisno da se ista vrsta bilateralnih pregovora održi s predstavnicima Komunističke partije Rumunjske i Saveza komunista Jugoslavije.“¹²¹ Brežnjev nije prihvatio ovaj prijedlog. Umjesto toga, Varšavska petorka poslala je još jedno zajedničko pismo u Prag u kojem je ponovila poziv, ali je Prezidij ostao pri svom stavu. U posljednjem pokušaju da utječu na rasprave petorice, Dubček i Černík napisali su pismo Brežnjevu u kojem su saželi svoje stajalište i trenutno stanje pregovora. Napominjući da su "procjene stanja u ČSSR-u od strane Komunističke partije Čehoslovačke, s jedne strane, i pojedinih bratskih stranaka, s druge strane, toliko različite", ponovili su svoje mišljenje da bi "bilo korisno držati bilateralni pregovori u ČSSR prije zajedničke konferencije."¹²² Na Varšavskome sastanku, 14.-15. srpnja Brežnjev je ponovio svoj stav o "pogoršanoj situaciji" unutar Čehoslovačke. Izlažući niz radnji koje bi se mogle poduzeti da se spriječi ovakav ishod, spomenuo je da će se „ukaže li se potreba“ „bratske stranke“ morati „odazvati na prvi poziv u pomoć čehoslovačkih drugova“.¹²³ Sudionici su se konačno složili oko zajedničkog stajališta, formuliranog u onome što je postalo poznato kao Varšavsko pismo, koje su uputili Centralnom komitetu KPČ-a. Pismo je sadržavalo prilično očitu prijetnju upotrebom sile ako se Prag pokaže nespremnom poštivati stavove petorice: „držimo da čvrsti otpor antikomunističkim snagama i odlučna bitka za očuvanje socijalističkog sustava u Čehoslovačkoj nisu samo vaša dužnost, ali i naša.“¹²⁴ Dok su se vojne postrojbe vrzmale po Čehoslovačkoj i pripreme za operaciju trajale punom parom, nastavili su se pregovori i bilateralni susreti. Rukovodstvo Dubčeka, željno sprječavanja raskola, i slijedeći duh odluke Centralnog komiteta KPZ od 19. srpnja, pristalo je na čehoslovačko-sovjetski sastanak. No, postavili su dva uvjeta: da trupe na manevrima konačno napuste Čehoslovačku i da se sastanak

¹²¹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 207

¹²² Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 210

¹²³ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 213,227

¹²⁴ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 238

održi isključivo na tlu Čehoslovačke. Odabrano mjesto bila je poznata željeznička pretovarna postaja na sovjetsko-slovačkoj granici Čierna nad Tisou. Predsjedništvo KPČ-a provelo je sljedeće dane u intenzivnim pripremama za sastanak u Čierni. Između ostalog, dogovorili su se da će svi čehoslovački sudionici Čierne uzeti kao polazište izjavu od 19. srpnja i spremnost da se riješe tekući sporovi. Sastanak je predstavljao posljednju bilateralnu priliku da se spriječi sovjetska intervencija. Izvještaj o planiranom susretu u Čierni nad Tisou pozitivno je dočekan u zemlji i inozemstvu i doveo je, više od svega, do osjećaja olakšanja što je neizbježna kriza prošla, a strahovi od intervencije pretjerani. Ali to je olakšanje bilo popraćeno zabrinutošću javnosti unutar Čehoslovačke oko toga hoće li i kako će predstavnici te zemlje moći braniti svoje interese u ovim pregovorima. To je potaknulo novi val podrške za - ali također i pritisak na reformsko vodstvo. Najupečatljivija manifestacija toga bio je apel građana upućen sudionicima Čierne, koji su usvojili slogan 'Socijalizam, savezništvo, suverenost, sloboda'. „Pišete kritičnu stranicu povijesti Čehoslovačke u naše ime“, stoji u apelu. „Napišite to sa zdravim rasuđivanjem, ali prije svega s hrabrošću. Gubitak ove jedinstvene prilike bio bi naša propast, a vaša sramota. Vjerujemo vam!“¹²⁵ U roku od nekoliko dana nakon objave 26. srpnja u posebnom izdanju *Literární listy* (i sljedećeg dana u nekoliko drugih listova), oko milijun ljudi potpisalo je dokument. Pregovori u Čierni nad Tisou, nazvani po malom željezničkom prijelazu u Slovačkoj na granici s Ukrajinom gdje su održani, trajali su tri i pol dana sastanaka. S jedne strane stola sjedio je gotovo cijeli sovjetski Politbiro, s druge predsjedništvo KPČ-a, plus predsjednik Ludvík Svoboda. Na kraju prvog dana bilo je vidljivo da monolitna sovjetska delegacija nije došla u Čiernu slušati argumente čehoslovačke strane, niti raspravljati o različitim pristupima izgradnji socijalizma budući da su svoj smatrali jedinim mogućim i ispravnim. Brežnjev je održao govor: „Drugovi, ako objektivno procijenimo bit političkih procesa koji se sada odvijaju u Čehoslovačkoj i smjer njihova daljnjeg razvoja, možemo doći do samo jednog zaključka, naime, da je opasnost od kontrarevolucionarnog udara u vašoj zemlji postala stvarnost. To je glavni razlog tjeskobe koju osjećaju KPSS i druge bratske stranke.“¹²⁶ Dubček i Černík branili su suštinski pozitivne pomake reformskog procesa i pobijali svaku neutemeljenu optužbu. Tijekom tri i pol dana razgovora, koji su se postupno koncentrirali oko četiri osobe sa svake strane i na kraju dvije - Dubček i Brežnjev - nije bilo ni pobjednika ni poraženih. Čak i tijekom napetih privatnih razgovora između

¹²⁵ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 280

¹²⁶ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 289

sovjetskih i čehoslovačkih vođa u osobnom vagonu Brežnjeva, niti jedan čovjek nije uspio postići nikakav napredak u odnosu na drugog. Četverodijelni intervju s Aleksandrom Dubčekom koji se pojavio u *Občanský deník* u kolovožu 1990. pruža njegova najsloženija sjećanja na krizu iz 1968. godine. Dubček izražava skepticizam da bi bilo što osim općeg odbacivanja Praškog proljeća i povratka na 'neostaljinizam' bilo dovoljno da ublaži sovjetski Politbiro; „Ali kad god 'oni' nešto kažu, čitaju to po svojim starim navikama kao 'rečeno je'. I kad god je 'rečeno', bilo je, po njihovim čelnicima, i obvezujuće. Automatski je išlo ovako: 'Usvojeno je, dogovoreno je i neće biti nikakvih promjena.' To je bio njihov pristup. Jednostavno ne mogu prihvatiti hipotezu da bi sve bilo u redu da sam išao na ustupke. „Jesam li trebao upotrijebiti željeznu ruku?“, pita i odgovara: „Da jesam, izdao bih sebe, narod, naciju i sve ono za što smo se zalagali.“¹²⁷

3.3. Sovjetska intervencija i slom Praškog proljeća

Dana 3. kolovoza, na dan kada su posljednje sovjetske jedinice s vježbe Šumava konačno napustile Čehoslovačku, predstavnici komunističkih partija iz SSSR-a, Poljske, Mađarske, Bugarske, DDR-a i Čehoslovačke sastali su se u Bratislavi na temelju sporazuma postignutog u Čierni. Dana 2. kolovoza Varšavska petorka održala je odvojene razgovore u kojima je Brežnjevi izvijestio o sastanku u Čierni. Stavovi različitih sudionika su se razlikovali. Sovjeti su sazvali sastanak 'šestorice' u Bratislavi kako bi ratificirali dokument o socijalističkom jedinstvu i partijskom razvoju koji je izradio Kremlj s ciljem da se Prag uskladi. Nakon prihvaćanja nekoliko čehoslovačkih primjedbi, usvojena je zajednička deklaracija. (Kao što je obećano na Čierni, više nije bilo rasprave o Varšavskom sastanku.) S jedne strane, Dubček je uspio inzistirati na pravu svake stranke da sama odredi svoj put u socijalizam u skladu sa specifičnim uvjetima u vlastitoj zemlji. S druge strane, dokument je zadržao uobičajene klišeje o zajedništvu, zajedničkoj antiimperijalističkoj borbi, odanosti marksizmu-lenjinizmu i tako dalje. No, pojavila se i dodatna formulacija o zajedničkoj odgovornosti za obranu socijalizma koja se ubrzo počela pozivati da se opravda pravo petorke na intervenciju. Kasnije je to postalo polazište za Brežnjevljevu doktrinu. U tom trenutku dogodio se

¹²⁷ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 303-305

dogadaj od temeljne važnosti: pet čehoslovačkih najviših partijskih dužnosnika predalo je Sovjetima 'pozivno pismo' za pomoć protiv prijetnje navodnih kontrarevolucionarnih snaga unutar Čehoslovačke. Priznajući „niz grešaka” „našeg kolektivno-partijskog rukovodstva”, u pismu se tvrdi da je „ugroženo samo postojanje socijalizma u našoj zemlji”. „U tako teškim okolnostima obraćamo se vama, sovjetski komunisti... s molbom da pružite podršku i pomoć svim raspoloživim sredstvima”.¹²⁸ Dokument je odigrao važnu ulogu u opravdavanju sovjetske intervencije koja se približavala. Ubrzo nakon Bratislavskog sastanka situacija u Čehoslovačkoj i oko nje donekle se smirila. Strahovi od vojne intervencije ponovno su donekle otklonjeni, a pojavile su se nade u rješenje političkim pregovorima. Predsjedništvo KPČ-a je, na primjer, objavilo izjavu u kojoj je ishod sastanaka u Čierni i Bratislavi opisalo kao „svježi poticaj za promicanje uzajamno korisnih odnosa” među socijalističkim zemljama.¹²⁹ Dubčekovo vodstvo pokušalo je iskoristiti predah za pripremu Izvanrednog 14. kongresa KPČ-a. Kongres je trebao biti odlučujuća prekretnica u procesu reforme - već je bilo jasno da 'konzerve' (kako su nazivani konzervativci) neće postići svoje na kongresu i da će se usvojiti dokumenti koji podržavaju demokratsku, eventualno čak pluralistički, model socijalizma. Kongres je trebao početi 9. rujna, a trebao mu je prethoditi kongres Slovačke komunističke partije od 26. do 29. kolovoza. Nastavljene su i tajne operacije. Ispod prividne smirenosti, češki i slovački konzervativci izravno su surađivali sa sovjetskim diplomatskim i obavještajnim dužnosnicima kako bi ostvarili ono što je skupina 'posrednika' tražila u svom pismu Brežnjev. Aktivnosti čehoslovačkih suradnika postale su jedan od glavnih čimbenika između 6. i 16. kolovoza koji su nagnuli vagu u Kremlju u korist oružane intervencije. U isto vrijeme dok su se odvijali ti međunarodni potezi, Brežnjev je vršio pritisak direktno na Dubčeka telefonom i pismom. Dana 9. kolovoza, sovjetski je vođa nazvao Dubčeka kako bi ga pritisnuo u vezi s njegovim očiglednim neuspjehom da provede niz točaka o kojima se raspravljalo u Čierni i Bratislavi. Iako je usvojio popustljiv ton tijekom razgovora, Brežnjev je opetovano tražio konkretne detalje o spremnosti vođe KPČ-a da surađuje sa „zdravim snagama” unutar stranačkog predsjedništva, te o njegovom rasporedu kadrovskih i drugih promjena koje su Sovjeti zahtijevali. Brežnjev je zaključio razgovor riječima „želimo ti sve najbolje, Saša”, ali je i podsjetio Dubčeka na težinu situacije: „Po mom mišljenju, ovo je sada vrlo

¹²⁸ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 324

¹²⁹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 330

ozbiljno."¹³⁰ Do 13. kolovoza Brežnjev je učvrstio svoju poziciju. Politbiro KPSS-a pripremio je za uručenje toga dana Dubčeku grubu poruku o „nizu teških činjenica koje pokazuju da čehoslovačka strana očito krši sporazum sklopljen u Čierni nad Tisou".¹³¹ Dana 13. kolovoza, glavni tajnik Brežnjev nazvao je Dubčeka da ga opomene što nije odmah poduzeo korake da poništi reforme Praškog proljeća. U ovom razgovoru Brežnjev ima daleko agresivniji i ratoborniji ton nego u razgovoru prije četiri dana. Brežnjev je opetovano i oštro optužio Dubčeka kako „nas je zavarao" o svojim namjerama da ispunji svoje obveze. Upozorio je da Dubček svojim postupcima stvara „potpuno novu situaciju s kojom ni mi nismo računali, te da će nas to očito natjerati na preispitivanje cijele situacije i pribjegavanje novim, neizbježnim mjerama". Pokazujući trenutke umora i otvorenu ogorčenost prema sovjetskom vođi, Dubček ga je pokušao uvjeriti: "Obećavam vam, družo Brežnjev, da ću učiniti sve što je potrebno da ispunimo naš dogovor."¹³² Osim čehoslovačkih kolaboracionista, vrh sovjetske vojske nedvojbeno je utjecao na sovjetsku odluku. Vojska je zapravo nastavila s pripremama za invaziju predviđajući da će Kremlj, suočen s razvojem događaja, biti prisiljen dati svoj pristanak. Eskalirajući napadi izazvali su zabrinutost i zaprepaštenje unutar čehoslovačkog reformskog vodstva. Posjeti jugoslavenskog predsjednika Josipa Broza Tita od 9. do 11. kolovoza i rumunjskog vođe Nicolaea Ceaușescua od 15. do 17. kolovoza, kao ni sastanci s drugim čelnicima i dužnosnicima Varšavskog pakta, nisu pomogli čehoslovačkoj situaciji. Umjesto toga, samo su dolili ulje na vatru. Dana 20. kolovoza skupina 'posrednika' pokušala je provesti scenarij dogovoren s Kremljom - izazvati krizu na sastanku predsjedništva KPČ-a i prikupiti većinu za intervenciju. Ali zahvaljujući Dubčekovu inzistiranju da se slijedi planirani dnevni red, o Indrinom i Kolderovom prijedlogu da se pozabave unutarnjom političkom situacijom i prisile na promjenu vodstva, raspravljalo se tek u 20:00 sati. Kao rezultat toga, duge i burne rasprave koje su uslijedile nikada nisu razriješene. Rasprava je konačno završila tek kada su stigla izvješća da su napadačke vojske prešle granice. „U utorak, 20. kolovoza 1968. godine, oko 23 sata, vojske SSSR-a, Poljske, Njemačke Demokratske Republike, Mađarske Narodne Republike i Bugarske Narodne Republike prešle su državne granice ČSSR-a. To se dogodilo bez znanja predsjednika Republike, predsjednika Narodne skupštine, predsjednika Vlade i prvog sekretara CK KPČ-a, te bez znanja ovih organa u cjelini.

¹³⁰ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 338

¹³¹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 343

¹³² Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 350,356

Prezidij CK KPČ poziva sve građane republike da ostanu mirni i da se suzdrže od pružanja bilo kakvog otpora protiv nadirućih trupa, jer bi sada bilo nemoguće braniti naše državne granice.“¹³³ Tijekom noći, savjetnici Josefa Smrkovskog uspjeli su sazvati predsjedništvo Nacionalne skupštine koja je također ujutro 21. kolovoza objavila deklaraciju osuđujući okupaciju. Reagirao je i državni tisak, znanstveni instituti i masovne organizacije, kao i većina stanovništva koje je svoje protivljenje iskazalo na ulicama Praga, Bratislave i svih drugih gradova i mjesta. Više od svega, hrabri odgovor građana bio je taj koji je zadao konačni udarac političkom scenariju koji su zamislili nositelji okupacije. Okupatori i oni koji su ih podržavali pokušali su iskoristiti brzi vojni uspjeh okupacije. Prohujali su zemljom u jednom danu. Kad 'posrednici' u prvom krugu nisu uspjeli uokviriti potez kao zahtjev ustavnih vlasti Čehoslovačke, usredotočili su se na pokušaje potkopavanja Dubčeka i njegovih pristaša nakon događaja. Preduvjet za uspjeh sada je bilo uhićenje, deportacija - i možda fizička likvidacija - Dubčeka, Smrkovskog, Černíka, Kriegela, Špačeka i Šimona, koji su smatrani buntovnom jezgrom Prezidija KPČ-a. Eliminacijom komunističkih reformskih vođa tada bi bilo moguće ukloniti najviše predstavnike vlade, Nacionalne skupštine, Nacionalne fronte i praške KPČ organizacije, koje su Sovjeti smatrali takozvanim drugim ('kontrarevolucionarnim') centrom. To bi onda omogućilo uspostavljanje navodne revolucionarne radničke i seljačke vlade (tipična taktika u slučajevima sovjetskog uplitanja), koja bi zamijenila legalno izabrana ustavna tijela i pomogla u spašavanju diskreditiranog političkog scenarija intervencije. Ludvík Svoboda, čehoslovački predsjednik odbio je, nakon početnog oklijevanja, sponzorirati predloženu vladu, zadavši tako još jedan udarac sovjetskim planerima. Svoboda je odbacio ideju - ne iz načela, već zbog njezinih ustavnih i taktičkih nedostataka. Ujedno je iznio vlastitu koncepciju kako do istih ciljeva doći drugim sredstvima. Odlučio je odletjeti u Moskvu i pokušati vratiti internirane čehoslovačke vođe. Bio je siguran da će Sovjeti to dopustiti, pogotovo ako je inzistirao da Dubček i Černík daju ostavke na svoje dužnosti i da im odmah po povratku u Prag sude nadležni partijski i državni organi. U međuvremenu, članovi deportiranog čehoslovačkog vodstva odvedeni su u Kremlj, gdje su ih odvojeno ispitivale sovjetske političke 'trojke' i 'četvorke'. U svom prvom susretu s Brežnjevom, Dubček je izjavio: „Siguran sam da ćemo ne samo u Čehoslovačkoj i u Europi, nego u svim komunističkim pokretima, zbog ovog čina doživjeti najveći poraz.“¹³⁴ Reformatori

¹³³ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 415-16

¹³⁴ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 467

na čehoslovačkoj strani našli su se u izuzetno teškoj situaciji. Bili su izolirani od informacija o razvoju događaja kod kuće; izloženi grubim pritiscima Sovjeta odrekao ih se Bil'ak koji je Brežnjevu sustavno prosljeđivao povjerljive informacije, a oštro napadnuti od predsjednika Svobode. S obzirom na tešku situaciju u kojoj su se nalazili, reformatori na čelu s Černíkom odlučili su pregovarati. Objašnjavajući stajalište čehoslovačke delegacije, Černík je izjavio: „Naša je zemlja zapala u situaciju kojoj nema paralele u poslijeratnom razdoblju. Mi, čehoslovački komunisti, osjećamo ogromnu odgovornost prema našem narodu.“¹³⁵ Ti su razgovori rezultirali takozvanim Moskovskim protokolom. Predstavljen u obliku sovjetskog ultimatum, protokol je, između ostalog, predviđao da će se Čehoslovaci suočiti s okupacijskom vojnom vladom - i izgledima za krvoproliće i građanski rat -neograničenog trajanja osim ako ne prihvate sovjetske zahtjeve. Čehoslovačko izaslanstvo uspjelo je osigurati samo manje izmjene izvornog sovjetskog nacrt, uključujući uklanjanje karakterizacije Praškog proljeća kao kontrarevolucije; rezanje reference o odobrenju zahvata; i uključujući upućivanje na plenarnu sjednicu u svibnju koja je omogućila potporu Akcijskog programa. Na samom kraju pregovora oko protokola, Dubček se pridružio sastanku, održao snažan govor koji je izazvao Brežnjevljev bijes i čak naveo sovjetski Politbiro da privremeno ode, a zatim je potpisao protokol. Kriegel je ostao čvrst i odbio potpisati. Povratak deportiranih vođa u Prag posvuda je primljen ne samo s osjećajem olakšanja i radosti nego i kao sigurna pobjeda. No, ubrzo se postavilo pitanje kolika je cijena plaćena za tu pobjedu, pogotovo kada, na zahtjev Moskve, protokol nije objavljen u cijelosti. Gomila ispred parlamenta, oduševljeno pozdravljajući Smrkovskog, počela je skandirati: „Želimo čuti istinu!“ Sumnja se proširila kada su donesene prve regresivne odluke - na primjer, otpisivanje izvanrednog kongresa 'Vysočany'. Dubček je pokušao nadoknaditi odustajanje od kongresa kooptiranjem u postojeći Centralni komitet 80 članova koje je izabrao kongres u Vysočanyju. Ovaj kompromis, u konačnici povoljniji za 'stare snage' u zemlji i inozemstvu, nagovijestio je višemjesečne sukobe s Kremljom oko toga koliko će se onoga što je preostalo od reformi zadržati tijekom provedbe takozvane politike 'normalizacije'. Drama u kolovozu spojila je vojni uspjeh invazije s njezinim potpunim političkim neuspjehom. Iako su strane trupe pregazile Čehoslovačku u manje od 24 sata, vojna sila nije mogla poraziti reformski pokret. U Moskvi su sjedili legitimni politički predstavnici zemlje na čelu s Dubčekom; ipak, peta kolona 'posrednika' kao da je nestala

¹³⁵ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 471

- barem privremeno - iz političkog života. U početku su reformatori - i Česi i Slovaci - zaključili da se barem neki od temeljnih elemenata reforme mogu sačuvati. Vjerovali su da se i sami nositelji reformskog pokreta mogu spasiti, te da će se nakon 'normalizacije' moći postupno vratiti Akcijskom programu, barem u najširim crtama. Čehoslovačko stanovništvo bilo je gotovo jednoglasno u svom odbacivanju sovjetske akcije. U skladu sa Svobodinim upozorenjem protiv djela koja bi mogla izazvati nasilje, izbjegavali su masovne demonstracije i štrajkove, ali su 23. kolovoza primijenili simboličnu jednosatnu opću obustavu rada. Protivljenje naroda izraženo je u brojnim spontanim akcijama nenasilnog otpora. U Pragu i drugim gradovima diljem republike Česi i Slovaci su svađama i prijekorima dočekali vojnike Varšavskog pakta. Svaki oblik pomoći, uključujući pružanje hrane i vode, bio je uskraćen osvajačima. Znakovi, plakati i grafiti iscrtani po zidovima i pločnicima osuđivali su osvajače, sovjetske vođe i osumnjičene kolaboracioniste. Posvuda su osvanule slike Dubčeka i Svobode.¹³⁶ Na početku su četiri glavna čehoslovačka predstavnika - Dubček, Svoboda, Černík i Smrkovský - zadržali slične pozicije, čak i pod izravnim pritiskom sovjetskih vlasti. Čak je i Gustáv Husák, koji je nedavno zamijenio Vasila Bil'aka na mjestu prvog sekretara Slovačke komunističke partije (protiv Dubčekove volje), 28. kolovoza otvoreno je izrazio svoju privrženost pristupu reformatora: „Dakle, tako stoji pitanje“, Husák intoniran na Izvanrednom 14. kongresu Slovačke stranke, „ili odlučno podržati Dubčeka i ostale, ili im izglasti nepovjerenje. Trećeg puta nema... stojim u potpunosti iza Dubčekovog koncepta. Bio sam tu kad je to zamišljeno, dat ću mu punu podršku – ili ću ga podržati, ili ću otići“.¹³⁷ U tom trenutku nije moglo biti sumnje u jedinstvo i podršku čehoslovačkog društva. Sovjeti i njihovi saveznici imali su svoje tumačenje Moskovskog protokola i svoje krajnje ciljeve. 27. rujna 1968. sastali su se u Moskvi kako bi procijenili posljedice invazije. S obzirom na politički fijasko u Pragu, članovi petorke složili su se da su neki obrati neizbježni. Bili su strpljiviji. „Očekujemo da je proces koji je u tijeku u Čehoslovačkoj dugoročnog karaktera“, rekao je Brežnjev u svom uvodnom obraćanju. „Moramo razraditi opći stav i slijediti ga do kraja“.¹³⁸ Stenografski prikaz sastanka Varšavske petorke 27. rujna u Moskvi jasno pokazuje da su njihovi politički i strateški ciljevi išli mnogo dalje od jednostavnog ponovnog uspostavljanja ograničenja na medije, na primjer, ili na političke aktivnosti izvan okvira Nacionalne

¹³⁶ Gawdiak I., *Czechoslovakia: a country study*, 65

¹³⁷ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 487-88

¹³⁸ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 504

fronte – kako su rekli Čehoslovacima na svakim ranijim pregovorima. Ono što je najvažnije, kako je Brežnjev rekao, bila je „politička linija koju je slijedilo čehoslovačko vodstvo“ - činjenica da je, unatoč Moskovskom protokolu, Dubček još uvijek pokušavao spasiti ostatke tzv. postsiječanjske politike reforma. Predstavници petorke ujedinili su se u svojoj odlučnosti da natjeraju Dubčeka i njegove suradnike da slijede kurs prema 'normalizaciji' uloge komunističke partije i sustava sovjetskog tipa. „Po ovom pitanju bitno je slomiti Dubčekov otpor“, izjavio je Brežnjev na kraju sastanka. „Tu leži korijen svih zala“. ¹³⁹ Na sastanku od 27. rujna također je postalo jasno da će glavni instrument za postizanje tih promjena biti održavanje okupacijskih snaga na čehoslovačkom teritoriju. Dogovor o raspoređivanju trupa, prema Brežnjevu, bio je "jedan od najvažnijih zadataka" s kojima se Varšavski pakt suočava. Učinak bi, naravno, bio vršenje stalnog pritiska na Prag. Sastanak u Moskvi podržao je sovjetski prijedlog da se osigura nova ugovorna osnova za ovo kontinuirano raspoređivanje - pokazujući da Moskva i njeni saveznici nemaju namjeru vezati se uz Moskovski protokol koji navodi da je raspoređivanje 'privremeno'. Brežnjev je dovoljno jasno stavio do znanja da Sovjeti nemaju želju niti pregovarati niti se obvezati na bilo kakav rok koji ograničava prisutnost sovjetskih trupa u Čehoslovačkoj. Ti su zahtjevi predani čehoslovačkom izaslanstvu sastavljenom od Dubčeka, Černíka i Husáka, kada su stigli u Moskvu na pregovore sa Sovjetima 3. i 4. listopada 1968. godine. Putovanjem, na pomirljiv, pa čak i skroman način, čehoslovačka je strana nastojala pokazati dobru volju u provođenju temeljnih odredbi Moskovskog protokola. Istina, Dubček je pokušao djelovati kao ravnopravna strana u ugovoru; na primjer, predložio je da obje strane poduzmu korake za smanjenje stalnih napetosti koje je stvorila prisutnost savezničkih trupa na tlu Čehoslovačke. Ali sovjetska strana je njegov stav brutalno odbacila. O budućnosti sovjetskih okupacijskih snaga nije se moglo pregovarati. Čehoslovačko stajalište oslanjalo se na jezik Moskovskog protokola koji je govorio o privremenom stacioniranju trupa i njihovom potpunom odlasku nakon što se ispune uvjeti navedeni u protokolu. Sovjeti su zahtijevali da se sklopi novi sporazum i svako spominjanje konačnog odlaska trupa označili kategorički neprihvatljivim. „Trupe ostaju bez ikakvog fiksnog vremenskog ograničenja“, rekao je premijer Kosygin čehoslovačkim dužnosnicima. ¹⁴⁰ Tekst bilateralnog ugovora o 'Privremenoj prisutnosti sovjetskih snaga na čehoslovačkom

¹³⁹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 512

¹⁴⁰ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 527

teritoriju' brzo su sastavili i potpisali u Pragu 16. listopada Černil i Kosygin.¹⁴¹ Na sovjetsko inzistiranje, čehoslovački parlament raspravljao je o sporazumu dva dana kasnije. 18. listopada predsjednik Svoboda ratificirao je 'sporazum'. Sporazum je zapravo kodificirao sovjetsku okupaciju Čehoslovačke. Kao takav, definitivno je blokirao budućnost reforme, čak i ograničene vrste. Što se Sovjeta tiče, sporazum je nosio međunarodni pravni status, koji ih je oslobodio diplomatske kritike i zaliječio ranu nanesenu njihovom prestižu supersile nakon što su čehoslovački građani i vlada odbacili invaziju i razotkrili lažljivost njezina izvornog opravdanja. Tijekom ovog kritičnog razdoblja, zapadnoeuropski susjedi Čehoslovačke pokazali su se nesuosjećajnim i ne podržavajući njezino stanje. Čehoslovačko se društvo nalazilo iza sve čvršće informacijske barijere; stanovništvo je samo u općim crtama znalo za pregovore između svojih predstavnika i Sovjeta. Iz prisilnog neznanja mnogi građani nisu shvaćali da će borba za demokratske društvene promjene biti izgubljena. Doista, neki su dijelovi stanovništva doživjeli stalni politički napredak. Početkom prosinca Kremlj je pozvao čehoslovačke dužnosnike za novi niz pregovora, održanih u Kijevu. Zahtjevi Sovjeta u Kijevu više nisu bili općenite ili ideološke prirode; Brežnjev i njegovi suradnici dali su vrlo konkretne direktive, posebno u vezi s kadrovskim pitanjima. U podužem monologu, Brežnjev je proglasio potrebu „iznad svega“ za „jedinštvom“, počevši od „najviših stranačkih organa“ pa sve do „nižih grana“. „S naše strane“, nastavio je, „nikada nismo tražili od vas da koristite represiju. Ali stranka zadržava pravo imenovati svoje kadrove.“ Konstatirajući kako; „Kod vas su ozbiljno narušena načela kadrovske politike“, oštro je primijetio da „ako u samom Izvršnom odboru ima onih koji krše partijsku disciplinu, potrebno je protiv njih odlučno djelovati“. Odmah je postalo jasno na koga je sovjetski vođa mislio. „Ne skrivamo svoju zaprepaštenost načinom na koji Smrkovský postupa, a ipak nitko nije bio dovoljno čvrst da ga pozove na odgovornost“.¹⁴² Taj manje suptilan zahtjev da se u interesu 'normalizacije' Smrkovskog ukloni imao je dublje značenje. Prisilna ostavka ove radikalne figure, koja bi razotkrila Dubčekovo lijevo krilo, predstavljala je Sovjetima temeljni preduvjet za smjenu samog Dubčeka. Do vremena pregovora u Kijevu, drugi poput Svobode i Husáka već su prebjegli u sovjetski tabor, nagovještavajući konačan prekid Dubčekovog vodstva. Međutim, studeni je označio jedno od posljednjih raskrižja čehoslovačkog oštrog iskustva s reformama. Politička frakcija koju je predstavljao Husák (i iza njega slovački članovi Centralnog komiteta)

¹⁴¹ Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 533-36

¹⁴² Navrátil J., *The Prague Spring 1968*, 557

preuzela je kontrolu nad Centralnim komitetom zajedno s češkim konzervativcima. Potonje je podržavala, u sve većem broju, stranačka birokracija koju su zauzvrat poticale ultraljevičarske skupine veterana komunista i karijerista u usponu. U tom trenutku Husák je odlučio ispoštovati najdelikatniji zaključak kijevskog sastanka - smjenu Smrkovskog. Husák je poduzeo znatan politički rizik kada je, u ime ispunjenja kijevskih sporazuma, lukavo iskoristio legitiman zahtjev slovačkog naroda da jednu od tri najviše državne funkcije (predsjednika, premijera ili predsjednika parlamenta) preuzme Slovak. Iskoristio je ovaj zahtjev kao opravdanje za smjenu Smrkovskog na mjestu predsjednika skupštine. Borba oko Smrkovskog - uz Dubčeka je bio najpopularnija osoba u reformskom pokretu - simbolizirala je borbu za demokraciju, građansku slobodu, neovisan razvoj i obnovu pune čehoslovačke suverenosti. U jednom su trenutku brojni radnički sindikati zaprijetili općim štrajkom u znak podrške Smrkovskom. Ali političko vodstvo; uključujući Smrkovskog, tražili su od civilnog društva da ostane mirno. (Smrkovský je svojim bliskim prijateljima primijetio da se ipak ne može sukobiti sa Slovacima.) Čelnici su uvjerali svoje birače da će Smrkovský i dalje obnašati visoku stranačku ili državnu dužnost. Od 21. do 28. ožujka 1969. u Švedskoj se održalo Svjetsko prvenstvo u hokeju na ledu. Dvapat je čehoslovačka reprezentacija pobijedila Sovjete. U Čehoslovačkoj, javnost je pobjede tretirala ne samo kao sportski trijumf, već i kao izvor ogromnog političkog zadovoljstva nakon poniženja koja su počela u kolovozu 1968. Doslovno u roku od nekoliko minuta nakon posljednjeg zvižduka koji je završio drugu utakmicu, oko 150.000 građana okupili su se u središtu Praga, a gomile su se okupile ulicama Brna, Plzeňa, Olomouca, Bratislave i Košica. Na nekoliko drugih mjesta demonstracije su se održale neposredno ispred objekata sovjetskih okupacijskih trupa. U Pragu je srušen ured Aeroflota, sovjetske zrakoplovne kompanije. Iako su čehoslovačke vlasti uspostavile red, reakcija Kremlja na ove događaje, koji su u povijesne knjige ušli kao 'hokejaška kriza', bila je trenutna i iznimno oštra. Sovjetski Politbiro sastao se na hitnoj sjednici 30. ožujka, karakterizirajući događaje kao otvoreni napad čehoslovačkih kontrarevolucionarnih snaga i oštro kritizirajući pasivnost Dubčekovog vodstva. Na sastanku s odabranim članovima Vojnog vijeća ministra nacionalne obrane Grečko je izdao ultimatum, zaprijetivši upotrebom sile i posebno istaknuvši izgled za ponovnu okupaciju cijele zemlje ako se situacija ne stavi pod kontrolu. Konačno, Moskva je imala izgovor da smijeni Dubčeka s mjesta prvog tajnika. Takozvana zdrava jezgra komunističke partije pridružila se vojsci u tom nastojanju. Svoboda i Husák bili su u nemaloj mjeri uključeni u ono što je postalo unutarstranački

udar. Vojska je u međuvremenu stupila u borbenu pripravnost počevši od 30. ožujka i ostala u pripravnosti do 17. travnja, dana kada je Dubček zapravo smijenjen. Jedinice oklopnih vozila, spremne na prilazima Pragu, ne samo da su pružale zaštitu, već su očito služile i kao oruđe za ovu promjenu vlasti. Imenovanje Gustáva Husáka, nekoć gorljivog zagovornika reforme, na čelnu dužnost stranke označilo je pravi početak normalizacije i kraj svih bitnih načela politike nakon siječnja 1968. godine. Novo vodstvo obnovilo je koncept vladavine birokratskim direktivama, tako bitan za de facto diktaturu komunističke partije; iskorijenjeni su i najmanji tragovi političkog pluralizma. Gospodarstvo je vraćeno na načela centralnog planiranja. Ponovno je uspostavljena cenzura, kao i represija protiv osnovnih građanskih i ljudskih prava. Vlast je kulturno-umjetnički život opet stavila u ludačku košulju. I čehoslovačka je vlada još jednom pokazala svoj militaristički karakter.

3.4 Eurokomunizam i reakcije na sovjetsku intervenciju

Unatoč vojnome uspjehu u slamanju praškoga proljeća, bio je to izniman politički poraz sovjetske politike i označio je slabljenje prestiža u međunarodnoj zajednici. U Čehoslovačkoj se Jan Palach zapalio pred Nacionalnim Muzejom u Pragu u siječnju 1969. godine kao odgovor na sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj. Od posljedica je ubrzo umro, ali je ostao zapamćen kao simbol otpora te je kasniji trg na kojem se zapalio dobio njegovo ime.¹⁴³ Albanija je službeno napustila Varšavski pakt 1968. godine nedugo nakon slamanja Praškog proljeća, dok je rumunjski vođa Nicolae Ceaușescu u javnome govoru pred sto tisuća ljudi u Bukureštu na dan invazije osudio sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj.¹⁴⁴ Hrabro je osudio invaziju i izjavio da je to „teška pogreška i predstavljala je ozbiljnu opasnost za mir u Europi i za izgled svjetskog socijalizma“. Njegovo obraćanje doživljeno je kao hrabra gesta neposluha prema Sovjetskom Savezu i u zemlji i u inozemstvu, te je time de facto Rumunjska ostvarila svoj 'autonomni' status unutar Varšavskoga pakta. Najveća posljedica sovjetske intervencije je bila podjela među mnogim komunističkim strankama i kako se postaviti

¹⁴³ Palach, Jan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 6.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/palach-jan> (6.8.2024.)

¹⁴⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=z-of4mBh60E> (6.8.2024.)

prema Sovjetskome Savezu. Talijanska komunistička stranka (*Partito Comunista Italiano* tj. *PCI*) i Španjolska komunistička stranka (*Partido Comunista de España* tj. *PCE*) su snažno osudile sovjetsku reakciju i odlučile su uspostaviti svoje politike neovisno o Sovjetskome Savezu. Komunizam je ojačao kao nacionalna ideologija samo u državama u kojima se mogao poistovjetiti s idejama nacionalizma i neovisnosti: u Rusiji, Kini, Jugoslaviji, na Kubi, a možda i u Albaniji. Od zemalja pod sovjetskom dominacijom u Europi danas, samo su čehoslovački komunisti mogli tvrditi da snaga njihovog pokreta i ukupna snaga njihovih socijalističkih ideja i koncepata nisu bili uglavnom posljedica sovjetskog utjecaja, ovisnosti o Sovjetskom Savezu, poslijeratne sovjetske okupacije i stalne nazočnosti sovjetskih trupa, već je izrasla sama od sebe nakon rata kako se zemlja kretala prema socijalizmu, u skladu sa svojim društvenim i političkim tradicijama. Nacionalizam i inzistiranje na njihovoj neovisnosti su prvi koraci karakteristični za novu partijsku liniju za koju je skovana novinarska etiketa eurokomunist. Treba, međutim, primijetiti da u ovom stavu nema ničeg specifično europskog ili zapadnoeuropskog. Stavovi kineskih, japanskih i jugoslavenskih komunista su slični, utoliko što su oni, zajedno s trima zapadnoeuropskim komunističkim partijama, desetljećima održavali nacionalističku sliku o sebi. Ideja, ili iluzija, neovisnosti, samoniklog socijalizma i njegove identifikacije s glavnim trendovima nacionalne povijesti i tradicije bile su glavne polazišne točke Praškog proljeća. Dubina krize unutar Čehoslovačke komunističke partije (i unutar države, jer je Čehoslovačka partija bila vladajuća stranka) glavna je razlika između Praškog proljeća i eurokomunizma. Proučavanje čehoslovačkog iskustva olakšava razumijevanje određenih eurokomunističkih stavova i politika. Kao vladajuća partija, čehoslovačka partija je smatrana odgovornom za sve što se događalo u i sa zemljom u proteklih dvadeset godina. Točno toliko trajala je erozija vjerodostojnosti stranke. Zbog izvorne snage stranke i socijalističke tradicije Čehoslovačke, sve veći i veći broj članstva stranke smatrao je da bi radikalne promjene unutar stranke - ne samo kadrovske, već i institucionalne promjene - mogle popraviti situaciju i vratiti zemlju na prave tračnice. Krize takvih razmjera nije bilo ni u jednoj eurokomunističkoj stranci kada su krenule putem nove ili modificirane politike. Krize unutar talijanske i španjolske komunističke partije drugačijeg su karaktera. S kretanjem prema prihvaćanju demokratskog načina života, izravnog sudjelovanja u životu zemlje i spremnosti na sudjelovanje u odgovornosti za svakodnevnu politiku, rasprave, ponekad i burne, morale su se odvijati na svim stranačkim razinama. Element Praškog proljeća koji su zdušno prihvatili

eurokomunisti bila je ideja 'socijalizma s ljudskim licem'. Za konačan ishod proljeća, po njihovom mišljenju, nije bila sporost čehoslovačke partije u napuštanju starih ideja i koncepata ili oklijevanje da se održi kongres kako bi se promjene jasno zapisale; naprotiv, bio je to nedostatak kohezije stranke, jakog vodstva i stava bez gluposti. Prevedeno u termine politike 1970-ih, ove lekcije su značile da su se eurokomunističke stranke prije svega obvezale afirmirati načelo demokratskog centralizma, uloge stranačkog vodstva i sustava svih političkih promjena koje su pažljivo pripremane na vrhu i predstavljen članstvu samo na više ili manje formalno odobrenje. Stav eurokomunističkih stranaka prema Praškom proljeću stoga je jednako složen i dvosmislen kao i sam fenomen eurokomunizma. Čehoslovačko iskustvo je ogledalo: ono odražava i ovu dvosmislenost i jasnije razumijevanje nekih problema koji su uključeni. Praško proljeće nije trajalo dovoljno dugo da čehoslovačkoj komunističkoj partiji pruži priliku da pokaže je li komunistički pokret, nastao pod utjecajem ruske revolucije i koji je od tada živio u njezinoj sjeni, u stanju donijeti takve promjene u svojoj ideologiji, njegovome djelovanju i izgledu. No svakako je otvorio bitna pitanja. Od 1968. - a nemojmo zaboraviti da pitanja postavljena na ulicama Pariza u isto vrijeme nisu bila sasvim drugačija - znamo da će svaki komunistički pokret koji proklamira svoju namjeru da se prilagodi vremenu u kojem živimo morati biti ocijenjen prema odgovorima koje nudi upravo na ta pitanja.¹⁴⁵ Upravo je to najbolje prikazao svojim primjerom Enrico Berlinguer, glavni tajnik Talijanske komunističke partije (PCI) od ožujka 1972. do svoje smrti. Bio je vodeći glasnogovornik 'nacionalnog komunizma', tražeći neovisnost od Moskve i favorizirajući prilagodbu marksizma lokalnim zahtjevima. Kao glavni tajnik najveće komunističke organizacije u zapadnoj Europi, Berlinguer je često izjavljivao svoju spremnost da aktivno sudjeluje u vladi u onome što je nazvao 'povijesnim kompromisom' između demokršćana i komunista.¹⁴⁶ Povijesni kompromis odnosno izraz koji ukazuje na političku strategiju koju je razvila i podržavala, između 1973. i 1979., Talijanska komunistička partija, nakon razmišljanja tajnika E. Berlinguera o čileanskom iskustvu *Unidad Popular* vlade S. Allendea. Ova se strategija temeljila na potrebi za suradnjom i dogovorom između narodnih snaga komunističkog i socijalističkog nadahnuća s onima katoličko-demokratskog nadahnuća, kako bi se stvorilo političko svrstavanje sposobno provesti program duboke

¹⁴⁵ Liehm, A. J. "The Prague Spring and Eurocommunism." *International Journal* 33, no. 4 (1978): 804–19.

¹⁴⁶ <https://www.britannica.com/biography/Enrico-Berlinguer> (7.8.2024.)

rehabilitacije i obnove društva i talijanske države na temelju tako širokog masovnog konsenzusa da se mogao oduprijeti reakciji najkonzervativnijih snaga. Upravo sljedeće riječi Berlinguera najbolje opisuju njegove zamisli; „Naša suštinska zadaća - a to je zadaća koja se može izvršiti - jest, dakle, proširiti jedinstveno tkivo, okupiti veliku većinu naroda oko programa borbe za demokratsku rehabilitaciju i obnovu cjelokupnog društva i države, i uskladiti ovaj program i tu većinu s nizom političkih snaga sposobnih da ga realiziraju.“ Međutim, 'povijesni kompromis' je u konačnici propao zbog otmice i kasnijeg ubojstva Alda Mora.¹⁴⁷ Dakle, odbacivanjem koncepcije monolitnog jedinstva komunističkog pokreta uvjetovanog iz vanjskoga komunističkog centra, programom mirnog i demokratskog prijelaza u socijalizam (izbornim natjecanjem u višestranačkom i parlamentarnom sustavu) te autonomnim utvrđivanjem uvjeta, položaja i strategije djelovanja komunističkih stranaka u zapadnoeuropskim demokratskim sustavima se najbolje može opisati eurokomunizam kao povijesni politički proces.¹⁴⁸

¹⁴⁷ https://www.rainews.it/archivio-rainews/articoli/Berlinguer-compromesso-storico-ab36a912-ea49-478f-b145-c6de689db907.html?refresh_ce (7.8.2024.)

¹⁴⁸ eurokomunizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/eurokomunizam> (7.8.2024.)

4. Hrvatsko proljeće

4.1 Uvod

Nakon Drugog svjetskog rata i polaganog razvoja Hladnog rata, Jugoslavija je bila dijelom Istočnoga bloka, no vrlo brzo je došlo do poznatog razlaza Tita i Staljina. Upravo u tome razdoblju je zbog okolnosti rata te po uzoru na Sovjetski Savez prevladavao poslijeratni centralizam i unitarizam¹⁴⁹ koje su podupirali i zagovarali Komunistička partija, Jugoslavenska narodna armija, hrvatski unitaristi te Uprava državne bezbjednosti. Promicalo se jugoslavensko zajedništvo s parolama poput; „Živjelo bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, zalog svih naših uspjeha u sadašnjosti i budućnosti! Živjela Jugoslavenska armija, vojska bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije! Živjela Jugoslavenska armija, vjerni čuvar i branilac tekovina Oslobodilačke borbe i izgradnje socijalizma u našoj zemlji!“¹⁵⁰ Cilj je bio istovremeno promicati jugoslavenstvo, ali i potisnuti nacionalno svake jugoslavenske republike. Zanimljiva činjenica jest kako je upravo Edvard Kardelj 1957. godine upozorio kako se u uvjetima centralizma u državnoj vlasti javlja srpski hegemonizam koji će oštetiti novu Jugoslaviju.¹⁵¹ Unatoč gospodarskome rastu u razdoblju od 1953.-1959., već 60-ih godina dolazi do gospodarske krize. Dolazi do stagnacije u industriji i poljoprivredi, javlja se inflacija, raste nezaposlenost te se sve više i više ističu drugi ekonomski problemi. Socijalistička republika Hrvatska i SR Slovenija, koje su bile dvije najbogatije i najrazvijenije republike SFRJ-a bile su primorane davati sredstva nerazvijenijim republikama, poput Srbije i Makedonije. Uz navedena davanja, također su devize hrvatskih građana, zarađivane u inozemstvu, išle u Beograd. Komunističke vlasti se odlučuju na privrednu reformu kako bi pokušale spasiti gospodarstvo. Međutim, sama reforma nije uspjela poboljšati situaciju kako se očekivalo te se samim time stvara sve veći disparitet i politička napetost među navedenim republikama.

Kao rezultat navedene krize, također se javlja sve veći problem u pitanju nacionalne zastupljenosti među zaposlenima u poduzećima JNA, Centralnim Komiteta, UDB-i i mnogim drugima. U SR Hrvatskoj su veliki dio zaposlenih činili Srbi. Međutim, puno veći problem odnosno pitanje je bilo u vezi jezika. Upravo će ono biti jedno od glavnih izazova u ovome razdoblju. U odredbama AVNOJ-a se jasno odlučilo kako sve odluke

¹⁴⁹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/unitarizam> (20.8.2024.)

¹⁵⁰ <https://www.leksikon-yu-mitologije.net/prvomajske-parole/> (20.8.2024.)

¹⁵¹ Obad, S. Hrvatsko proljeće godine 1971. (uz 30. obljetnicu), *ZADARSKA SMOTRA*, 5-6, 2001., str. 144-145

AVNOJ-a, svi proglasi te naredbe moraju biti objavljeni na četiri jezika, srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom, srpskohrvatski je uglavnom prevladavao. 1954. godine, dolazi do *Novosadskog sporazuma* u kojem je odlučeno kako postoji jedinstveni jezik s dvije varijante: srpskohrvatski te hrvatskorski. Upravo se tim dogovorom nastojalo riješiti pitanje jezika stvaranjem zajedničke terminologije, ali u pravopisu se isticala srpska terminologija. Takvo stanje dovodi do nezadovoljstva među hrvatskim intelektualcima te kao rezultat toga dolazi do objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, s čime se nastojalo riješiti pitanje jezika u SR Hrvatskoj, ali također i afirmaciju nadolazeće decentralizacije.¹⁵² Sama *Deklaracija* će biti i više nego jasna točka nastalog jaza među vladajućim strukturama vlasti. Prvenstveno dolazi do sukoba dviju struja unutar CK SKH, a to su bili reformisti te konzervativni komunisti. Reformisti su bili liberalni komunisti, novija generacija mlađih snaga koji su tražili samoupravljanje, veću autonomiju republika i politiku čistog računa. Konzervativni komunisti su bili pobornici starijeg režima, podržavali su centralizam i smatrali su navedene reforme napadom na stabilnost Jugoslavije. Stoga dolazi krajem 60-ih i početkom 70-ih do smjene u vrhu SKH te na vodeća politička mjesta dolaze mlađi komunisti, intelektualci, reformisti koji se zalažu za demokratizaciju Jugoslavije. Predvođeni su Savkom Dubčević-Kučar, Mikom Tripalom, Perom Pirkerom te ostalima. Same njihove ideje te političko djelovanje polagano pobuđuju nacionalizam u hrvatskome narodu. Dolazi do podrške od Matice hrvatske, Društva hrvatskih književnika, studenata Sveučilišta u Zagrebu, ali također od samoga hrvatskog naroda. Ponajviše svi navedeni aspekti hrvatskoga društva, reformisti u CK SKH, intelektualci okupljeni oko Matice hrvatske te hrvatski studenti predstavljaju tri središta hrvatskog nacionalnog pokreta za koji je u historiografiji ostao upamćen pod nazivom Hrvatsko proljeće. Hrvatsko proljeće masovan je pokret koji je obuhvatio hrvatsko društvo u potpunosti. Započinje objavom *Deklaracije* 1967. godine, a zaustavljen je čistkom u Karađorđevu krajem 1971. godine. Ubrzo nakon toga uslijedile su smjene, progoni i uhićenja te montirani sudski procesi. U sljedećem dijelu rada navest će se detaljnije glavni uzroci Hrvatskog proljeća; gospodarsko, nacionalno i jezično pitanje. Također će se dati definicija samog Hrvatskog proljeća, te njegov vremenski okvir. Također će se opisati djelovanje reformista unutar CK SKH, Matice hrvatske i hrvatskih studenata.

¹⁵² Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Krležijana (1993–99), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 18.8.2024. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika> (18.8.2024.)

Objasniti će se razlozi slamanja Hrvatskog proljeća, kako i zašto je Josip Broz Tito promijenio odnos prema hrvatskome političkome rukovodstvu i zašto im je uskratio potporu. Navest će se što se dogodilo u Karađorđevu 1971. godine te kako dolazi do čistke hrvatskog političkoga rukovodstva.

4.2 Pitanje gospodarstva

Gospodarska kriza 60-ih godina 20. stoljeća u Jugoslaviji smatra se jednim od glavnih uzroka Hrvatskoga proljeća. 1950-ih godina u Jugoslaviji je prevladao revolucionarni centralizam. Dušan Bilandžić opisao ga je kao 'sredstvo revolucionarnog razvoja te u tom smislu sredstvo i jamac nacionalne ravnopravnosti u kontekstu opasnosti restauracije neravnopravnosti odnosa'. Kao što je već navedeno ranije gore, cilj je bio istovremeno osigurati stabilnost u poslijeratnome razdoblju, ali i omogućiti razvoj nerazvijenijih republika poput Makedonije i Srbije. Upravo je za ove dvije republike centralizam bio važno rješenje. Bez centralizacije i akumulacije za te republike ne bi bilo razvoja.¹⁵³ 1965. godine odlučeno je kako će se problemi jugoslavenskog gospodarstva pokušati riješiti gospodarskom reformom. U tom razdoblju prije same reforme, SR Srbija i SR Makedonija tražile su usvajanje prethodnih obveza kako bi se izjednačile sa SR Slovenijom i SR Hrvatskom u pogledu gospodarskog razvoja. SR Hrvatska i SR Slovenija su pristale na to zbog Titovog pritiska. Ogromni objekti koji su se gradili u SR Srbiji i Makedoniji su začas potrošile sva sredstva te su tražili nova. Upravo na tu činjenicu SR Hrvatska nije mogla pristati.¹⁵⁴ Hrvatsko se rukovodstvo suprotstavilo prelijevanju sredstava iz razvijenijih republika u nerazvijenije. Upravo se zbog toga smatralo kako će SR Hrvatska morat davati nerazvijenijim republikama poput SR Makedonije. Od mnogih fondova, samo je fond za boračka pitanja SR Hrvatska koristila i tako dobivala više nego što je sama dobivala. Također se po tom pitanju SR Hrvatska zalagala za decentralizaciju. Reformisti unutar SKH su se borili protiv prelijevanja hrvatske akumulacije te za veću samostalnost unutar republika unutar Jugoslavije. Sve veća ogorčenost bogatijih republika rasla je zbog obveze da se određeni postotak zarađenih deviza mora odlagati u Narodnu banku

¹⁵³ Bilandžić, D. *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 398

¹⁵⁴ Đodan, Š. *Događaji prije državnog udara u Karađorđevu. U: Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, ur. Pavletić, V., Pešorda, M., „Antun Gustav Matoš“, Samobor, 2002., str. 88

Jugoslavije u Beogradu. Smatrano je time kako vlastite devize te druga zarada ne ostaje u njihovim republikama pa se moraju žrtvovati kako bi se pomoglo manje razvijenim republikama. SR Srbija je odgovorila na takve optužbe kako nakon 1948. zbog sigurnosnih razloga nije bilo ulagano u njenu republiku. Vrhunac ovoga sukoba smatra se 1971. godina. Tada je jugoslavensko vodstvo bilo rascjepkano između dvije struje: ona koja se zalagala da sredstva ostaju u republici gdje su stvorena te ona koja je smatrala važnost međusobne pomoći i solidarnosti dok se nerazvijene republike ne razvijaju. Kako je SR Hrvatska zaostajala za ostalim republikama u gospodarskom razvoju, njen politički vrh se založio za prenošenje saveznog kapitala na republike, općinske i poduzeća. Tako se u SR Hrvatskoj, a samim time u Jugoslaviji počinju javljati dvije političke snage. U Beogradu su zagovarale centralizam, dok u socijalističkim republikama Hrvatskoj i Sloveniji zagovarale samoupravljanje.¹⁵⁵

Kako bi se pokušalo riješiti ekonomske probleme, 1965. godine dolazi do društveno-ekonomske reforme koja se sastojala od niza manjih mjera od 1964. do 1967. godine.¹⁵⁶ Privredna reforma dovela je do smanjivanja carinske zaštite, poskupio je uvoz i sve se više poticao izvoz. Došlo je i do restrikcija investicijske potrošnje, smanjenja poreza i još nekih privrednih obveza. Zbog stabilizacije cijena uvedene su restriktivne mjere te je provedena stagnacija poljoprivrede. Industrijska proizvodnja je naglo stagnerala, ali brodogradnja, kemijska industrija i industrije nafte, papira i elektroenergije doživjele propast. Poljoprivreda je doživjela veliku stagnaciju. Doveda je do smanjena investicija i inflacije, do povećanja dohotka zaposlenih, ali je dovela i do pada zaposlenosti. 1967. godine zabilježeno je 1% manje zaposlenih nego 1964. godine, a 1968. godine broj nezaposlenih bio je veći za 47% veći nego 1964. godine. Rascjep između ekonomski razvijenijih sjeverozapadnih republika i nerazvijenijih jugoistočnih dijelova zemlje se produbio.¹⁵⁷ Kao rezultat svega navedenoga, socijalne razlike u društvu i vanjski dug zemlje su se povećali. Ta je situacija dovela do porasta tenzija u politici u tom razdoblju kojih je bilo podosta, a sve skupa je rezultiralo velikim brojem radničkih štrajkova u raznim poduzećima i sveopćim nezadovoljstvom ljudi. 1968. godine zbog povećane nezaposlenosti dolazi do demonstracija na Sveučilištu, a

¹⁵⁵ Obad, S. 2001., str. 145

¹⁵⁶ Sekulić, D. *Tržište, planiranje i samoupravljanje. Protuječnosti, sukob i razvoj*, Globus, Zagreb, 1985., str. 148

¹⁵⁷ Jakir, A. Nemoguća misija i početak kraja? Gospodarske reforme u SFRJ Jugoslaviji tijekom 1960ih godina, *POGLEDI 4. Iz hrvatske povijesti 20. stoljeća – Iz hrvaške zgodovine 20. stoletja*, Institut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2012., str. 100-101

studenti traže da im se radnici pridruže u demonstracijama. Na ulice izlazi milicija, a studenti se povlače na fakultete. Demokratizacija političkog života, ukidanje nezaposlenosti i društvene nejednakosti su bile glavni zahtjev na tim demonstracijama.¹⁵⁸

4.3 Pitanje nacionalnosti i ravnopravnosti

U Jugoslaviji nijedna republika nije bila potpuno nacionalno homogena, ali ipak je u svakoj republici postojala matična nacija. Miko Tripalo ističe kako su se u SR Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća vodile mnoge rasprave o nacionalnom pitanju. 1961. godine u SR Hrvatskoj od ukupnog broja stanovništva Hrvati su činili 80% stanovništva prema podacima. Bitno je istaknuti kako i sam Tripalo ističe, kako SR Hrvatska nije bila samo država samo za Hrvate. Upravo je SR Hrvatska bila država u kojoj su Hrvati i Srbi imali svoju državu te je u tom pogledu bilo od velike važnosti provesti načelo proporcionalnog zastupništva u odgovarajućim predstavničkim i političkim organima republike, s ciljem ostvarivanja ravnopravnosti i nacionalnih prava. Dapače, u nekim organima, službama i rukovodstvima, pa čak i u samome SKH, nacionalna struktura je bila izrazito nepovoljna i išla je na štetu Hrvata u Republici.¹⁵⁹ Zdenko Radelić navodi kako se namjerno sprječavalo uključivanje većeg broja Hrvata u policiju i vojsku. 1967. godine postotak vojnih đaka Srba bio je za 20,62% veći od udjela Srba u stanovništvu Jugoslavije. 1969. godine u sve vojne škole u Jugoslaviji je primljeno 997 osoba od čega je bilo 429 Srba i 135 Hrvata.¹⁶⁰ O pitanju nacionalnosti se također mora spomenuti i iskazivanje hrvatskih nacionalnih odnosa u javnosti. U prvom statutu Matice iseljenika Hrvatske iz 1951. godine navedeno je kako se ne smije isticati nacionalno te se spominju izrazi poput 'naši iseljenici' i 'naši ljudi'. Navedeni pristup izbjegavanja izravnog imenovanja hrvatskih imena bio je odbojan mnogim Hrvatima u emigraciji. Zbog toga dolazi do promjena u statutu Matice iseljenika Hrvatske pod Većeslavom Holjevcem. U novome statutu naglašava se kako se održavaju veze s 'hrvatskim iseljenicima' ili 'iseljenicima hrvatske narodnosti'. Komisija Izvršnog komiteta CK KPH 1967. godine osuđuje kao neprimjeren naslov proglašenja Matice iseljenika Hrvatske '*Svim hrvatskim iseljenicima i ostalim jugoslavenskim*

¹⁵⁸ Obad, S. 2001., str. 146

¹⁵⁹ Tripalo, M. *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb, 1990., str. 136-137

¹⁶⁰ Radelić, Z. 2006., str. 394- 401

građanima na privremenom radu u inozemstvu' iz 1964. godine. Pjesme poput *Ustaj bane Jelačiću, Hrvatska te zove, Još Hrvatska ni propala, Rajska djevo, kraljice Hrvata* i slično su smatrane kao način iskazivanja hrvatske nacionalnosti. Režim je smatrao kako su ovo nacionalističke pjesme, a isticanje nacionalnoga je bilo prihvatljivo dok je bilo pod partijskim nadzorom.¹⁶¹

4.4 Pitanje jezika i identiteta

Jedan od najbitnijih i najizrazitijih simbola neke nacije jest jezik. Po tom pitanju su vođena pitanja jezika države i republika te je ono bilo uvijek više od samih lingvističkih pitanja. Slična je situacija bila u SR Hrvatskoj. Pri kraju Drugog svjetskog rata Hrvatska se našla u sklopu Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Na drugom zasjedanju AVNOJ-a 29. i 30. studenoga 1943. godine u Jajcu donesena je odredba o četiri jezika koja je već navedena gore. Bitno je navesti objašnjenje odluke koje je glasilo; „svi ovi jezici su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije“. Malo poslije je na ova četiri jezika proglašen i novi Ustav. U Službenom listu tekstovi objavljeni na ta četiri jezika smatrali su se autentičnim. Neizostavno je spomenuti važnost ovoga dokumenta s pravnog stajališta, jer je ono osiguravalo hrvatskom književnom jeziku njegovo ime i postojanje, te je shodno tome Hrvatsko filološko društvo iz Zagreba započelo s pripremanjem novoga pravopisa. 1952. godine pokrenut je *Jezik*, „časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika“, kojem je na čelu bio dugogodišnji glavni urednik Ljudevit Jonke, hrvatski jezikoslovac i prevoditelj. 1953. godine Matica srpska iz Novog Sada organizirala je *Anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa*, unatoč odredbama Ustava. Tim činom se Matica srpska zalagala za jedinstveni srpskohrvatski jezik koji bi trebao imati jedinstveni pravopis i jedinstvenu terminologiju na cijelom srpsko-hrvatskom prostoru.¹⁶² Kako bi došlo do što većeg zbližavanja hrvatskog i srpskog govora, bitno je istaknuti dogovor između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca iz 1954. godine, poznat pod nazivom *Novosadski dogovor*. U Novom Sadu se od 8. do 10. prosinca 1954. godine sastali hrvatski i srpski jezikoslovci, na poziv redakcije *Ljetopisa Matice srpske* i to nakon završetka gore navedene ankete; Mirko Božić, predsjednik Društva književnika Hrvatske, književnik Marin Franičević, dr. sc. Josip Hamm, profesor, dr. sc. Mate Hraste, profesor Ljudevit Jonke, profesor i književnik Jure Kaštelan te profesor dr. sc. Zdenko Škreb. Mnogi hrvatski književnici

¹⁶¹ Ibid 2006., str. 351-352

¹⁶² <https://www.matica.hr/kolo/314/znacenje-deklaracije-u-povijesti-hrvatskoga-jezika-20684/> (21.8.2024.)

pozdravili su početak tog zajedničkog rješavanja pitanja zajedničkog jezika. Vladimir Bakarić kasnije je izjavio kako su hrvatski predstavnici pristali na veće kompromise nego što se promišljalo u Hrvatskoj jer su smatrali kako su ti prijedlozi politička direktiva i unitaristički pritisak. Prema Bakariću se trebalo dogovoriti samo oko zajedničkog pravopisa, a ne započeti izradu zajedničkog rječnika.¹⁶³

Iako je dočekan s oduševljenjem od strane dijela hrvatskih književnika i intelektualaca, mnogi Hrvati, ali i drugi smatrali su kako je Novosadski dogovor pokušaj integracije južnoslavenskih naroda te kako je borba za samostalni hrvatski zapravo dio borbe protiv hegemonističkog unitarizma i asimilacije Hrvata. Jedan od primjera te manifestacije unitarizma bilo je pisanje Historije KPJ, u kojoj nije sudjelovao nijedan Hrvat. Franjo Tuđman, ravnatelj Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, predlagao je da se tiska i na hrvatskome jeziku, ali neki članovi CK SKH rekli su kako je bolje ne postavljati takav prijedlog.¹⁶⁴ Ogorčenje sa stanjem jezika u saveznm institucijama najveće je bilo u SR Hrvatskoj. Očekivalo se zbog navedenog ogorčenja kako bi se hrvatski jezikoslovci, književnici i intelektualci trebali dogovoriti i reagirati. Tako je 17. ožujka 1967. godine u Telegramu, jugoslavenskim novinama za društvena i kulturna pitanja, br. 359., objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Deklaraciju je potpisalo 18 kulturnih i znanstvenih ustanova u SR Hrvatskoj te se u njoj iznose sve negativni stavovi o Novosadskome dogovoru.¹⁶⁵ Cilj *Deklaracije* bio je donijeti ustavnu promjenu kojom će se izmijeniti odredba o jeziku. Deklaracija tvrdi kako se na tendenciji 'unitarizma i hegemonizma' pojavila koncepcija o potrebi jedinstvenog državnog jezika te se srpskome jeziku ta uloga namijenjena. Ostvaruje se to putem upravnog aparata i sredstava javne i masovne komunikacije kao što su savezna glasila Tanjug, JRTV, PTT i dr. Ostvaruje se također putem jezične prakse u JNA, saveznoj upravi, zdravstvu itd. Upravo zbog toga je *Deklaracija* tražila kako bi se toj praksi stalo na kraj te da se dvoimeni naziv 'hrvatsko-srpski jezik' ukine te uvede ime hrvatski jezik.¹⁶⁶

Upravo će se navesti glavne teze Deklaracije;

¹⁶³ Radelić, Z. 2006., str. 347-349

¹⁶⁴ Radelić, Z. 2006., str. 404

¹⁶⁵ <http://ihjj.hr/iz-povijesti/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika/50/> (22.8.2024.)

¹⁶⁶ Bilandžić, D. 1999., str. 516

- 1) „ Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga. U tu svrhu treba izmijeniti formulaciju iz Ustava SFRJ, čl. 131, koja bi morala glasiti ovako: „Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.” Adekvatnom formulacijom treba osigurati i prava jezika narodnosti u Jugoslaviji. Dosadašnja ustavna odredba o "srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jeziku" svojom nepreciznošću omogućuje da se u praksi ta dva usporedna naziva shvate kao sinonimi, a ne kao temelj za ravnopravnost i hrvatskog i srpskog književnog jezika, jednako među sobom, kao i u odnosu prema jezicima ostalih jugoslavenskih naroda. Takva nejasnoća omogućuje da se u primjeni srpski književni jezik silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate. Da je stvarnost zaista takva, dokazuju mnogobrojni primjeri, a među njima kao najnoviji nedavni Zaključci pete skupštine Saveza kompozitora Jugoslavije. Ti su zaključci objavljeni usporedno u srpskoj, slovenskoj i makedonskoj verziji kao da hrvatskoga književnoga jezika uopće nema ili kao da je istovjetan sa srpskim književnim jezikom. Potpisane ustanove i organizacije smatraju da u takvim slučajevima hrvatski narod nije zastupan i da je doveden u neravnopravan položaj. Takva se praksa ni u kojem slučaju ne može opravdati inače neosporenom znanstvenom činjenicom da hrvatski i srpski književni jezik imaju zajedničku lingvističku osnovu.
- 2) U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju. Ovu Deklaraciju podnosimo Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj našoj javnosti da se prilikom pripreme promjene Ustava izložena načela nedvosmisleno formuliraju i da se u skladu s time osigura njihova potpuna primjena u našem društvenom životu.“¹⁶⁷

Član CK SKH i potpredsjednik Sabora Miloš Žanko pokrenuo je kampanju protiv Deklaracije i njezinih potpisnika. Prikupio je veliku količinu podataka iz političkoga

¹⁶⁷ <http://ihjj.hr/iz-povijesti/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika/50/> (22.8.2024.)

života te time dokazao tezu kako se radi o nacionalizmu kojem se republičko partijsko rukovodstvo ne suprotstavlja. Beogradski književnici, nakon što su vidjeli objavu *Deklaracije* odlučili su izdati svoj dokument *Predlog pitanja za razmišljanje*, u kojem se usuglašavaju s pravom svakog da svome jeziku daje ime te da ga slobodno razvija. Tražili su da svi Srbi i Hrvati u ostalim republikama dobiju pravo na svoj jezik, škole, ustanove, izdavaštvo itd. Tražili su upotrebu ćirilice u Srbiji. Ti zahtjevi srpskih književnika bili su nerealni jer je bilo nemoguće zabraniti latinicu u Srbiji i natjerati Srbe u Hrvatskoj i BiH da prihvate ekavicu u svome jeziku. Tito je 26. ožujka 1967. godine u Prištini osudio *Deklaraciju* te je započela kampanja protiv autora tog dokumenta, V. Holjevca, F. Tuđmana, Z. Komarice, M. Ivekovića, J. Šentije i M. Krleže. Izvršni komitet CK SKH ispitao je mnoge svoje članove koji su potpisali *Deklaraciju*. Žarištima nacionalizma smatrani su Matica hrvatska, Matica iseljenika, skupina u savezu književnika (Petar Šegedin i dr.) i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. V. Holjevac isključen je iz CK SKH, F. Tuđman iz SKH i smijenjen s mjesta direktora IHRPH-a. Kraj ove akcije je plenarna sjednica CK SKH odražana od 19. do 20. travnja, posvećena upravo *Deklaraciji*.¹⁶⁸

O *Deklaraciji* je raspravljalo i partijsko rukovodstvo SFRJ; premda stavovi u toj raspravi nisu bili potpuno usklađeni (E. Kardelj je bio protiv sankcija zastupajući stav da je pogreška što pitanje ravnopravnosti jezika nije riješeno već prethodnim Ustavom), prevladalo je mišljenje da svi potpisnici *Deklaracije* moraju biti kažnjeni jer se radi o 'politički štetnom, nacionalističkom činu'. Načelno su mnogi od tadašnjih političkih lidera bili naklonjeni stavovima prezentiranima u tom dokumentu. Budući da je i M. Krleža potpisao *Deklaraciju*, a mnogi su se potpisnici služili tom činjenicom kao alibijem za vlastito potpisivanje, pred političkim rukovodstvom Hrvatske postavio se problem adekvatnog političkog kažnjavanja Krleže, koji je u to doba bio i član CK SKH. Josip Broz - Tito, međutim, nije dopustio da to pitanje bude riješeno na republičkoj političkoj razini. Pozvao je Krležu na razgovor u Beograd (prisutan je bio na tom sastanku i M. Tripalo) te mu je ponudio mogućnost da povuče potpis. U tom duljem razgovoru Krleža je Brozu navodio mnogobrojne primjere zapostavljanja hrvatskoga književnog jezika obrazlažući time opravdanost zahtjeva *Deklaracije*, iako se načelno složio s Brozom da sam čin njezina formuliranja i demonstrativnog prezentiranja javnosti nije mudar politički čin jer može poremetiti osjetljivu ravnotežu nacionalnih

¹⁶⁸ Bilandžić, D. 1999., str. 517-518

interesa u tadašnjoj Jugoslaviji. Također je inzistirao na stavu da svaki narod ima pravo da svoj jezik nazove svojim nacionalnim imenom. Izjavio je da bi povlačenje potpisa bilo suprotno njegovu osjećaju osobne časti te je ponudio kao alternativu podnošenje ostavke na članstvo u Savezu komunista. Tu ponudu Broz nije prihvatio, vjerojatno procjenjujući da je K. kao ugledan književnik, lijevi intelektualac i njegov osobni prijatelj isuviše dragocjen za Savez komunista da bi bio tako politički žrtvovan. Dogovorili su se stoga da K. samo podnese ostavku na članstvo u Centralnom komitetu SKH. Na plenumu CK posvećenome *Deklaraciji* Krležino pismo nije pročitano. Bakarić je samo obavijestio prisutne da je M. Krleža podnio pismenu ostavku i ona je bez rasprave prihvaćena.¹⁶⁹

¹⁶⁹ <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika> (18.8.2024.)

5. Početak i razvoj Hrvatskog proljeća

5.1 Definicija Hrvatskog proljeća

Hrvatsko proljeće, točnije hrvatski nacionalni pokret događaj je koji je obilježio kraj 1960-ih i početak 1970-ih godina u SR Hrvatskoj, a samim time i SFRJ. Nacionalni pokret zahtijevao je daljnju centralizaciju i federalizaciju Jugoslavije, kako u političkome smislu tako i u gospodarskome. Pokret je imao tri aspekta. Prvi aspekt je taj kako je nacionalni pokret proizašao iz potrebe dijela hrvatske političke elite kako bi se relegitimizirala vlast u novonastalim društvenim okolnostima. Te okolnosti uključivale su krizno razdoblje komunističke vlasti kada stari komunistički model gubi uvjerljivost, a suprotstavlja mu se nova ljevica. Drugi aspekt je bio djelovanje unutar zadanog političkog i državnog sustava. Reformski pokret imao je inicijativu jer je ona bila u rukama političke elite. Treći aspekt je poprimanje masivnog oblika. Samim time je SKH svoj politički legitimitet tražio u masovnoj podršci. Navest će se dalje segmenti Hrvatskog proljeća. U SR Hrvatskoj se reformni pokret dijeli na tri segmenta. Prvi segment je upravo krug reformnog SKH s primarnim utjecajem na veliki dio partijsko-državnog aparata i gospodarstvo. Drugi segment obuhvaća krug Matice hrvatske. Ona stvaranjem svojih ogranaka povećala je svoju podršku reformatorima u SKH, kao i dijelu kulturne elite koje su bile vezane uz Matične časopise, novopokrenuti Hrvatski tjednik. Treći segment bio je studentski pokret. Studentski pokret preuzeo je vodstvo studentske organizacije Sveučilišta u Zagrebu te Saveza studenata Hrvatske.¹⁷⁰

Sredinom 1960-ih u Jugoslaviji započeo je proces liberalizacije i sukobljavanja različitih koncepcija razvoja samoupravljanja i federalnog sustava u državnom i partijskom rukovodstvu. U javnim raspravama o demokraciji i decentralizaciji naglašavale su se dvije stvari odnosno dva temeljna pitanja; pitanje demokracije i pitanje ravnopravnosti jugoslavenskih naroda. U SR Hrvatskoj se demokracija razumijevala kao proširenje autonomnih prava hrvatskoga naroda te jačanje socijalizma.¹⁷¹ Krajem 60-ih i početkom 70-ih sukob u SR Hrvatskoj i Jugoslaviji odnosno u SKJ poprima obilježja sukoba konzervativnijih i liberalnijih komunista (mladi i stari komunisti). Na sjednici Izvršnoga komiteta CK SKJ održanoj 18. i 19. veljače 1963. godine Tito je predložio kako bi se trebali povući svi šefovi republika, osim V. Bakarića u SR

¹⁷⁰ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-proljece> (22.8.2024.)

¹⁷¹ Radelić, Z. 2006., str. 379-380

Hrvatskoj i J. Veselinova u SR Srbiji. Izvršni komitet CK SKJ određivao je sva republička vodstva, a na čelu komisije koja se bavila tim pitanjima bio je A. Ranković. Mnogi stari članovi Izvšnoga komiteta CK SKJ poput Anke Berus, Božidara Maslarića, Karle Mrazović, Dragutina Sailija i dr. su smijenjeni. Na mjesto predsjednika Izvšnoga vijeća Sabora SRH postavljen je Mika Špiljak, a Ivan Krajačić Stevo izabran je za predsjednika Sabora SRH. Milutin Baltić određen je za predsjednika Republičkog vijeća Saveza sindikata Hrvatske dok je za predsjednika Glavnog odbora SUBNOR-a za Hrvatsku izabran Marko Belinić. Uroš Slijepčević izabran je za sekretara unutarnjih poslova Izvšnoga vijeća Sabora SRH, dok je za člana Izvšnoga komiteta CK SKH određena Savka Dubčević-Kučar.¹⁷² Nove reformne snage činili su Miko Tripalo, Mirjana Krstinić i Jakov Sirotković u saveznome vrhu. U SRH su reformnim snagama pripadali Pero Pirker, Dragutin Haramija, Ivan Šibl, spomenuta Savka i drugi. Pripadnici druge suprotne struje odnosno stari komunisti bili su Jure Bilić, Jelica Radojčević, Dušan Dragosavac, Milka Planinc i drugi. Tripalo i Dabčević-Kučar ubrzo će postati nacionalni prvaci te su svojom svježinom, odlučnošću i popularnošću slabili Titov monopol i pred protivnicima reforme ga činili slabim. Upravo se na tim pretpostavkama stari kadar uplašio za socijalizam.¹⁷³ Upravo su se mladi reformisti zalagali za potpunu suverenost i ravnopravnost Hrvatske unutar Jugoslavije. Esencijalno je spomenuti kako su i dalje željeli Jugoslaviju, ali su željeli zadržati je unutar određenih gospodarskih, ekonomskih i državno-pravnih izmjena. Što se gospodarstva tiče, željeli su kako se ne bi iskorištavala SRH zbog drugih republika, tj. zalagali su se za politiku 'čistog' računa kako bi se znalo gdje ide državni novac. Najveći problem glede novca činile su devize hrvatskih državljana koji su radili u inozemstvu i koje su završavale u Beogradu gdje su se i trošile. Također, po uzoru na Zapad, željeli su veću autonomiju poduzeća kako bi ona postala neovisna od države.¹⁷⁴

Savka Dabčević-Kučar (Korčula, 6. prosinca 1923. – Zagreb, 6. kolovoza 2009). bila je hrvatska ekonomistica i političarka. 1959. postaje članica CK SKH, a 1963. članica Izvšnog komiteta CK SKH, a od 1966. jedan od sekretara Izvšnog Komiteta CK SKH. Od 1967. do 1968. godine bila je predsjednica Izvšnog vijeća Sabora SRH, a od 1968. godine obnašala je dužnost predsjednice CK SKH. Bila je jedna od ključnih

¹⁷² Radelić, Z. 2006., str. 429

¹⁷³ Radelić, Z. 2006., str. 315

¹⁷⁴ Kriste, P. *Nekoliko teza o hrvatskom proljeću*. U: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo: Filozofski fakultet: Fakultet političkih znanosti: Pravni fakultet, Zagreb, 2012. str. 46-47

figura Hrvatskog proljeća te zagovarala promjene u gospodarskom sustavu koje se temelje na slobodnijem djelovanju tržišta. Zagovarala je također reforme federacije u smjeru sve veće samostalnosti i ravnopravnosti republika.¹⁷⁵ Ante Miko Tripalo (Sinj, 16. studenoga 1926. – Zagreb, 11. prosinca 1995.). bio je hrvatski političar i pravnik koji se za vrijeme gimnazijskih dana priključio SKOJ-u (1941.) te je bio sudionik antifašističke borbe. Nakon rata potaje predsjednik CK Narodne omladine Hrvatske i CK Narodne omladine Jugoslavije. Postaje također poslanik u Saveznom vijeću Narodne skupštine. Sekretarom Gradskog komiteta SKH Zagreba postaje 1962. godine te član Izvršnog komiteta CK SKH. Bio je sekretar Izvršnog komiteta CK SKH od 1966. godine. Bio je član Izvršnog biroa predsjedništva SKJ od 1969. godine, a 1970. godine imenovan je u komisiju za promjenu Ustava SFRJ. Isticao je važnost uspostave i očuvanja ravnopravnosti nacija te je poticao demokratizaciju politike. Jedan je od važnijih figura hrvatskog proljeća uz Savku Dabčević-Kučar.¹⁷⁶ Pirker Pero (Varaždin, 5. srpnja 1927. – Zagreb, 1. kolovoza 1972.) bio je hrvatski političar. Poput Tripala sudjelovao je u antifašističkoj borbi te je bio gradonačelnik odnosno predsjednik Skupštine grada Zagreba od 1963. do 1967. godine. Bio je također i predsjednik Gradskog komiteta SKH, a 1969. godine bio je izabran za sekretara Izvršnog komiteta CK SKH. Uz Tripala i Dabčević-Kučar, bio je značajan sudionik Hrvatskoga proljeća.¹⁷⁷

Točka prekretnica koja je ponajviše i omogućila djelovanje hrvatskih reformista bila je slamanje Aleksandra Rankovića koji se najviše protivio decentralizaciji Jugoslavije. 1966. godine dolazi do smjene Rankovića što dovodi do slabljenja moći državno-partijskog vrha Jugoslavije te jugoslavenske policije. Tijekom 60-ih godina u Jugoslaviji se komunisti počinju dijeliti u dvije struje; reformisti i dogmati. Reformisti su predvođeni E. Kardeljom, dok su dogmati predvođeni A. Rankovićem¹⁷⁸ Ranković je bio osnivač Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA) te Uprave državne bezbednosti (UDBA) i njen dugogodišnji šef. Kao organizacijski sekretar CK KPJ, u rukama je imao mehanizam Partije. Obnašao je dužnost ministra unutarnjih poslova, pa je tako postao kulturna ličnost pripadnika tajne policije koja mu je bila vjerna. Po pitanju privredne reforme, bio je njen protivnik te se suprotstavljao većoj samostalnosti republika i

¹⁷⁵ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dabcevic-kucar-savka> (22.8.2024.)

¹⁷⁶ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tripalo-ante-miko> (22.8.2024.)

¹⁷⁷ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pirker-pero> (22.8.2024.)

¹⁷⁸ Radelić, Z. 2006., 347-348

demokratizaciji. U sukobu struja komunista, Tito je prevagnuo na stranu reformista i Kardelja. Ne mogu se sa sigurnošću reći glavni motivi Titove odluke udaranja na A. Rankovića odnosno na centar državne sigurnosti. Svakako je bitno istaknuti kako je tim potezom glavna osoba dogmatskih i unitarističko-centralnih snaga smijenjena i glavnome protivniku reformama je onemogućen prestiž i moć kakvu je dotad uživao. Na VIII. Kongresu održanom 1964. godine Tito je izjavio kako unitaristima nema mjesta u SKJ. Za vrijeme trajanja III. plenuma CK SKJ, održanog u veljači 1966. godine, Ranković napada reformu tvrdeći kako se njome preferiraju razvijeniije republike Jugoslavije. Tito u svome govoru zauzvrat je kritizirao Rankovića dok je V. Bakarić kritizirao rad partijske organizacije. Novonastala situacija povećala je već snažan intenzitet te je Tito odlučio stvoriti aferu kako bi imao alibi za onesposobiti Rankovića. Upravo je na sjednici IK CKJ i na IV. plenumu CK SKJ 1. srpnja 1966. godine na Brijunima otkriveno od Tita kako se UDBA izdigla iznad SKJ. Stvorena je priča o tome kako je i sam Tito bio prisluškivan jer se otkrilo kako se partijski i državni dužnosnici prislušuju. Na tom IV. plenumu je Ranković isključen iz političkog života. Dok je s jedne strane bilo oduševljenje na pad Rankovića, druga je to doživjela kao gorak poraz. Riječ je o dakle o srpskim i hrvatskim reakcijama. U SR Srbiji su njegovu smjenu, a samim time i poraz konzervativaca, doživjeli kao srpski nacionalni potez. U SR Hrvatskoj se ta smjena dočekala s olakšanjem, oduševljenjem i određenom nadom u demokratsku budućnost. Dijelom se doživljavala kao nacionalna pobjeda nad srpskim hegemonizmom. Upravo smjenom Rankovića, dolazi do širenja sloboda u Jugoslaviji.¹⁷⁹

Iako se tipično uzima period 1967. do 1971. godine kao trajanje Hrvatskoga proljeća, ne slažu se svi autori po tom pitanju. Po određenim autorima, ovisno o vremenu i namjerama, različiti događaji i godine se uzimaju kao početak Hrvatskog proljeća. Jedan dio autora smatra kako Hrv. proljeće počinje *Ustavom* iz 1963. godine, dok drugi dio autora smatra kako ono počinje *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Ponekad se kao početak spominje 1969. ili 1970. godina odnosno X. sjednica CK SKH. Petar Kriste smatra kako je Hrvatsko proljeće gotovo nemoguće razumjeti i razmatrati izvan konteksta reformi koje su započete 60-ih godina. Te je samim time najrealnije locirati pokret u tim vremenskim okvirima od sredine 60-ih kada je donesena privredna reforma sa savjetovanjem zagrebačkih privrednika pod

¹⁷⁹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rankovic-aleksandar> (22.8.2024.)

ravnateljem tadašnjeg sektora Gradskog komiteta Mike Tripala pa sve do kraja 1971. godine.

Kada dolazi do sukoba sa Staljinom i napuštanja sovjetskog sustava, sve su se više osjećale posljedice centralizacije i unitarizma. Oni su gušili razvoj i onemogućavali su daljnju stabilizaciju zemlje. Upravo te posljedice vodeći dio partijskog rukovodstva na čelu s Titom uviđa te dolazi tijekom 60-ih godina do određenih reformi koje su prethodile hrvatskome nacionalnom pokretu. Dakle, kao uzroke Hrvatskog proljeća uzimaju se prve ustavne promjene iz 1963. godine, početak privredne i društvene reforme 1965. godine, pokušaj gušenja otpora reformi smjenom Rankovića 1966. godine nakon čega slijedi X. sjednica CK SKH održana od 16. do 18. siječnja 1970. godine čime započinje Hrvatsko proljeće.¹⁸⁰

Tijekom 1971. godine hrvatsko domoljublje je naraslo, a samim time narasla je i podrška hrvatskome rukovodstvu. Najbolje se očitovalo na političkim zborovima i osnivačkim skupštinama pododbora i povjereništva Matice hrvatske. Podržavao se rad Matice hrvatske, rad Društva književnika Hrvatske, časopisi Matice hrvatske su se sve više čitali zajedno s *Vjesnikom* te se slušao radio i gledala televizija; pogotovo u Dalmaciji se slušalo Vicu Vukova.¹⁸¹ Dakle, Hrvatsko proljeće do sredine 1971. godine dobilo je masovno obilježje. Mediji su osvojeni te se neprestano tražio čisti račun, ravnopravnost republika, demokratizacija društva i višestranačje.¹⁸²

5.2 X. Sjednica CK SKH

Tito je tijekom ljeta 1969. godine imao višednevnu turneju po Dalmaciji. Pratili su ga V. Bakarić, S. Dabčević-Kučar, P. Pirker, D. Haramija i J. Blažević. U svojim javnim nastupima tijekom tog putovanja Tito je davao podršku stavovima hrvatskog rukovodstva o ekonomskim pitanjima te je samim time tražio reafirmiranje vodeće uloge partije, istovremeno tražeći podršku rukovodstva SKH. Oba poteza izazvala su nezadovoljstvo grupe koja je bila orijentirana oko M. Todorovića. Ta grupa je htjela labavu partiju, u kojem bi u vodstvu bili članovi iz Srbije i ostalih nerazvijenijih

¹⁸⁰ Kriste, P. 2012., str. 44-45

¹⁸¹https://www.youtube.com/watch?v=cE_z8mSZ8qQ (22.8.2024.) i

<https://www.youtube.com/watch?v=bEKurrs-0VA> (22.8.2024.)

¹⁸² Obad, S. 2001., str. 147

republika te imali utjecaj kako bi spriječili promjene privrednog sustava. Još jedna osoba nezadovoljna djelovanjem i zahtjevima hrvatskog rukovodstva bio je Miloš Žanko, hrvatski političar i unitarist.¹⁸³ U jugoslavenskome listu *Borba* 1969. godine izašli su Žankovi članci kojima optužuje rukovodstvo SKH za nacionalizam. Prva serija članaka koja je izašla od 14. do 20. veljače 1969. godine, nosila je naslov *O listu koji nije ni hrvatski ni književni*, a druga serija članaka izašla je od 17. do 23. studenoga. Ona je nosila naslov *U toj nacionalističkoj ludosti ima sistema*. Ta serija članaka je po riječima M. Tripala „postala dio unitarističke akcije protiv rukovodstva SKH“.¹⁸⁴ Ponajviše zbog Žankovih članaka došlo je stvaranja antihrvatskog raspoloženja u ostalim republikama Jugoslavije, iako su u samoj SR Hrvatskoj započele aktivnosti etatističkih, unitarističkih i antireformskih snaga. Najbitnije tj. osnovne karakteristike politike SKH u to vrijeme bile su sljedeće: dosljedno razvijanje samoupravljanja kroz jačanje njegove materijalne osnove, decentralizacija dohotka i raspodjela od strane neposrednih proizvođača, uspostavljanje čistih računa među republikama te daljnje razvijanje međunacionalnih odnosa na osnovi potpune ravnopravnosti. Rukovodstvo SKH razmišljalo je duže vrijeme o sazivanju plenuma kako bi se odbacile etikete o nacionalizmu, no članci u *Borbi* su taj proces ubrzali.¹⁸⁵ Žanko se zalagao da u dokumente SKJ i SSRRN uđe odredba da se treba voditi kako borba protiv birokratsko-etatističkog unitarizma, tako i protiv nacionalizma i šovinizma u vlastitim nacijama. Smatrao je da se treba boriti za jugoslavenski socijalistički patriotizam, za razvoj internacionalističke svijesti o pripadnosti socijalističkoj zajednici radnih ljudi u Jugoslaviji. Žanko je bio na razgovoru s Titom u Vojvodini. Žalio se kako nema otpora protiv nacionalizma u SKH i u tisku premda nije dobio Titovu potporu. Tito je osuđivao sve one koji sustajali iza Žanka, pri tome misleći na unitariste i velikosrbe po riječima Savke Dabčević-Kučar. Žankov napad na rukovodstvo SKH bio je zaokret odnosno eksczes jer su se do tada javno napadali samo oni komunisti koji su već bili smijenjeni ili pred samim padom. S. Dabčević-Kučar primijetila je kako je Žanko nakon napada često bio u prisutnosti Milentija Popovića, predsjednika Savezne skupštine SFRJ, i vodio je njezine sjednice. Tripalo također spominje mogućnost da su M. Todorović i M. Popović podupirali Žanka koji je imao i podršku srpskog tiska.¹⁸⁶ Unatoč pritiscima i

¹⁸³ Tripalo, M. 1990., str. 110-111

¹⁸⁴ Tripalo, M. 1990., str. 111

¹⁸⁵ Tripalo, M. 1990., str. 111-112

¹⁸⁶ Radelić, Z. 2006., str.435 – 436

negodovanju, Tito je 13. prosinca pripremio partijsko savjetovanje za sjednicu CK SKH. 19. prosinca Tito je na sjednici IK CK SKH, dao potporu reformistima: „Smatram da vi uspješno radite. Ne smije se dozvoliti da se na vas prebacuje odgovornost za neke nacionalističke i šovinističke pojave u Hrvatskoj, jer je poznato da se vi kao rukovodstvo Hrvatske borite protiv tih pojava.“¹⁸⁷

Dakle X. sjednica CK SKH dala je snažan, novi zamah dotadašnjim tendencijama jačanja hrvatske državnosti i nacionalnog identiteta. Bila je organizirana kao odgovor na akciju koja se vodila protiv Tita i hrvatskog rukovodstva.¹⁸⁸ X. sjednica održana je od 15. do 17. siječnja 1970. godine te je bilo bitno da se na njoj konačno iznesu stajališta komunista Hrvatske o daljnjem razvoju Jugoslavije i međunacionalnih odnosa. Jasno se ukazivalo na bit društvenoekonomske reforme, koja je predstavljala temelj razvitka samoupravljanja i socijalističke demokracije. Upozoravalo se i na opasnost koja prijete višenacionalnoj zajednici od svakog nacionalizma, posebice unitarizma. Dabčević-Kučar tijekom sjednice održala je sadržajan referat, koji je upućivao na preokret u držanju hrvatskih komunista, do kojega je došlo zbog raspoloženja u javnosti i zbog upornog i hrabrog inzistiranja mladih komunista koji su imali ne samo podršku V. Bakarića i J. Blaževića, već i samog Tita.¹⁸⁹ U svom referatu glavnu pažnju posvetila je unitarističkim i nacionalističkim shvaćanjima i politici. Objasnila je kako se unitarizam suprotstavlja samoupravnoj orijentaciji društvenog razvoja te jačanju ravnopravnosti svih naroda unutar Jugoslavije. Također ističe kako se unitarizam zasniva na velikodržavstvu i hegemonizmu najbrojnije nacije. Ona potom navodi sljedeće: „Za unitariste i birokrate bitka za reformu, akcija na rješavanju zaostalih i još uvijek otvorenih pitanja izgradnje i funkcioniranja samoupravnog sistema koja se vodi, npr., u Hrvatskoj i drugdje, sumnjiv je posao usmjeren na rušenje ni manje ni više nego kohezije i čvrstine zajednice jugoslavenskih naroda... za unitariste nacionalno pitanje i nacionalni problem uopće ne postoje... oni smatraju da postojanje više nacija i narodnosti slabi Jugoslaviju.“ Za optužbu kako se u redovima rukovodstva Hrvatske javlja nacionalizam i šovinizam, Dabčević-Kučer inzistirala je na tome da nacionalizam nije u rastu te da su ga posjekli u korijenu.¹⁹⁰ Od velike važnosti također je bila i njezina konstatacija u referatu kako Hrvatska ne bi mogla biti za bilo kakvu Jugoslaviju, nego

¹⁸⁷ Bilandžić, D. 1999., str. 564

¹⁸⁸ Ibid str. 557

¹⁸⁹ Tripalo, M. 1990., str. 112

¹⁹⁰ Bilandžić, D. 1999., str. 564-565

samo za federativnu, socijalističku, demokratsku, samoupravnu i nesvrstanu. Tito je o cijeloj akciji bio upoznat, sama Dabčević-Kučer ga je obavještavala zavrijeme sjednice te je sve podržavao. Napomenuo je kako treba dodati samo sljedeće: „CK osuđuje i one birokratske i konzervativne snage, čiji su izraz ovakvo djelovanje druga Žanka, usmjereno protiv kursa CK SKH, koji je i kurs CK SKJ.“¹⁹¹

Akcijom oko M. Žanka bavio se V. Bakarić. Dva puta je Žanko govorio na sjednici i odbijao kritike koje su iznesene na njegov račun, a odnosile su se na njegove unitarističke stavove i frakcionističke pokušaje rušenja rukovodstva SKH. Nije prihvatio ni prigovore da njegovi članci predstavljaju kritiku rukovodstva i njegovog političkog kursa. Međutim, kritike koje su iznijete glede njegovi stajališta i postupaka su bile toliko argumentirane, a njegova obrana neuvjerljiva, da su se od samog Žanka ogradili i oni koji su ga u početku branili. Marinko Gruić, Žankov blizak prijatelj i istomišljenik, je na sjednici kazao: „Ono što je u centru kritike jest to da je drug Žanko uglavnom polazio od javnih manifestacija, i to u jednoj sferi i često na krivi način, a osnovna rješenja su prije svega u društveno-ekonomskoj sferi. Baš u toj sferi CK SKH bio je najaktivniji, ali u toj sferi doživljavao je i najjače kritike. CK sa svojim stavovima o rješavanju aktualnih društvenoekonomskih pitanja i borbom za reformu faktički se bori da se osiguraju ravnopravni odnosi u našoj zajednici i savladaju korijeni nacionalističkih pojava, a ako ne ostvarimo privrednu i društvenu reformu, nacionalističke tendencije će rasti.“¹⁹² X. sjednica završila je jednoglasnom osudom M. Žanka, kao i osudom unitarističko-centralističkih snaga. Sam Tito telefonskim razgovorom je tražio da se u zaključcima sjednice doda još jedna rečenica, uz osudu Žanku, o osudi „onih snaga koje iza Žanka stoje.“ Na kraju same sjednice SKH ocijenio je da je glavna opasnost za razvoj samoupravnog socijalizma i stabilnosti Jugoslavije unitarizam kao ideologija i birokratski centralizam kao sustav.¹⁹³ Tito je podupirao hrvatsko rukovodstvo protiv M. Žanka, što je i S. Dabčević-Kučar objasnila: „Tito je konflikte iskorištavao kao sredstvo svoje vlasti, nije ih smirivao nego ih je često iskorištavao da bi ojačao svoj položaj.“¹⁹⁴

Prema nekim ocjenama, X. sjednica CK SKH pokrenula je politiku samostalnog prosuđivanja te je prekinula politiku ritualnog ponavljanja zaključaka jugoslavenskog

¹⁹¹ Tripalo, M. 1990., str. 112

¹⁹² Ibid str. 113

¹⁹³ Bilandžić, D. 1999., str. 567-568

¹⁹⁴ Dabčević-Kučar, S. 71: hrvatski snovi i stvarnost knjiga 2, Interpublic, Zagreb, 1997., str. 851

vodstva. Između ostalog prekinuta je i praksa izbjegavanja suočavanja s međunacionalnim problemima. X. sjednica je otvorila put borbi za jezik, državnosti i samostalnijem gospodarskom razvoju kao i put slobodnijem političkom životu. Uvedena je također i nova politika koja je izvučena iz kabineta i prebačena na ulice, budući da se sjednica prenosila na televiziji. Jasno se na sjednici osudio centralizam i unitarizam te se jasno založilo za hrvatsku državnost i obranu nacionalnog identiteta. Dabčević-Kučar u svome referatu osudila je i hrvatski nacionalizam, ali jasnija nacionalna politika dobila je masovnu podršku. Uz medije su pokrenuti i masovni zborovi na kojima se raspravljalo o pokrenutim pitanjima.¹⁹⁵

5.3 Matica hrvatska i njeno djelovanje unutar Hrvatskog proljeća

Matica hrvatska u Hrvatskom proljeću počinje djelovati 1967. godine kada je izdana *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Tom deklaracijom se Matica hrvatska, kao i brojne druge hrvatske kulturne i znanstvene ustanove te udruge, suprotstavila prodiranju srpskog jezičnog standarda u Hrvatskoj i potiskivanju hrvatskog jezičnog standarda. Nakon hajke koja se javila zbog *Deklaracije*, Matica je postala zanimljiva široj javnosti te je svoje ogranke i povjerenstva otvarala posvuda po Hrvatskoj. Raslo je također zanimanje za Matičinu publicistiku i Matica je, uz svoje časopise, 1971. pokrenula i *Hrvatski tjednik*. Matica hrvatska podržavala je hrvatski nacionalni pokret, a uz nju su ga podržavale i poticale mnoge kulturne i znanstvene ustanove i udruge, poput Društva književnika Hrvatske i hrvatsko sveučilište.¹⁹⁶ Matica hrvatska odigrala je jednu od važnijih uloga za vrijeme Hrvatskog proljeća, budući da je tada bila jedna od najaktivnijih hrvatskih društvenih i kulturnih ustanova. Matica je privukla veliki broj uglednih intelektualaca, studenata i radnika koji su smatrali da ona odražava stajalište cijelog hrvatskog naroda zahvaljujući svome programu. Početak otvorenog istupanja članova Matice u borbi oko temeljnih hrvatskih nacionalnih interesa bilo je izdavanje *Deklaracije*. U dataciji događaja koji su usko povezani s Maticom, a prethodili su Hrvatskom proljeću i 1971. godini, bitno je istaknuti objavljivanje dopuna *Pravila Matice hrvatske*. Upravni odbor Matice hrvatske je, pod predsjedanjem njezinog tadašnjeg predsjednika Ljudevita Jonkea, izglasao 1970. godine te dopune. Iako dopune Matičinih pravila nisu bile potvrđene od nadležne političke

¹⁹⁵ Radelić, Z. 2006., str. 437 – 438

¹⁹⁶ <https://www.matica.hr/media/knjige/iz-novije-hrvatske-povijesti-616/pdf/hrvatsko-proljece-i-matica-hrvatska-u-hrvatskom-proljeću.pdf> (22.8.2024.)

vlasti, one su omogućile da se započne provedba liberalnije politike primanja novih članova u redove Matice, kako bi se na taj način brojni istaknuti kulturni djelatnici mogli lakše uključiti u njezin rad. U tom kontekstu važna je činjenica da je u isto vrijeme započelo utemeljivanje lokalnih podružnica Matica, čak i u najudaljenijim provincijskim mjestima Hrvatske. Time se, koristeći se aktivnom djelatnošću brojnih ogranaka, Matica popularizirala, kako sebe tako i svoju djelatnost, kulturne, znanstvene, umjetničke, političke i gospodarske stavove. Nakon izdavanja dopune *Pravila* i uvođenja liberalnijeg pristupa u prihvaćanja članova, vrlo brzo su se počeli javljati veliki rezultati. Dok je Matica 1970. godine brojila 9 000 članova, do kraja 1971. godine taj je broj narastao za četiri puta, točnije na 36 458 članova. Promatrajući strukturu njezinog članstva, uviđa se zastupljenost različitih socijalnih i profesionalnih skupina, među kojima je bilo i prosvjetnih radnika, sudaca, liječnika, ali i radnika i studenata. Time je Matica, u tom trenutku, postala ono čemu je Savez komunista težio, a to je bila ujedinjenost ljudi različitog društvenog i obrazovnog položaja, različite dobi unutar jedne ustanove.¹⁹⁷

U raspravi o obilježjima hrvatske državnosti u novom hrvatskom Ustavu, Matica je naglašavala dva osnovna aspekta suverenosti. Prvi je bio njezina nedjeljiva priroda, suverenost se mora temeljiti na hrvatskom narodu i samo na njemu, a drugi aspekt bio je jedinstvo hrvatskih zemalja. Prema tom aspektu, suverenost se mora proširiti na sve dijelove Hrvatske. Naglasak koji je Matica stavljala na ta dva aspekta suverenosti je bio problematičan jer je otvarao pitanje odnosa sa Srbima u Hrvatskoj, a to je bio problem s kojim su se borile vođe KPH od 1943. do 1944. godine. Promicanje hrvatskih interesa i autonomije pred Srbima je postavljalo pitanje njihovog položaja u Hrvatskoj. Taj se problem tada riješio nametanjem centralizirane države u kojoj granice republika nisu imale veliko značenje. Međutim, kada je Matica započela s promicanjem svog shvaćanja suverenosti Hrvatske i inzistirati na tome da suverenost pripada isključivo hrvatskom narodu, počeo se javljati strah kod Srba za svoj status u Hrvatskoj. Dok su reformisti u SKH naglašavali važnost republičke autonomije kao sredstvo kojim bi se ostvarila hrvatska državnost i shvaćali suverenost kao nešto što počiva u institucijama

¹⁹⁷<https://www.matica.hr/kolo/298/O%20nekim%20aspektima%20utjecaja%20politi%C4%8Dkih%20zbivanja%20na%20rad%20Matice%20hrvatske%20u%20vrijeme%20Hrvatskog%20prolje%C4%87a/> (22.8.2024.)

republike, Matica je imala shvaćanje suverenosti kao nečega što pripada etničkog zajednici.¹⁹⁸

Dakle nužno je spomenuti sljedeće ključne točke; Matica je bila jedna od hrvatskih ustanova koja je svojim djelovanjem izazvala bipolarizaciju političkih struktura i stvaranje podjela unutar CK SKH. Tako se, od 1970. godine, jasno formiraju dvije partijske grupacije. Prva je bila liberalno vodstvo KPH, na čelu kojeg su bili Tripalo i Dabčević-Kučar. Oni su tolerirali, u većoj ili manjoj mjeri, djelovanje Matice, a njihovi su politički i gospodarski stavovi nerijetko nailazili na podršku Matice. Drugu grupaciju predstavljao je konzervativni dio partijskog rukovodstva, koji je djelovanje Matice doživljavao kao prijatnu stabilnost i jedinstvo Jugoslavije. U tim trenucima nesuglasica među političkim rukovodstvom u Hrvatskoj, ono što je dalo poticaj radu Matice bila je liberalizacija političkog života, što je uslijedilo nakon X. sjednice CK SKH. Sjednica se u prvom redu bavila sa sukobom unitarističkih i demokratskih tendencija unutar SKH, a manje s kulturnim pitanjima. Tripalo i Dabčević-Kučar su svojim stavovima o nužnosti demokratizacije političkog života u Hrvatskoj dali poticaj svim ustanovama i pojedincima koji su težili liberalizaciji hrvatskog društva.¹⁹⁹

5.4 Studentski pokret

Posljednja glavna interesna skupina koja je bila nositelj pokreta Hrvatskog proljeća bili su hrvatski studenti. Bili su okupljeni u pokretu hrvatskih sveučilištaraca. Sve veće uključivanje studenata u Hrvatsko proljeće događa se nakon što je hrvatsko rukovodstvo omogućilo sve veće uključivanje građana u izražavanje političkog interesa. Studentski pokret dobiva jasnije obrise u jesen 1970. godine. 1970. U prosincu te iste godine dolazi do izbora Ivana Zvonimira Čička na novoustanovljenu dužnost studenta prorektora. Studentski pokret time dobiva institucionalni izričaj. Ivan Supek, tadašnji rektor Sveučilišta u Zagrebu, prihvatio je i potvrdio izbor Čička za prorektora studenata. Izborom Dražena Budiše za predsjednika Saveza studenata grada Zagreba, 4. travnja 1970. godine, dolazi do formalnog ustrojavanja studentskog pokreta. Poput Matice hrvatske, tako su se i sveučilištarci u svojim ciljevima i metodama razlikovali od

¹⁹⁸ Irvine, J. Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije, *Političke analize : tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, Vol. 2 No. 7, 2011., str. 31 – 33

¹⁹⁹<https://www.matica.hr/kolo/298/O%20nekim%20aspektima%20utjecaja%20politi%C4%8Dkih%20zbivanja%20na%20rad%20Matice%20hrvatske%20u%20vrijeme%20Hrvatskog%20prolje%C4%87a/> (22.8.2024.)

hrvatskog političkog vodstva, ali bilo je to obilježje hrvatskog nacionalnog pokreta kao pluralističkog pokreta. U izražavanjima nacionalnih zahtjeva, hrvatski sveučilištarci izražavali su i ekonomske zahtjeve koji su bili njihova strategija u političko-interesnom djelovanju.²⁰⁰

Izbor I. Z. Čička dočekan je s nezadovoljstvom Partije, budući da su ga oni još u gimnazijskim danima nazivali 'hrvatskim nacionalistom'. Još jedan razlog zbog kojega je Partija bila nezadovoljna tim izborom jest taj što je izgubio njihov službeni kandidat za studentskog prorektora, D. Grubiša, koji je imao potporu medija. Osim Čička i D. Budiše, na čelo republičke organizacije studenata dolazi Ante Paradžik. Unatoč prvobitnom osporavanju, Partija je naposljetku prihvatila promjene u studentskim vodstvima. Studentski pokret bio je masovan i studenti su se zalagali za rješenja bez pristajanja na kompromis. Zalagali su se za to da ne bude nikakvih nagodbi s centralizmom, separatizmom i unitarizmom te da ne bude nikakvih polovičnih rješenja. Ovime su studenti podržavali i reformsko vodstvo s njihovim zahtjevima i samoga Tita. Na skupu koji je održan 12. svibnja 1971. godine u Studentskom centru u Zagrebu je oko 1000 studenata tražilo od ustavne komisije sljedeće: da Tito bude izabran za doživotnog predsjednika SFRJ, da devize ostanu u vlasništvu onih koji su ih zaradili, da se obuka u JNA obavlja na jeziku republike u kojoj se nalaze jedinice, da se ime države promijeni u Savez jugoslavenskih socijalističkih samoupravnih republika i posljednje, da glavni grad postane Novi Beograd. Neki zahtjevi su, u nekim stvarima, bili previše radikalni za vodstvo CK SKH i za samoga Tita, ali su ih ipak podržavali M. Veselica i Š. Đodan.²⁰¹ Studentski pokret svoj je vrhunac doživio u vrijeme studentskog štrajka, a I. Z. Čičak i D. Budiša su tada imali podršku barem 90% studenata. Isključenje Š. Đodana i M. Veselice iz SKH 23. srpnja 1971. godine zbog nacionalizma i frakcionaštva, je izazvalo burne reakcije studenata. Đodan i Veselica su bili popularni među studentima te su bili i sveučilišni docenti (Đodan na Pravnom, a Veselica na Ekonomskom fakultetu). Zbog njihovog isključivanja je došlo do prosvjeda Predsjedništva Saveza studenata Hrvatske, na čelu kojega je bio Paradžik, i Predsjedništva Saveza studenata Zagreba, koje je predvodio Budiša. Priključili su im se i studenti iz Splita, dok su studenti iz Rijeke podržavali odluku Gradskog komiteta o

²⁰⁰ Šušak, I. Hrvatsko proljeće – počeci političkog interesnog pluralizma, *Hrvatska i komparativna javna uprava : časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 8 No. 3, 2008., Zagreb, str. 778 – 779

²⁰¹ Bilandžić, D. 1999., str. 584-585

isključivanju. 23. studenog 1971. godine je na zboru Filozofskog fakulteta proglašen štrajk, što predstavlja vrhunac studentskog prosvjeda. Proglašenjem štrajka dolazi do prekida nastave na Sveučilištu u Zagrebu. Dva dana nakon proglašenja štrajka, 25. studenog, u zagrebačkoj tvornici 'Tvorpam' M. Tripalo je održao govor u kojem ističe kako studentski štrajk ugrožava proljećarski dio hrvatskog rukovodstva.²⁰² Tripalo u svome govoru koji se prenosio na televiziji javno je pozvao studente da „prekinu svoj štrajk, da se vrate nastavi i učenju i da svi kojima istinski na srcu leži samoupravno socijalističko društvo, naša SR Hrvatska i Jugoslavija, zajednički prionemo energičnijem i efikasnijem ispunjavanju naših zadataka i naših ciljeva.“ Njegov govor je imao određeni utjecaj na studente i studentsko vodstvo, budući da nakon njega dolazi do raskola u Predsjedništvu Saveza studenata Zagreba. Iako štrajk nije prekinut, postojali su oni koji su smatrali da ga se treba prekinuti.²⁰³

Štrajk je završio kako je i započeo, studentskim zborom. Ono po čemu se razlikovao od zbora kojim je započeo štrajk bila je atmosfera. Studenti su bili svjesni da ih, zajedno s ostatkom Hrvatske, čeka teško razdoblje. To se najbolje vidi u govoru kojeg je održao D. Budiša: „Nad hrvatskim sveučilištarcima i nad hrvatskim narodom nadvila se mora, sablast. Sada nastupa trenutak kada svatko ostajem sam sa svojom savješću i strahom. Dani što dolaze dani su iskušenja. Pri tome će neki pokleknuti, ali to su i trenuci kada se ljudi istinski prepoznaju. Hrvatski studenti usprkos tome ne smiju izdati svoje ideale općenarodnog pokreta. Ako odemo mi, doći se drugi još radikalniji.“ Budišin govor odnosio se na Titovo izlaganje na zasjedanju predsjedništva SKJ održanom početkom prosinca u Karadorđevu. Studentski štrajk ocijenio je kao kontrarevolucionarnu akciju, koja se dugo i pomno pripremala.²⁰⁴

²⁰² Ponoš, T. Studentski pokret u Hrvatskom proljeću – zametci političkog pluralizma. . U: Hrvatsko proljeće 40 godina poslije, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo : Filozofski fakultet : Fakultet političkih znanosti : Pravni fakultet, Zagreb, 2012., str. 339 – 340

²⁰³ Ponoš, T. 2012., str. 340 – 341

²⁰⁴ Knezović, M. Štrajk hrvatskih sveučilištaraca u jesen 1971. u onodobnom tisku, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 28 No. 1, 1995., str. 240 – 241

6. Slamanje Hrvatskog proljeća

1970. godine u rujnu imenovano je povjerenstvo u Beogradu koje je trebalo raditi na reformi Federacije. Republike su trebale dobiti suverenitet, a pokrajine veću autonomnost prema reformi. Govorilo se o konfederaciji, o odbacivanju preglasavanja i uvođenju konsenzusa na najvišem državnom vrhu. Do lipnja 1971. godine vođene su rasprave, a onda su prihvaćeni ustavni amandmani.²⁰⁵ Prema tim amandmanima u ustrojstvo savezne države ugrađeni su jaki konfederalni elementi. U Ustav su uvedeni 1974. godine.²⁰⁶ Tri činjenice koje su utjecale na događaje koji su se dogodili u Jugoslaviji krajem 1971. godine bile su sljedeće. Prva činjenica je bio rascjep do kojega je došlo u hrvatskom rukovodstvu. Druga činjenica je bila stajalište stanovništva ostalih republika i JNA prema onome što je karakteriziralo tadašnju situaciju. Treća i posljednja je bio odnos Tita prema događajima u Hrvatskoj te zbog čega je promijenio svoje mišljenje prema hrvatskom rukovodstvu.

Do značajnijeg mimoilaženja u hrvatskom rukovodstvu došlo je u proljeće 1971. godine. Razlike koje su postojale u SKH su snažnije došle do izražaja na XX. sjednici CK SKH (15. svibnja 1971.) te u raspravama u vili Weiss, koje su vođene u rukovodstvu SKH i koje su bile zatvorene za javnost (kraj lipnja i početak srpnja 1971. godine).²⁰⁷ Nakon brijunskog sastanka održanog u travnju 1971. godine dolazi do konačnog odvajanja Bakarića od hrvatskog rukovodstva i njegovog priklanjanja Kardeljevom kursu smjenjivanja hrvatskog i srpskog rukovodstva.²⁰⁸ Bakarić je najvjerojatnije nakon diskusije o X. plenumu CK SKH u jugoslavenskom vrhu ocijenio da reforme, za koje se zalaže hrvatsko rukovodstvo, ne mogu proći i da u slučaju poraza u borbi za reforme mora pripremiti novu rukovodeću ekipu. Moguće je kako se Bakarić osjećao osobno ugrožen u svojoj liderskoj poziciji u Hrvatskoj zbog čega je zazirao od sve veće popularnosti nekolicine mladih i odlučnih rukovoditelja koji su se pojavili na hrvatskoj političkoj sceni.²⁰⁹

Sukob u SKH doživio je svoj vrhunac u jesen 1971. godine. Govorilo se već tad o predstojećim izborima za sve organske vlasti – od općinske skupštine do Sabora, a tako

²⁰⁵ Obad, S. 2001., str. 147

²⁰⁶ <https://enciklopedija.hr/clanak/savez-komunista> (22.8.2024.)

²⁰⁷ Tripalo, M. 1990., str. 183

²⁰⁸ Ibid str. 149

²⁰⁹ Ibid str. 184

i u Partiji: od osnovne organizacije do CK SKH, što je ljude motiviralo za političku borbu. Sudjelovale su sve političke snage, oni koji su bili na vlasti i oni koji su četvrt stoljeća bili, manje više, isključeni iz javnog političkog života. Upravo ovo je omogućilo političku demokratizaciju, koja je započela za vrijeme pada Rankovića. U atmosferi te političke demokratizacije među Hrvatima su se javile tri glavne političke orijentacije: V. Bakarić s jedne strane, Tripalo i Dabčević-Kučer s druge, a s treće veći dio Matice hrvatske i studenata.²¹⁰ CK SKH bio je podijeljen na dvije struje: Bakarićevu i Miko-Savkinu. Ubrzo se ta podjela proširila na čitav Savez komunista.²¹¹ Kada su se počele, u jasnijem obliku, strukturirati sve tri politike u Hrvatskoj, ubrzan je proces diferencijacije u CK SKH. Prema Tripalu, većina članova IK CK SKH stala je na Bakarićevu stranu, kao i dio partijskog vodstva kojih je bila jedna trećina. Dio državno-partijskog aparata bio je protiv nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, prvenstveno zbog očuvanja položaja u vlasti, ali i zbog načela legitimiteta. Sve ovo je upućivalo na to da će ciljevi nacionalnog pokreta biti teško ostvarivi.²¹² Osim političkog vodstva, protiv reformista u hrvatskom rukovodstvu bili su i rukovodeći ljudi u JNA. Razlozi tome bili su prvenstveno poznati nacionalni sastav starješinskog kadra i njihovih unitarističkih pogleda i shvaćanja te nerazumijevanje nacionalnog pitanja i njegovog svođenja na jednostavnu parolu o bratstvu i jedinstvu. Na Tita je glavni pritisak vršila jaka grupacija u Savezu boraca (M. Cvetković, Pero Car i dr.), koje je on najviše uvažavao. Govorili su mu kako njegov ugled u vojsci opada, kao i među većinom srpskog stanovništva jer se smatra kako on stoji iza hrvatskog rukovodstva.²¹³

Zbog pritiska i uvjeravanja JNA i drugih republika, ali i rascjepa u hrvatskom rukovodstvu, Tito je ostavio svoje nedoumice po strani i odlučio je ne podržati više reformiste. Do polovice 1971. godine podržavao je hrvatsko rukovodstvo. Točnije, davao je podršku osnovnom duhu i liniji politike koju je zagovarao dio političkog vodstva SKH. Podršku im je davao jer je u mnogim razgovorima s reformistima mogao vidjeti što se nalazi u suštini njihove politike i političkog djelovanja. Na sastanku u Karađorđevu, koji je uslijedio krajem 1971. godine, Tito je rekao kako ne stoji iza politike rukovodstva SKH, dok je dan ranije samom rukovodstvu rekao sljedeće; „I prema tome, ja vam moram otvoreno kazati, ja sam dosta kritike izdržao, i to ne samo s

²¹⁰ Bilandžić, D. 1999., str. 607

²¹¹ Ibid str. 610

²¹² Ibid str. 628

²¹³ Tripalo, M. 1990., str. 186-187

jedne strane, nego sa mnogo strana, zbog onoga što sam ja vama dao podršku. Ja sam, doduše, rekao da ja ne povlačim ni jednu riječ što sam rekao – rekao sam to kada su mi sa time dolazili. Ali ja ću samo cijeniti to po vašoj aktivnosti, po vašim odlukama, po onome što ćete vi izvršiti. Onda ja mogu i na drugoj strani malo drugačije da nastupim. Što ja mogu sada?²¹⁴ Osim pritiska drugih republika i JNA, rascjepa u hrvatskom rukovodstvu, na Tita je utjecalo i djelovanje Matice hrvatske, koje je bilo okarakterizirano kao nacionalizam te štrajkovi studenata. Koliko je djelovanje Matice i studenata utjecalo na Tita najbolje se vidi iz zahtjeva kojeg je predstavio S. Dabčević-Kučar. Naime, za vrijeme drugog dana brijunske sjednice, tijekom jedne od pauza, Tito je Dabčević-Kučar kazao kako moraju pokazati čvrsto vladanje situacijom, budući da se nalaze pod prijetnjom Sovjetskog Saveza. Od nje je tražio da se uhititi nekoliko opozicijskih predstavnika, članova studentskog pokreta ili djelatnika Matice hrvatske koji su se isticali po svojim radikalnim idejama o autonomiji Hrvatske od hrvatskog partijskog rukovodstva. Unatoč njezinom protivljenju, Tito je inzistirao na svome zahtjevu, navodeći i imena onih koje želi uhapsiti. Nabrojao je sljedeća imena: Ivan Zvonimir Čičak, Dražen Budiša, Šime Đodan, Marko Veselica i Petar Šegedin. Dabčević-Kučar shvatila je tada kako reforme i demokratizacija u Jugoslaviji Titu ne znače mnogo i da će u kriznim trenucima posegnuti za autoritarnim metodama. To je isticao i M. Tripalo.²¹⁵

6.1 Čistka u Karađorđevu – Sjeća hrvatskog partijskog rukovodstva

Kako je kriza u Hrvatskoj postala sve dublja, Tito je odlučio prekinuti je. Sazvao je sastanak s hrvatskim političkim vodstvom, 30. studenog 1971. godine u Karađorđevu. Sjednica je trajala sve do 1. prosinca, a od 18 sudionika iz Hrvatske njih 11 je bilo na strani hrvatskog rukovodstva, dok ih je samo 8 dalo podršku Titu. Rasprave na sjednici su dugo trajale. 16 sati je Tito razgovarao s rukovodstvom SKH te mu je svaki član iznosio svoja stajališta. Dabčević-Kučar je branila dotadašnje zahtjeve i navodila pozitivne stvari istih, a u tome ju je podržavao P. Pirker. Unatoč tome, na XXI. sjednici Predsjedništva SKJ, koja je uslijedila 2. prosinca, riječ je bila o SKH. Na toj sjednici su sudjelovala komunistička vodstva svih ostalih republika. Iako nije bilo rečeno, očito je da je postojao dogovor među sudionicima iz ostalih republika jer su imali pripremljene i napisane govore u kojima podržavaju osudu hrvatskog političkog rukovodstva. Tito

²¹⁴ Tripalo, M. 1990., str. 184

²¹⁵ Dabčević-Kučer, S. 1997., str. 563 - 564

je, tijekom XXI. sjednice, održao govor na TV-u u kojem govori kako osuđuje politiku vodstva SKH te kako ne stoji iza nje. Upravo zbog dvosmislenih poruka, u početku nije bila potpuno jasno da će doći do smjenjivanja rukovodstva SKH. GK SKH Zagreba dao je podršku rukovodstvu SKH 5. prosinca, ali već sutradan je 67 starih komunista, nekada vodećih kadrova u Hrvatskoj, poslalo pismo podrške Titu. Zahtijevali su da se odgovorni za nacionalističke i ostale antisocijalističke tendencije u Hrvatskoj smjene. Potpisivanje su organizirali A. Berus, A. Biber Tehek i Z. Brkić, a među potpisnicima su bili Petar Alfirević, Ivo Amulić, Anka Berus, Mirko Bošković, Slavko Komar, Veljko Drakulić, Nevenka Vuković, Dina Zlatić i mnogi drugi.²¹⁶

Dabčević-Kučar navodi dva najvažnija razloga zbog kojih im je Tito uskratio potporu. Prvi se odnosio na političku samostalnost hrvatskog partijskog rukovodstva koju je ono pretjerano iskazivalo. Imali su vlastite stavove koje su žestoko branili i nisu bili ovisni o Titu. Zbog toga je bilo neizbježno da se izravno s njim sukobe, budući da je on njihovu samostalnost mogao protumačiti kao napad na svoju ličnost i vlast. Kao drugi razlog navodi Titovo očuvanje osobne vlasti, što mu je uvijek bilo na prvom mjestu. Kada se započelo s vršenjem pritiska na njega sa svih strana i kada je došlo do zaoštavanja odnosa, postavilo se pitanje 'ili ja ili vi'. Još jedan od razloga je bio manjak pozornosti odnosno popularnosti. Tijekom 1971. godine Dabčević-Kučar i Tripalo stekli su ogromnu popularnost među narodom, koji više nije izgovarao samo parole „Živio Tito!“, već su češće počeli izgovarati parole „Živio Miko! Živjela Savka!“, što je moglo zasmetati Titu.²¹⁷ Na sastanku Izvršnog biroa CK SKJ, održanog 8. prosinca, Tito je zatražio ostavke S. Dabčević-Kučer i P. Pirker. M. Tripalo sam je podnio ostavku. 9. prosinca u Beogradu je održana XXII. sjednica Predsjedništva SKJ na kojoj su prisustvovali S. Bjelić, S. Dabčević-Kučar, P. Pirker i M. Tripalo. Tito ih je uvečer primio te im obećao da progona neće biti. 12. prosinca, na XXIII. sjednici CK SKH Dabčević-Kučar i Pirker podnijeli su ostavke te je primljena Titova informacija kako je i Tripalo podnio ostavku. Nakon razgovora o tome tko će biti novi predsjednik SKH, izdvojila su se četiri imena: I. Gošnjak, J. Bilić, M. Planinc i J. Vrhovec. Naposljetku je, kao kompromisno rješenje, izabrana M. Planinc.²¹⁸ Kao konačan prikaz događaja, izdvojiti će se sljedeće riječi kojima je M. Tripalo opisao Karađorđevo; „Bilo je tamno, kišovito jutro 30. studenog 1971. Kolona crnih mercedesa s jakom policijskom pratnjom

²¹⁶ Radelić, Z. 2006., str. 451 – 452

²¹⁷ Dabčević-Kučer, S. 1997., str. 875 - 877

²¹⁸ Radelić, Z. 2006., str. 452 – 453

kretala je za Karađorđevo, Titovo omiljeno lovište. Sastanak Tita s političkim rukovodstvom Hrvatske trajao je 20 sati, uz kraće predahe za ručak i večeru. Sastanku je prisustvovao i Stane Dolanc kao predsjedavajući u Izvršnom birou. Bio je to psihički pritisak, teško izdržljiv. U toku diskusije Tito je povremeno davao 'liderima' da čitaju povjerljive informacije u kojima su ih optuživali. Jedni su se ljutili, a drugi odmahivali rukom i vraćali ih Titu, znajući da te informacije namjerno netko namješta... Sama diskusija je pokazala duboko neslaganje oko ocjene situacije, uzroka političke krize u Jugoslaviji, odnosa prema unitarizmu i hrvatskom nacionalizmu, stanje međunacionalnih odnosa, i njihovog daljnjeg razvitka, jačanja materijalne osnove samoupravljanja i nekim privrednim problemima, potrebi daljnje demokratizacije i sl. Nikakvog zaključka nije bilo. Čak nije bilo odlučeno da li će se predložiti Predsjedništvu SKJ da na svojoj sjednici raspravlja o situaciji u Hrvatskoj.²¹⁹

6.2 Nasljeđe Hrvatskoga proljeća

Unatoč slomu Hrvatskoga proljeća, nacionalni identitet te politička osviještenost su uvelike opstali, bez obzira na ostavke hrvatskoga rukovodstva i pokušaja vlasti kako bi se zaustavili nacionalističke izjave. Ipak, mnoge reforme i zahtjevi koje su tada mnogi zahtijevali će biti u jednoj određenoj mjeri i provedeni. Riječ je svakako o Ustavu Jugoslavije iz 1974. godine. Godine 1974. vlada je donijela novi ustav, jedan od najdužih u svijetu, koji je stvorio nova predstavnička tijela i složen sustav provjera i ravnoteže, osmišljen kako bi ojačao stranačku moć i ograničio utjecaj profesionalnih menadžera poduzeća. Novim Ustavom zamijenjen je neposredni izbor zastupnika u zakonodavna tijela, zamjenjujući složeni sustav neizravnih izbora izaslanika koji predstavljaju udruženi rad, društveno-političke organizacije i lokalno stanovništvo općenito. Vodstvo je najavljivalo novi sustav kao 'izravnu radničku demokraciju', ali mehanizam je zapravo omogućio središnjem stranačkom vodstvu veću kontrolu nad Saveznom skupštinom te republičkim i lokalnim skupštinama. Unatoč nedavnim nacionalističkim nemirima i protivljenju konzervativaca, Ustav je zadržao amandmane iz 1971. koji su prebacili vlast sa savezne vlade na republike. U svojim posljednjim godinama, Tito je praktički ignorirao pogoršanje ekonomskih uvjeta i radio na domaćem planu kako bi ojačao kolektivno vodstvo i spriječio pojedinca ili skupinu da akumuliraju

²¹⁹ Tripalo, M. 1990., str. 192-193

pretjeranu moć.²²⁰ Iako je Tito neosporno izvršio čistku i smijenio političko vodstvo SR Hrvatske, isto tako je donošenjem Ustava iz 1974. omogućen pravni status zbog kojega je Hrvatska kasnije postala priznata članica Ujedinjenih Naroda.

²²⁰ Curtis, Glenn E. (Glenn Eldon), ur. *Yugoslavia: a country study*, Federal Research Division: Library of Congress, Third Edition, First Printing, 1992: 54

7. Zaključak

Cilj ovog diplomskog rada bio je prikazati Praško proljeće, njegov razvoj, provedbu i kasniji slom, ali isto tako i reakcije na sovjetsku vojnu intervenciju i kako su se mnogi komunisti u svijetu ponijeli prema Sovjetskome Savezu. Kao takav fenomen, definitivno je neizostavno spomenuti eurokomunizam i njegov cilj kao potpuna suprotnost sovjetskome modelu; program mirnog i demokratskog prijelaza u socijalizam. Navevši prvi dio rada, neizostavno je spomenuti i Hrvatsko proljeće kako je ono poput Praškog slomljeno, ali na drukčiji način, te kako je ono omogućilo reforme koje su unatoč slamanju preživjele i bile od esencijalne važnosti za povijest Hrvatske. Smatram kako moram napomenuti nekolicinu bitnih stavki koje su apsolutno nužne u razumijevanju navedenih povijesnih pokreta i njihovog djelovanja. Kao prvu točku bih istaknuo kako su Čehoslovačka i Jugoslavija prošle procese opipljive u mnogim dodirnim točkama. Oba su procesa započela pokušajem reforme gospodarstva i svladavanjem stagnacije. U obje države je moglo doći do reformi tek kad su glavni protivnici reformi smijenjeni s političkih položaja. U obje države su komunisti držali svu vlast, pa se jedino moglo pokrenuti procese unutar državnoga sustava, tj. ovisilo je o političkome vrhu. Oba povijesna procesa započinju u kratkom vremenskom razmaku i kultura (*Deklaracija-ožujak* i Kongres književnika-lipanj 1967. godine) je imala veliki utjecaj na razvoj povijesnoga procesa. U obje države zbog navedenih pokreta dolazi do velikog utjecaja na pravni status država. Čehoslovačka postaje federacija vrlo brzo nakon sovjetske vojne intervencije i slamanja Praškog proljeća, dok su u Jugoslaviji Ustavom iz 1974. godine sve tekovine i reforme Hrvatskog proljeća zagantirane. U oba povijesna procesa došlo je do masovne afirmacije odnosno podrške masa vlastima koje su kroz navedene reforme ponovno legitimizirale svoju vlast u novonastalim povijesnim okolnostima. Što se više proučava i nastoji oba pokreta sagledati kao zasebne cjeline, događaji su iznimno slični ili ponekad gotovo jednaki. Na primjer, do smjene Dubčeka došlo je zbog čehoslovačkih hokejaških nereda. U njegovome slučaju se samo čekala izlika kako bi ga se smijenilo. Gotovo slična ili ista situacija je bila u Hrvatskoj gdje je politički vrh rukovodstva smijenjen zbog studentskog štrajka u studenome 1971. godine, dakle niti mjesec dana nakon samih prosvjeda. Također, kao i sa slučajem Dubčeka, ovo je također bila glavna izlika.

No, definitivno smatram kako je potrebno istaknuti nekolicinu razlika koje su bile ključne u ovim dvama pokretima, a dijelom je bio razlog pisanja ovog diplomskog rada.

Upravo je Tito bio svjestan događaja u Čehoslovačkoj i slamanju Praškog proljeća, pa je samim time htio izbjeći ikakvu vojnu prisilu, te to smatram prvom razlikom. Druga razlika koja se također mora napomenuti jest poprilično nespretna konstatacija koju vidim upravo u ovome primjeru. Iako je hrvatsko političko rukovodstvo smijenjeno, mnoge reforme su zadržane te je izbjegnuta opasnost od nastanka novoga građanskoga rata. Sam pokret nije uopće tada zvan Hrvatskim proljećem nego je naknadno korišten izraz MASPOK odnosno skraćeni oblik dviju riječi, Masovni pokret. Tek nakon mnogih godina ponajviše zbog nade i sličnošću sa Praškim proljećem se dobiva sadašnji naziv Hrvatsko proljeće. Također se mora istaknuti kako su oba pokreta bila pluralistička, nisu bila homogena, a konzervativne snage unutar oba pokreta su prevladali reformiste i postavljeni su kao odani službenici koji bi primirili impuls i zahtjeve pokreta. Pisanje ovog rada zaključio bih s posljednom razlikom. Mnoge reforme Praškog proljeća nisu preživjele, dapače čak bih se usudio reći kako su one postepeno uklanjane, gdje je sjećanje na pokret dobilo negativan značaj kao oznaka razočarenja političkih nada. Naslijeđe Praškog proljeća ostaje prije svega sjećanje na vojnu intervenciju Varšavskog pakta kao i neuspjeh reformi, uz osjećaj ogorčenosti. U Hrvatskoj je potpuno suprotan učinak i sjećanje unutar ne samo naroda već i pristupa samome procesu. Iako se definitivno može osjetiti i često se spominje gorak okus kao naslijeđe sloma samoga procesa, velikim dijelom je i ono promatrano sa ponosom i osjećajima koji su pozitivni.

Sažetak

Praško proljeće je razdoblje političke liberalizacije i masovnih prosvjeda u Čehoslovačkoj Socijalističkoj Republici koje započinje 5. siječnja izborom Aleksandra Dubčeka za prvog sekretara Komunističke Partije Čehoslovačke. Nastavio se do 21. kolovoza 1968., kada su Sovjetski Savez i većina članica Varšavskog pakta izvršili vojnu intervenciju u zemlji kako bi potisnuli reforme. Reforme Praškog proljeća bile su snažan pokušaj Dubčeka da građanima Čehoslovačke omogući dodatna prava u činu djelomične decentralizacije gospodarstva i demokratizacije. Nakon invazije, Čehoslovačka je ušla u razdoblje poznato kao normalizacija, u kojem je Gustáv Husák poništio gotovo sve reforme. Kao reakcija na sovjetsku vojnu intervenciju, u Europi se dogodio razvoj eurokomunizma koji djeluje suprotno od Sovjetskog Saveza, odnosno na demokratski način. Njegov cilj kao potpuna suprotnost sovjetskome modelu jest program mirnog i demokratskog prijelaza u socijalizam. Hrvatsko proljeće je reformno razdoblje u hrvatskoj povijesti koje započinje krajem 1960-ih i završava početkom 1970-ih. Uzročnici toga razdoblja su bila tri čimbenika: pitanje gospodarstva, pitanje nacionalnosti i ravnopravnosti te pitanje jezika i identiteta. Gospodarstvo Jugoslavije 60-ih godina prošlog stoljeća zahvatila je ekonomska kriza, a u poduzećima u Hrvatskoj, ali i općenito u partijskom vrhu, su prevladavali Srbi. Pitanje hrvatskog jezika se pokušalo riješiti Novosadskim dogovorom i stvaranjem zajedničkog srpskohrvatskog pravopisa koji nije sadržavao hrvatsku terminologiju. Svi ovi čimbenici zajedno su utjecali na stvaranje hrvatskog nacionalnog pokreta. Hrvatsko proljeće je imalo tri središta: reformisti unutar CK SKH, intelektualci i znanstvenici okupljeni oko Matice hrvatske u Zagrebu te zagrebački studenti i njihov pokret. Zajednički su djelovali s ciljem reformiranja Federacije, kako bi se ona demokratizirala te kako bi se uvelo samoupravljanje. Međutim, javljanje političke oporbe, a samim time i pojava nacionalnog osjećaja kod naroda, nije naišlo na odobravanje komunističkog režima. Ubrzo je Hrvatsko proljeće ugušeno sječom hrvatskog političkog vrha u Karađorđevu.

Ključne riječi: Praško proljeće, reforme, vojna intervencija, eurokomunizam, Hrvatsko proljeće, samoupravljanje, Matica hrvatska, CK SKH

Summary

The Prague Spring is a period of political liberalization and mass protests in the Czechoslovak Socialist Republic, which began on January 5 with the election of Alexander Dubček as the first secretary of the Communist Party of Czechoslovakia. It continued until August 21, 1968, when the Soviet Union and most of the Warsaw Pact members intervened militarily in the country to suppress the reforms. The reforms of the Prague Spring were a strong attempt by Dubček to provide the citizens of Czechoslovakia with additional rights in the act of partial decentralization of the economy and democratization. After the invasion, Czechoslovakia entered a period known as normalization, in which Gustáv Husák reversed almost all reforms. As a reaction to the Soviet military intervention, the development of Eurocommunism took place in Europe, which works opposite to the Soviet Union, i.e. within a democratic way. Its goal, as the complete opposite of the Soviet model, is a program of a peaceful and democratic transition to socialism. The Croatian Spring is a reform period in Croatian history that begins at the end of the 1960s and ends at the beginning of the 1970s. The causes of that period were three factors: the issue of the economy, the issue of nationality and equality, and the issue of language and identity. In the 60s of the last century, the economy of Yugoslavia was affected by an economic crisis, and Serbs predominated in companies in Croatia, as well as in the party leadership in general. The issue of the Croatian language was tried to be resolved by the Novi Sad agreement and the creation of a common Serbo-Croatian orthography that did not contain Croatian terminology. All these factors together influenced the creation of the Croatian national movement. The Croatian Spring had three centers: reformists within the Central Committee of the SKH, intellectuals and scientists gathered around Matica hrvatska in Zagreb, and Zagreb students and their movement. They worked together with the goal of reforming the Federation, in order to democratize it and to introduce self-governance. However, the emergence of political opposition, and thus the emergence of national sentiment among the people, was not approved by the communist regime. Soon the Croatian Spring was suffocated by the purge of the Croatian political leadership in Karadorđevo.

Keywords: Prague Spring, reforms, military intervention, Eurocommunism, Croatian Spring, self-governance, Matica hrvatska, CC League of Communists of Croatia

8. Popis literature

Applebaum, Rachel. "The Friendship Project: Socialist Internationalism in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1950s and 1960s." *Slavic Review* 74, no. 3 (2015): 484–507. <https://doi.org/10.5612/slavicreview.74.3.484>.

Bilandžić, D. *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.

Brunner, Jean-Claude. "A Reign at an End: Charlemagne versus the Avars." *Medieval Warfare* 5, no. 2 (2015): 27–34. <https://www.jstor.org/stable/48578433>

Cook, William R. "John Wyclif and Hussite Theology 1415-1436." *Church History* 42, no. 3 (1973): 335–49. <https://doi.org/10.2307/3164390>

CUDE, MICHAEL R. "Wilsonian National Self-Determination and the Slovak Question during the Founding of Czechoslovakia, 1918-1921." *Diplomatic History* 40, no. 1 (2016): 155–80. <https://www.jstor.org/stable/26376738>.

Curtis, Glenn E. (Glenn Eldon), ur. *Yugoslavia: a country study*, Federal Research Division: Library of Congress, Third Edition, First Printing, 1992.

Dabčević-Kučar, S. 71: hrvatski snovi i stvarnost knjiga 2, Interpublic, Zagreb, 1997.
Đodan, Š. *Događaji prije državnog udara u Karadorđevu. U: Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, ur. Pavletić, V., Pešorda, M., „Antun Gustav Matoš“, Samobor, 2002.

Gawdiak Ihor, ur. *Czechoslovakia: a country study*, Federal Research Division: Library of Congress, Third Edition; First Printing, 1989

Hauner, Milan. "Terrorism and Heroism: The Assassination of Reinhard Heydrich." *World Policy Journal* 24, no. 2 (2007): 85–89. <http://www.jstor.org/stable/40210095>.

Irvine, J. Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije, *Političke analize : tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, Vol. 2 No. 7, 2011.

Jakir, A. Nemoguća misija i početak kraja? Gospodarske reforme u SFRJ Jugoslaviji tijekom 1960ih godina, *POGLEDI 4. Iz hrvatske povijesti 20. stoljeća – Iz hrvatske zgodovine 20. stoletja*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2012.

Jaromír Navrátil, ur. *The Prague Spring 1968*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data: Budapest New York: Central European University Press, 2006.

Knezović, M. Štrajk hrvatskih sveučilištaraca u jesen 1971. u onodobnom tisku, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 28 No. 1, 1995.

Kriste, P. *Nekoliko teza o hrvatskom proljeću*. U: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo: Filozofski fakultet: Fakultet političkih znanosti: Pravni fakultet, Zagreb, 2012.

Liehm, A. J. "The Prague Spring and Eurocommunism." *International Journal* 33, no. 4 (1978): 804–19. <https://doi.org/10.2307/40201691>.

Miño, Martin. "The End of Moravia: Between East and West." *Medieval Warfare* 4, no. 3 (2014): 43–47. <https://www.jstor.org/stable/48578355>

Obad, S. Hrvatsko proljeće godine 1971. (uz 30. obljetnicu), *ZADARSKA SMOTRA*, 5-6, 2001.

Ponoš, T. *Studentski pokret u Hrvatskom proljeću – zametci političkog pluralizma*. . U: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo : Filozofski fakultet : Fakultet političkih znanosti : Pravni fakultet, Zagreb

Pospíšil, Filip. "Youth Cultures and the Disciplining of Czechoslovak Youth in the 1960s." *Social History* 37, no. 4 (2012): 477–500. <http://www.jstor.org/stable/24246591>.

Sekulić, D. *Tržište, planiranje i samoupravljanje. Protuječnosti, sukob i razvoj*, Globus, Zagreb, 1985.

Suri, Jeremi. "The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972." *Contemporary European History* 15, no. 2 (2006): 133–58. <http://www.jstor.org/stable/20081303>.

Šušak, I. Hrvatsko proljeće – počeci političkog interesnog pluralizma, *Hrvatska i komparativna javna uprava : časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 8 No. 3, 2008., Zagreb

Tripalo, M. *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb, 1990.

Vernadsky, George. "THE BEGINNINGS OF THE CZECH STATE." *Byzantion* 17 (1944): 315–28. <http://www.jstor.org/stable/44168596>

Vink, Matthew. "THE COMPETITION FOR SELF-DETERMINATION IN CZECHOSLOVAKIA, 1918-1919." *New Zealand Slavonic Journal* 46 (2012): 41–69. <http://www.jstor.org/stable/24429433>.

9. Popis mrežnih stranica

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/mojmir-ii> (10.6.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/rastislav> (10.6.2024.)

https://www.worldhistory.org/Hussite_Wars/ (12.6.2024.)

<https://www.britannica.com/event/Defenestration-of-Prague-1618> (13.6.2024.)

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/patois> (13.6.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/neoapsolutizam> (14.6.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/masaryk-tomas-garrigue> (18.6.2024.)

<https://www.britannica.com/topic/appeasement-foreign-policy> (18.6.2024.)

<https://www.britannica.com/event/Munich-Agreement> (18.6.2024.)

<https://www.britannica.com/biography/Edvard-Benes> (20.6.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/palach-jan> (6.8.2024.)

<https://www.youtube.com/watch?v=z-of4mBh60E> (6.8.2024.)

<https://www.britannica.com/biography/Enrico-Berlinguer> (7.8.2024.)

https://www.rainews.it/archivio-rainews/articoli/Berlinguer-compromesso-storico-ab36a912-ea49-478f-b145-c6de689db907.html?refresh_ce (7.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/eurokomunizam> (7.8.2024.)

<https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika> (18.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/unitarizam> (20.8.2024.)

<https://www.leksikon-yu-mitologije.net/prvomajske-parole/> (20.8.2024.)

<https://www.matica.hr/kolo/314/znacenje-deklaracije-u-povijesti-hrvatskoga-jezika-20684/> (21.8.2024.)

<http://ihjj.hr/iz-povijesti/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika/50/> (22.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-proljece> (22.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dabcevic-kucar-savka> (22.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/tripalo-ante-miko> (22.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/pirker-pero> (22.8.2024.)

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/rankovic-aleksandar> (22.8.2024.)

https://www.youtube.com/watch?v=cE_z8mSZ8qQ (22.8. 2024.)

<https://www.youtube.com/watch?v=bEKurrs-0VA> (22.8.2024.)

<https://www.matica.hr/media/knjige/iz-novije-hrvatske-povijesti-616/pdf/hrvatsko-proljece-i-matica-hrvatska-u-hrvatskom-proljecu.pdf> (22.8.2024.)

<https://www.matica.hr/kolo/298/O%20nekim%20aspektima%20utjecaja%20politickih%20zbivanja%20na%20rad%20Matice%20hrvatske%20u%20vrijeme%20Hrvatskog%20prolje%C4%87a/> (22.8.2024.)

<https://enciklopedija.hr/clanak/savez-komunista> (22.8.2024.)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Mislav Čović, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice Povijesti i Anglistike, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27.09.2024.

Potpis M Čović

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: Mislav Čović

Naslov rada: Praško proljeće i njegov utjecaj na gibanja u Hrvatskoj 1967.-1971.

Znanstveno područje i polje: Humanističke znanosti, Povijest

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

prof. dr. sc. Mladenko Domazet
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir
izv. prof. dr. sc. Edi Miloš (zamjenski član prof. dr. sc. Marko Trogrlić)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 27.09.2024.

Potpis studenta/studentice: M Čović

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.